Стара српска књижевност
у 24 књиге

Уређивачки
одбор

Књига
прва

Предговор, пропратни текстови и превод
др Славко Мијушковић

Љетопис попа Дукљанина

Просвета
Српска књижевна задруга
Београд 1988.

Садржај

Предговор

1) Рукопис и досадашња издања *Љетописа*

О Љетопису попа Дукљанина, „делу особите врсте и јединствене нејасности“[1], наиме о времену његовог постанка, о његовом склопу, о његовим изворима, о његовом мутном и збрканом садржају, о његовој вриједности као историјског извора, о његовом литерарном карактеру, о личним и географским именима које садржи, о језичкој анализи његовог текста, о његовој сврси и намјени итд., код нас, а и на страни, досад се веома много писало, али са резултатима, комбинацијама и претпоставкама често сасвим опречним.

Никола Радојчић, признавајући озбиљност неких расправа о овоме, како он каже, „занимљивоме и важноме историјском извору“, тврди да те расправе „имају поред многобројних разлика између себе једну заједничку црту: уложени напори око њега не одговарају постигнутим резултатима“[2].

Протурјечности оцјена, закључака и претпоставки у односу на Љетопис попа Дукљанина нијесу одвраћале већ напротив све више потицале и наше и стране историчаре на испитивање овог иначе веома проблематичног списа, чији се „славенским“ језиком написани оригинал није сачувао ни у једном препису. Његов латински превод који је извршио сам писац, неки анонимни свештеник из Бара, који се у литератури о Љетопису назива „поп Дукљанин“, сачувао се у једном препису из средине XVII вијека, који представља само дио некадашњег интегралног Дукљаниновог текста. Први дио овог крњег Дукљаниновог текста, до Часлављеве погибије, са једног ранијег несачуваног латинског преписа, превео је на наш језик неки непознати Хрват, који ће овом свом преводу додати опис легендарне смрти краља Звонимира. За разлику од крњег латинског текста Љетописа, његов још крњији хрватски превод, односно хрватска редакција, назива се „Хрватска кроника“.

Хрватска редакција Љетописа сачувала се у једном препису из 1546. године, који се налази, као и латински рукопис из средине XVII вијека, у Ватикан-

ској библиотеци. Овај препис је извршио Јеролим Калетић са текста који је у првој деценији XVI вијека пронашао сплитски племић Доминик Папалић, а који се није сачувао. У биљешци на крају свог преписа Калетић каже: „Господин Дмине Папалић најде овој писмо у Крајини, у Марковић, у једне књиге старе писане харвацким писмом. И исписа речени Дмине рич по рич. А ја Јеролим Калетић овој приписах из речених књиг на тисућа и пет сат и четрдесет и шест (1546), на седам дан отубра мисеца у Омишу. Богу хвала“[3].

По Калетићевом препису Корчуланин Матија Капор је 1819. године извршио свој препис, који је 1841. године поклонио Људевиту Гају. Један други препис Хрватске кронике, за који Фердо Шишић каже да је „без сумње учињен од неког Чеха у Риму по Калетићеву рукопису“ донио је 1848. године Станко Враз из Прага у Загреб[4]. Ова два посљедња преписа користио је Иван Кукуљевић приликом приређивања свог издања „Кронике хрватске из XII вијека“. Старији Калетићев, препис су користили Чрнчић и Шишић приликом издања Хрватске редакције Љетописа[5].

Изгубљени Папалићев текст послужио је Марку Марулићу за његов латински превод Хрватске кронике, који је он извршио на изричиту молбу самог Папалића, свог рођака, 1510. године, изгледа, ускоро по Папалићевом проналажењу у Крајини текста „Хрватске кронике“.[6] Марулићев латински превод знатно одступа од Папалићевог текста, и то у толикој мјери да би сви они који су досад писали о овом преводу сигурно тврдили да је Марулић приликом превођења хрватске редакције Љетописа имао неки други текст, да сам Марулић у писму упућеном Папалићу не каже да је спис који је он (Папалић) прије кратког времена пронашао у Крајини превео на латински језик[7].

Као импозантна књижевна фигура свога времена, својим преводом хрватске редакције Љетописа Марулић је побудио велики интерес за овај спис, па се његов превод много преписивао. Неколико тих преписа чува се у неким познатим библиотекама, тако један, извршен крајем XVI вијека, у Библиотеци Амброзијани у Милану, два нешто млађа у Библиотеци Музеја Корер у Венецији, један у Универзитетској библиотеци у Падови, један у Библиотеци Vallicelliana у Риму[8].

Наведени преписи како Љетописа тако и његове хрватске редакције, било непосредно или посредно, преко старијих штампаних текстова, коришћени су — сем за Орбинијево — за слиједећа издања једног и другог списа:

1) Дон Мавро Орбини у свом дјелу Il Regno degli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni, Pesaro MDCI, стр. 204—241 — италијански превод латинског текста Љетописа;

2) Joannes Lucius у свом дјелу De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodami (apud Joannem Blaev) MDCLXVIII[9], стр. 287—302: Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum — латински текст Љетописа на основу рукописа из средине XVII вијека, и стр. 303—311: Marci Maruli patritii Spalatensis Regum Dalmatiae et Croatiae gesta — Марулићев превод Хрватске кронике;

3) Schwandtner у трећем тому збирке Scriptores rerum Hungaricarum, Беч 1748, стр. 486—509 — прештампано Лучићево издање Љетописа, и стр. 510—524 — прештампано Лучићево издање Марулићевог латинског превода Хрватске кронике;

4) Ivan Kukuljević, »Kronika hrvatska iz XII vijeka«, Arhiv za povjesnicu Jugoslavensku, knj. I, Загреб 1851, стр. 1—37 — хрватска редакција;

5) др Јован Суботић, Дукљанског пресвитера Краљевство Славена, Сербски Летопис за годину 1853, част II, књига 88, стр. 1—86 — српски превод Лучићевог издања латинског текста;

6) Ivan Črnčić, Popa Dukljanina Ljetopis po latinski i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku, Краљевица 1874 — латинска (према Лучићевом издању) и хрватска редакција;

7) Фердо Шишић, Летопис Попа Дукљанина, Посебна издања САН, књига LXVII, Београд — Загреб 1928. — латинска редакција према Лучићевом издању уз колационирање са латинским Ватиканским

рукописом, прештампан Орбинијев италијански превод, Хрватска кроника и њен Марулићев превод;

8) Непознати писац, у Archivio Storico per la Dalmazia, fasc. 5, 7, 8, 10, 12, 16, Рим 1926—1927 — прештампано Орбинијево издање;

9) Dr Vladimir Mošin, Ljetopis popa Dukljanina, izdanje Matice Hrvatske, Загреб 1950. — латинска и хрватска редакција „на подлози Шишићева издања" са преводом латинске редакције на хрватски језик који су извршили Стјепан Менцингер и Вјекослав Штефанић.

Наведена издања обухватају потпуне текстове било латинске или хрватске редакције, односно њеног Марулићевог латинског превода.

У изводима или фрагментима, често и већим, Љетопис је доношен на више мјеста, тако се он у изводу на руском језику појављује у „Књига историографија" (Петроград 1722.), стр. 185—216. Овај извод Љетописа на руском језику саставио је према Орбинијевом италијанском издању Сава Владиславић[10], а додатак уз овај извод написао је Теофан Прокопович[11]. Један велики дио текста Љетописа донио је и Пејачевић у својој Историји Србије, објављеној крајем XVIII вијека[12]. И у скоро објављеним антологијама наилазимо на веће или мање фрагменте из Љетописа, тако и у Антологији старе српске књижевности од Ђорђа Сп. Радојичића (Београд 1960) и у књизи Предњегошевско доба (Прво коло библиотеке „Луча"), Титоград 1963. године.

2) Судови домаћих и страних писаца о *Љетопису*

Наведена издања Љетописа и Хрватске кронике пратила су и још увијек прате многобројне расправе, тако да је литература о Љетопису попа Дукљанина нарасла до фантастичних размјера. Ми се овдје, у овим уводним излагањима, не само не мислимо задржавати на читавој тој литератури, већ је у цијелости нећемо ни наводити. Из ње ћемо се послужити само оним мјестима које сматрамо карактеристичним и нужним за презентирање заиста чудног списа какав

је Љетопис попа Дукљанина. Уосталом, ни Шишић, који је написао досад најобимнију студију о Љетопису, није сматрао потребним да наведе сву могућу литературу о њему. То исто није урадио ни Мошин. И један и други сматрали су да је нужно из те обилне литературе навести и користити оно што је важније и карактеристичније у односу на сам Љетопис, или пак оно што им је директно служило за поткрепу властитих ставова и тумачења.

И поред тога што није користио сву могућу литературу, Шишић је пружио сасвим успјешан историјат изучавања Љетописа и преко карактеристичних цитата сервирао читаоцима ставове и судове разних историчара у односу на овај спис. Он је ради што потпунијег сервирања иначе махом дивергентних судова настојао да одабере оно што је најкарактеристичније, без икакве субјективне рачунице.

У поглављу „Литература", мислећи на Орбинија чије „похвалне ријечи" о Љетопису сматра „за историјску науку без вриједности", Шишић каже да су од почетка XVII вијека о Љетопису попа Дукљанина писали „многи звани и незвани писци"[13]. Иако он не каже који су то звани а који незвани писци који су почев од Орбинија па до његових дана писали о Љетопису, ипак се прелазећи литературу о овом спису може бар приближно утврдити на које је писце мислио. У сваком случају ми смо се увјерили да су у односу на Љетопис попа Дукљанина понекад застрањивали и „звани" не мање од „незваних".

Први иначе сасвим реални суд о Љетопису дао је Иван Лучић, он је, наиме, казао да Дукљанин „тако брка области, генеалогију и хронологију да је јасно да је он раће писао бајке него историју"[14]. Дакле, Лучић је овом својом лапидарном оцјеном окарактерисао Дукљанинов спис као литерарно дјело, а не као историјски извор иако га је донио у додатку свог дјела »De regno . . .«

Исто тако као Лучић, и Енгел (1798) негира Љетопису попа Дукљанина сваку вриједност историјског извора, сматрајући његов садржај бесмисленим, а сумња и у већу његову старост јер сматра „да се у

древно вријеме у словенској Далмацији уопште слабо знало и писати"[15].

Нешто преко педесет година послије Енгела изрекао је свој суд о Љетопису као и Хрватској кроници Иван Кукуљевић у уводу свог издања „Кронике хрватске из XII вијека". Његова оцјена гласи: „Какову има критичну вриједност Кроника хрватска и Дукљанинова кроника (Љетопис), то ће сватко знати, који је мало дубље проучио стару повјесницу Хрвата и Срба. У обадвије те кронике има веома мало хисторијске истине и њихови аутори нијесу се држали нити потребитога разређења нити течаја хисторије. Ту има тако смијешних анахронизама и тако поремећенога нагомилавања имена разних опће хрватских, као и неретљанских, српских и т. д. кнезова, жупана и краљева, да би се човјек морао зачудити, како си је могао ткогод труда узети за биљежење овакових неистинитих и помијешаних ствари, кад не би знао, да се у оно вријеме све онако писало како су старци приповиједали или пјевали, па да су онда људи тако правили хисторију као што народ наш гради народне јуначке пјесме... Но покрај свега тога не можемо тврдити да ова наша кроника... нема баш никакве вриједности. Тко зна разлучити кукољ од пшенице, моћи ће и на овом зараштеном пољу наћи по гдекоје чисто зрно за будућу критичну повјестницу те ће се моћи овом нашом кроником управо тако послужити као што се служе н. пр. Угри својим Безименим нотаром краља Беле"[16].

У додатку »De chronico dalmatico-slavico, quod et a Marco Marulo et a Presbytero Diocleate interpretatum habetur« свог дјела »Res Slavorum in imperiorum occidentalis et orientalis confinio habitantium saeculo IX« Krause је (1854) потпуно забацио Љетопис попа Дукљанина „и то стога што је казивање његово у непрекидном и сталном противуречју с осталим нам сачуваним изворима"[17].

Са Krause-овим мишљењем у односу на вриједност Љетописа као историјског извора сложио се (1856.) и Dümmler[18].

Већ исте године кад и Dümmler изнио је своје мишљење о Љетопису Иларион Руварац: „Српски

летописци почињу историју с Бела Урошем, дедом Немањиним. Где они почињу ту завршује позната кроника безименог попа Дукљанина »Historia regni Slavorum« названа. Овај наш једини домаћи кронbacklinkиста из XII века искусио је у течају времена подобру судбу као и пољски Кадлубек и други први народни летописци. Једни су наиме кронику његову као достоверан извор старе историје употребљавали, други су га пак јако корили и нарочито први део кронике[19] сасвим одбацили. Мавро Орбини је први, ког у том погледу споменути имамо: он се у старо доба сасвим Дукљанина држи, тако да се овај одсек његовог дела (La storia de'Re di Dalmatia et altri luoghi vicini dell' Illirico dell' anno 495—1161) преће талијанским преводом латинског текста, него самосталним представљањем нарећи може. Тако једнострано некритично употребљење домаће ове кронике, већ није се могло од Диканжа (Дифрена), једног од првих византолога, очекивати, будући је већ и онако пре њега Луције, упоређујући Дукљанина с Византинцима, на смешу и анакронизме у Дукљаниновој кроници позорност обратио. Осим ове двојице упоређивао је Дукљанина и Anselmo Banduri, и резултат тих старијих испитивања укратко је следујући: Дукљанин је пореметио и помешао ред старих далматинских, хрватских и српских жупана и краљева; тако је најпре помешао Србе с Готима у Сенуладу, Остроилу, Свевладу, у прва три, као што он вели, далматинска и српска краља; затим је помешао војводе моравске с кнезовима српским; на послетку је Далмације средиземне и Далмације поморске, да и саме хрватске кнезове једне с другим помешао тако, да уопште цела његова повест о прва тридесет и три краља, све до Владимира I, вере не заслужује... При овом стању ствари не може нам се на ино, да жељу Србина код Пејачевића[20] не обновимо, који великим гласом вапије: »quam cuperem, ut tandem unus aliquis onus castigationis atque in ordinem redigendi Diocleatis in se suscipiat, errores corrigat, confusa evolvat, impressisque annorum notis quoad licet distinguat, et periti metallurgi instar, aurum a scoria repurget«. И поред тако негативне оцјене Љетописа као историјског извора, Руварац се, скупа са

Пејачевићем, нада да се ипак из њега може извући и „злато очишћено од згуре", исто онако као што је Кукуљевић мислио да би се разлучивањем кукоља од пшенице могло наћи „по гдјекоје чисто зрно за будућу критичну повјестницу", па ради тога и завршава свој суд о Љетопису овим ријечима: „Историјско-критичко испитивање Дукљанинове кронике било би задатак достојан, да га које књижевно друштво наше за награду стави"[21].

Више од претходних писаца дубље и потпуније је ушао у расправљање о Љетопису Фрањо Рачки. Ево што Шишић каже о студији Рачког о Љетопису попа Дукљанина[22]: „Најпре је приказао Дукљу и постанак дукљанско-барске архиепископије, тобоже 1067, на основу буле папе Александра II, а онда се обазро на многогодишњи спор с дубровачком црквом до 1180. Рачки је први констатовао да је Поп Дукљанин живео у Бару, где је у његово време било седиште оне архиепископије, којој је он као свештеник њен, припадао. После тога Рачки расправља питање када је Летопис написан, и каже: „Будућ пако тај љетопис не приповиједа о војнах цара Емануела с Угарском, о његовом оружаном завојштењу Далмације, о његовом замашнијем умијешању у србске послове, то мислимо да љетопис Дукљански допире само до првих година цара Емануела тј. по прилици до год. 1150". Послуживши се још и неким подацима из историје сплитске цркве, Рачки најзад изриче мишљење „да је љетопис дукљански постао у Бару негдје међ 1143—1153 год". Изневши даље детаљну садржину Летописа и оценивши Дукљанинове податке за историјску географију X—XII века, Рачки прелази на крупно питање о вредности Летописа Попа Дукљанина као историскога извора. Пре свега констатује да је Поп Дукљанин превео са словенскога језика на латински неки старији туђи посао, тако звани »Libellus Gothorum«, то јест главе I—XXIII нашега издања, а онда да је томе преводу додао свој оригинални рад од главе XXIV до XLVII, писан одмах испрва латинским језиком на основу „приповијести и усменога предавања". Прва се преведена чест разликује од друге тиме што у њој „коло води »gothizam« ... Напротив у другој половици »gothizmu« нема ни трага; овдје стављају нам се пред очи сами чисти жупани словјенски, демократички дух словјенски у држави и у владајућој обитељи влада искључиво". Најпосле Рачки изриче ову општу оцену о Летопису Попа Дукљанина: „По нашем мишљењу тај љетопис може се добро употребити: а) за земљопис горње Далмације XII вијека, особито пако старе Зете; што је с тим важније, будућ немамо у ту сврху сличних онодобних извора ... б) за попуњење бизантинских писаца, особито у повијести дукљанској и рашкој XI и XII вијека. Истина је, тај посао захтијева и много муке и много оштроумља и вјештине, особито ако се узме у обзир да Дукљанин није повиједао по годинах згоде које приповиједа и да се он и Бизантинци[23] већином не слажу у назирању дотичних владалаца, будућ да Дукљанин даје им сама народна имена, а многи од њих имаху и народно и црквено ... У осталом наш љетопис чим засиже у доба старије, тим је непоузданији ... Хисторичка вриједност дукљанскога љетописа је незнатна, а кронике хрватске баш никакова ... Главно врело из кога су наши љетописци црпили своје приповијести, бијаше пучко предавање"[24].

Ватрослав Јагић, познати славист, лингвист и историчар књижевности, а к томе још и некадашњи студент класичне филологије, са које га је одвратило познанство са Миклошићем који га је одушевио за славистику, сасвим мериторно је пришао латинском тексту Љетописа и о њему је (1867. г.) дао ову интересантну оцјену: „Има бо још један нарочити доказ о народној поезији Хрвата и Срба чак прије конца дванаестога вијека. Мислим тако звану кронику дукљанску, коју је већина наших хисторика криво схватала као голу хисторијску истину, те је истом у новије доба упознат и истумачен њезин карактер како ваља ... По мојем увјерењу заузима кроника дукљанска важније мјесто у хисторији наше књижевности, именито народнога пјесништва, као литерарни споменик него ли као документ хисторијски. У њој нам се сачувало најстарије изравно свједочанство о давнашњем пјевању и причању нашега народа. Дакако овај текст, што га данас у кроници имамо било у старијој латинској форми, било у новијој хрват-

ској редакцији, није веће поезија, него компилација књижевна, али посљедњи извор те компилације бијаху без сумње већим дијелом народне пјесме и народне приповијетке. Њихове красоте не појимаше доиста онај озбиљни монах или презбитер, који се негдје први на то дао, да би из пјевања нашега народа о јуначких банових, кнезових и војеводах саставио споменик књижевни у форми љетописа, и за то извуче као сухопарни љетописац, по начелих тадашњега образовања, пука имена и неколико догађаја с очевидним настојањем, које са свијем приличи на карактер хронографије византинске, како би читаву ону гомилу народнијех јунака, његовијех тобожњих краљева, стрпао по правилих генеалогије у свезу родбинску. Ну ми, којима је освијетљен смисао за народну поезију, који радо прислушкујемо тајним пјесничке нарави својега народа те се наслађујемо њезином диботом, наћи ћемо без велике муке и у том порушеном данашњем облику кронике дукљанске очитијех трагова народне поезије и народнога причања"[25].

Насупрот наведених оцјена које углавном, с малим изузецима и то под специјалним условима, осправају Љетопису вриједност историјског извора, стоји мишљење Косте Николајевића, за кога Шишић каже да је написао „свакако пажње вриједну студију о Љетопису Попа Дукљанина, иако њени резултати не стоје у размеру с уложеним трудом и оштроумљем. Изрекавши — наставља Шишић — пре свега тврђење да је наш народ већ од VII века даље имао историјских летописа и споменика по свој Далмацији, и латинској и србској, продужује Николајевић овако: „Али сад каква нам радост, кад баш најстарије, између ових других наших књига старославних, сви новији критици чудновато једнодушно осудише: да оне немају баш никакве вредности историчке?" И управо због тога ми смо ова истраживања предузели у поглавитој намери да поведемо парницу противу те осуде, али овде не знамо управо навести никаквих и ничијих потањих и дубљих расправа, на којима би се та осуда досад могла налазити оснивана, и против којих би могли повести ма какву полемику. Јер сви предњаци[26] Дра Рачкога, најскорашњега оценитеља ових најстаријих наших повестних споменика, изразили су

само простих — више или мање поругљивих — сентенција осуде сврху њих; Др. Рачки (Оцјена, „Књижевник") пак испитао је најдубље и најпотање само ове тезе на њих односне: ко је наиме те најстарије наше хронике писао? гдје их је писао? шта у њима писао? по каквим изворима? и у каквом односају оне једне према другима стоје? А шта вреди оно што је у њима написано? преко овог питања, баш од најпоглавитије важности, и Рачки је, као и сви његови предњаци, сасвим овлашно, накратко и површно прелетео, мислећи такође да се оно може само с неколико стереотипно осудних сентенција као решено оставити. Зато је Николајевић — наставља Шишић — себи предузео да се задубе „у још сасвим целовито језгро горњега питања и да потражимо праве кључеве: како у речи стојеће наше старине треба разумети и оценити? То додуше није лак посао јер наше најстарије домаће хронике доиста су праве загонетке у виду и строју, у ком су до нас доспеле. Али као у сваком загонетном твору, све стоји до тога да се најпре прави чворови загонетке пронађу и размрсе, па је уједно и сама загонетка разрешена". После тога — наставља Шишић — Николајевић каже да оба дукљанска љетописа (т. ј. латинска и хрватска редакција) „нису ни једноставна дела, нити само из три (као што се је до сад сматрало), него из четири сасвим различита фрагмента, од различитих аутора, из различитих извора и у различна времена скрпљене две хронике . . . (први фрагмент) допире само до епохе општега покрштења истих Славена. Ово је фрагмент најстарији и морао је бити првобитно написан на латинском језику, од далматинскога Латинина и по латино-далматинским предањима или споменицима, (и он је) више историја сужањства и страдања илиријских Латина под најпоследнима њиховим варварским и поганским освојитељима, него ли нарочито историја ових последњих". То је управо — наставља Шишић своју анализу Николајевићеве оцјене Љетописа — »Libellus Gothorum«, што га аутор другога фрагмента преводи из словенскога на латински; само се у њему Словени идентификују с Готима. Други фрагменат наставак је првога и допире до смрти краља Часлава.

Карактеристично је за њ, да у њему наједампут ишчезава „сваки траг мржње и огорчења латинскога противу Гота-Словена и њихових краљева. Шта више, у овом наставку нема даље нигде ни спомена нити о Готима нити о Латинима у Далмацији". Штавише, „летописац у овом фрагменту, на место у пређашњему владајућега духа и гледишта латинскога, узима наједампут дух и гледиште народно". То — закључује Шишић — наводи Николајевића на мисао, да је овај други фрагменат рад некога непозната другог аутора и да није постао у исто време кад и први фрагменат. „Други фрагменат дакле морао је несумњиво бити написан и прикрпљен на први много доцније, до каквог далматинског Славенина (понајвероватније Хрвата), на србско-хрватском наречју, и по србско-хрватским, али одвише магловитим и хаотичним предањима". Николајевић мисли — још увијек наставља Шишић — да је аутор овога другога фрагмента био Хрват, јер у њему „хрватски дух, хрватске глосе и имена хрватских историчких лица претежно владају". Преостали латински текст, од смрти краља Часлава до краја, или трећи фрагменат, дело је Попа Дукљанина сама, а онај хрватски текст[27] који се од смрти Часлављеве разликује од латинскога, четврти је фрагменат, и опет дело некога непозната Хрвата, „но много доцније?" После ове анализе текста Летописа Попа Дукљанина с обзиром на композицију, Николајевић — завршава Шишић — прелази на детаљно расправљање о генеалошким везама појединих Дукљаниних владалаца и куша да их, негдје с више а негдје с мање среће, повеже с познатим другим историјским изворима"[28].

Руски писац Гиљфердинг — према преводу који доноси Шишић — дао је слиједећу оцјену Љетописа: „После Константина Порфирогенета имаћемо кроз дуго време један једини извор за српску историју, а то је Летопис састављен у XII веку, од неког безимена дукљанског попа, Летопис тако пун имена краљева српских и хрватских, којих није никад ни било, да на први поглед није лако одлучити се човјеку да се њиме послужи. Али има ли у њему ипак каке год историјске основе, или је баш све просто измишљено? Не, почевши од XII века Летопис Попа Дукљанина носи на себи јасан печат историјског причања, не потпуно баш веродостојна, али основана на праву предању, сагласном у општим цртама са савременим сведочанствима византинским; тако исто има у њему и за старије време много трачака несумњивих историјских факата, којих није можно тачно одредити, јер су испреплетени измишљотинама и причама. Највећа је незгода то што је код Попа Дукљанина све збркано, догађаји српски и хрватски, имена правих, историски познатих владалаца обадвају народа, са тамним именима малих банова и жупана; и уза сву ову збрку придати је још голему чест измишљотина. Потпуно очистити историјску подлогу Попа Дукљанина, извући из његова причања јасну и потпуно вјеродостојну историју Србије, у оној епоси за коју нам је он једини сведок, није могуће; но општи карактер те епохе означава се код њега доста живо и јасно"[29].

Стојан Новаковић који се користио Љетописом нарочито за свој рад „Српске области X и XII века" дао је (1880) овај свој суд о њему: „Поп Дукљанин је живео у приморју тих земаља, радио је своје дело у старости и био је у прилици да потпуно познаје земљу о којој пише. Јер, иако су приче Летописа његова о многим догађајима сметене или очевидна поезија — географско његово казивање свагде је доследно и верно, и у многим појединостима о којима говори, сачувало је и за данашње доба реалне доказе о својој истинитости"[30]. А више година доцније (1893) у свом раду „Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима", гдје га је садржај Љетописа више привлачио него у претходном раду, Новаковић каже о Љетопису ово: „Још ће требати посла да се критички изваде све могуће користи за српску историју из Летописа Попа Дукљанина, тога списа који је још једнако загонетка критичарима наших старијих историјских извора. Досадашња два критичара, који су покушали да вредност тога Летописа оцене, А. Гиљфердинг и Ф. Рачки, износе резултате који се међу собом не слажу. И мени се чини да је Рачки у похвалној жељи да у чему не претера, ипак остао не-

гативан више, него што би морало бити ... Дукљанин је Зећанин, а писао је у Бару код тадашње архибискупије, како се сад обично мисли у другој половини XII века, управо у време Немањино. Али судило се ма како о самом тексту и о времену његова постанка, била то традиција мање или више верна или неверна, што је данас пресудити тешко, једно остаје увек разговетно, а то је да је Поп Дукљанин ишао на то да причом својом највећма осветли Скадар и Дукљу, као средишта најближа оној цркви којој је припадао. Знајући да је на Балканском полуострву најстарији државни господар у Цариграду, Поп Дукљанин њега једино и зове тим именом, а знајући да су и Словени и Готи били насељеници, а да су Готи старији, и да су имали краљевину, и при том хотећи да краљевини основаној у XI веку у Зети, у којој се и његова црква налазила, старији и више историчан основ даде, Поп Дукљанин је започео од Гота и наместио њихове краљеве у Превалитанском Граду (Скадру), да би дошао до почетка правих дукљанских или зетских владара и да би њих тим начином довео у везу са старијим владалачким и краљевским родом у овој земљи"[31].

Слажући се са оцјеном коју је дао Рачки, Лудовик Талоци (1896) наглашава да Љетопис попа Дукљанина „ваља — уколико се његови подаци не даду поткрепити другим поузданијим изворима — безуветно забацити"[32].

Многе иако претежно, бар колико се односи на документарну вриједност Љетописа, његове негативне оцјене нијесу одвраћале истраживаче од трагања за његовим „чистим зрнима" и за његовим „златом". Шта више, један од њих узеће Љетопис као тему за своју приступну бесједу члана Српске Академије. Ова бесједа није објављена, већ је само сумарно дат њен садржај у извјештају са свечаног годишњег скупа Српске академије одржаног 22. фебруара 1902. године[33]. Фрагмент овог извјештаја-записника који је за нас овдје од интереса гласи:

„Академик Љубомир Јовановић прочита своју беседу „О Љетопису попа Дукљанина". Садржај беседе у главном је овај: Споменувши досадашња издања

„Љетописа попа Дукљанина" и истакавши — кад би се задржале досадашње претпоставке о његову саставу, времену и месту његова постанка — значај који би то дело имало као производ старе српске књижевности и као историјски извор, било да се на њ гледа са стране чисте науке, било са стране примена које се с Дукљаниновим подацима чине у савременом јавном животу, академик прелази да изложи главније резултате својих опширних студија о овом споменику.

До сад се мислило, готово без изузетка међу научницима, да је „Љетопис попа Дукљанина" написао неки католички свештеник у Бару крајем прве половине XII века. Неки су узимали да је тај спис једноставан[34], али су неки мислили да је почетак тога дела, тако звани »Libellus Gothorum (књижица о Готима)«, написан нешто раније, било да га је сам писац Дукљанин написао у младости, било неки његов земљак. Давши општу оцену главних разлога који су досад навођени у корист претпоставке о времену постанка Дукљанинова Летописа, академик наглашава да се ни према целокупном српском културном и књижевном развићу пре Стевана Немање и св. Саве, ни према културним, националним и етнографским приликама у Бару и у дукљанској архијепископији та претпоставка не може одржати.

Академик прелази редом главније раднике који су од почетка XVII века до краја XIX проучавали Дукљанинов Летопис и показује да су се у главним питањима која ће он расправљати сви слагали. Пре но што ће сам до својих резултата доћи, познато му је било, само по личним везама, неповерење академика Љ. Ковачевића према овом загонетном саставу, а после је видео да и Лудвик Талоција у једном чланку износи нове погледе на та питања, али се они само нешто мало слажу с његовим закључцима.

Академик Јовановић доказује да у овом спису, сем једног средњег који је као нека спона, имају два главна дела. Први је Хрватски Летопис, тако звани Libellus Gothorum, који није могао понићи у Бару ни средином XII века ни пре тога (како неки узимају), јер могућност његове појаве не допушта опште разви-

ће српске просвете и књиге, јер је то духом чисто хрватски састав (а Хрватства у области дукљанске архијепископије није никад било), јер он догађаје не локализује у Зети или у сусједним јој крајевима. На против, њему је позорница догађаја у северном јадранском поморју са суседним крајевима, где су дух, свест и традиције хрватске природно били развијени, гдје је цветала средовечна ученост којој се трагови виде у целом саставу, где је била опште примљена теорија да су Готи били Словени и да је онамошње хрватско становништво њихово потомство (док су у Срба владале сасвим супротне теорије о Готима). Али да ни тамо није Libellus Gothorum могао понићи средином XII века или и пре тога, доказ је његова фабулозна садржина, те се критиком његових података као и испитивањем језика хрватске редакције тога споменика може утврдити факат, да је он, од разноврсних писаних споменика, од тамних народних предања, као и комбиновањем све те грађе и извођењем из ње, морао понићи од прилике почетком друге половине XV века негде у приморју близу реке Цетине.

Напротив, онај други део Дукљанинов има у себи један састав, који би се могао назвати Зећанским летописом, јер је доиста морао бити написан у зетском приморју али после XII века. Показавши да нема никаквих разлога који би говорили у прилог претпоставке да је тај зећански састав постао средином XII века, академик констатује да се на оним деловима његовим, који су писани по народним предањима, јасно види да су то појетска предања, којима је требало нешто дужега времена, па да се развију у онoликој мери; а како су с друге стране та предања јаковна[35], мисли да нису записана много после XII века. Примери погрешака Дукљанинових о догађајима XI века сведоче да их није писао човек који се, како се до сад узимало, родио пред крај тога вијека. Тако се могло грешити крајем XIII или почетком XVI века. А у размаку тога времена Поморје се подигло до такве културне висине, да су се тада могли у њему јављати књижевни радници с таквим радовима. Тај рад је имао по свој прилици да подмири и једну практичну, политичку потребу, потребу оне срп-

ске католичке политике, коју је Зета у време немањићско истицала врло много пута. О том задатку сведочи цела садржина овога састава.

Од тога зећанскога и од онога хрватскога летописа састављен је садашњи псеудо-Дукљанинов летопис. Пред њим је и познати предговор, чији је превод у Лучићеву издању био узрок многим досадашњим кривим мишљењима о саставу овога споменика. Академик се дуже задржао на том предговору и показао да га је морао писати онај, који је псеудо-дукљански летопис са словенскога оригинала преписао латинским словима и то на молбу својих суграђана (негде у североисточном јадранском приморју) и уједно на молбу свештеника барских, који су јамачно сазнали да он има такав споменик. То је морало бити урађено истом у XVI веку, и од тада се спис раширио, и у разним преписима допро је до оних који га први издаше штампом на свет"[36].

Иако је послије Јовановића било и других осврта на Љетопис попа Дукљанина, о којима и Шишић говори[37], ми ћемо овдје одмах прећи на оцјену коју је (1911) о њему дао Константин Јиречек: „Један латински спис без наслова и завршетка, који је, по свој прилици, написао неки свештеник из Бара последњих година владе цара Манојла (око 1160—1180), назива се, од времена Дубровчанина Туберона († 1527), књигом Дукљаниновом. Први део имамо само у хрватском тексту, који је, по истраживању Чрнчића, преведен у XIV веку са латинскога у околини рушевина, како преводилац каже, славног, чудног, богатог, лепог али несрећнога града Салоне. Дукљанинов је латински језик бедан; његов писац учио се, са ретким изузетцима, само на преводу библије; у њему нема никаквих класичних мрвица, које се, преткрај Средњега Века, јављају чак и у повељама нотара. Садржина хронике је генеалогија, која обухвата шест стотина година; она почиње са готским краљем Тотилом, који је калуђерима из легенде о Св. Бенедикту био боље познат, него у скасци славни краљ Теодерих, који је, у истини владао Далмацијом, те завршује са кнежевима Дукље у време цара Манојла. Очито је ова генеалогија измишљена била у околини Бара, да би се повећала слава оних малих кнежева. Дело има

три дела. Први део, који се тиче више Хрватске, идентификује јужне Словене са тобоже поганичким Готима, а као узор служио је Libellus Gothorum, који је био познат и Томи архиђакону и много се читао. У једном упутству дубровачким посланицима у Босни означава се, 1432, родоначелник династије Котроман као Гот (Cotrumano Gotto, del qual a avuto origine e principio li reali di Bosna — како стоји у писму посланицима у Босну од 14. маја 1432.). Други део, који има највећу историјску вредност а одликује се и бољим латинским језиком, извод је из легенде о Св. Владимиру. Трећи је део по скаскама и причама састављена историја дукљанских владалаца X—XII века. У читавом латинском тексту нема ни једног јединог датума. Писац нема ни мало способности да одмери колико толико трајање прошлога времена. Код њега се види очито жеља, да умножи број генерација и владавина, при чему је на његовој генеалошкој згради по где који појас ванредно плодан, док опет на слабим местима једно посмрче на необичан начин продужује лозу. У генеалогији нема велике већине владалаца, који су нам познати из натписа, повеља, млетачких, папинских и византијских споменика; на место њих јавља се маса имена, за које немамо никакве потврде у документима. Јасна је римокатоличка тенденција, али без икаква непријатељства према православној цркви. Значајно је, да се крсташи, Неретљани и, што је још чудније, Млечићи не спомињу ни једном речи"[38].

Године 1915. Павле Ровински посветио је Љетопису попа Дукљанина посебну расправу, на којој се Шишић дуже задржао, те о истој казао ово: „Утврдивши одмах у почетку, да је Летопис Попа Дукљанина заправо српска хроника, написана од православног Србина, Ровински прелази на штампана издања обадвеју редакција и на неке рецензенте. Мисли да је читава кроника била најпре (у оригиналу) написана словенским језиком од непозната писца, а онда да ју је превео на латински неки католички барски свештеник, иначе родом Хрват или Далматинац, који је знао словенски. После тога Ровински расправља „о тексту латинског превода и о односу преводиоца према оригиналу" и истиче, да је преводилац, приликом пре-

вођења уносио у свој посао „којешта својега". Пре свега пострадала су лична и географска имена, а онда је преводилац и додавао нека објашњења, гдекада неисправна, и још других уметака, тако о поганству Словена и оно о тобожњем крштењу поганских Словена по Св. Константину-Кирилу, као и оно о сабору на Дувањском пољу па његовим закључцима. Ровински даље скреће пажњу на нека места у Летопису, која показују страни утицај; то су нарочито идентификовање Гота и Словена, односи с Мађарима и долазак Беле Павлимира, повезан с утемељењем Дубровника. Потом чини Ровински паралелу између дела цара Константина Порфирогенета и Летописа Попа Дукљанина. Каже да је друго лице краљ Часлав Летописа, а друго кнез Часлав (Чеслав) цара Константина, и по историској радњи и по подретлу. Цар Константин зна доста о ранијим односима српских кнезова с Бугарима и Грцима, док о томе наш Летопис не зна ништа или тек веома мало. Много боље није ни доцније за цара Самуела и после њега. Поп Дукљанин зна нешто и о Немцима и Арапима, али сасвим мало. Свакако је цар Константин више пажње дао доњо-далматинским варошима и северно-западним нашим земљама, а Поп Дукљанин горњој Далмацији и суседним југо-источним нашим земљама. Али у другу руку код цара Константина потпуно ишчезава народ и народни живот Срба и Хрвата, док је баш ова страна наше старе историје у Летопису одлично приказана. Шта више, у њему је управо народ главни фактор, а владари тек су његови представници, које летописац оцењује само у њиховим односима према народу. Зачудо, у Летопису нема ни речи о патаренству (богомилству) које се тада већ јако проширило по нашим земљама и привукло на себе позорност црквених кругова. Тако исто чудно је и то, да Летопис не говори ништа о вери, ни о цркви и свештенству. Ни на једном месту не спомињу се градње манастира и задужбина или даривања црквама и клиру. Најзад Ровински приказује наш Летопис с гледишта литерарнога и упоређује га с „Цароставником", а онда износи нека опажања о „Хрватској Кроници". Најпосле треба казати, да у Ровинсковој радњи има поред неких бистрих и добрих мисли, више крупних стварних гре-

шака, што је последица недовољна познавања литературе о предмету о којем расправља и пише. Радња Ровинскога даје свакако много мање неголи јој каже натпис“[39].

Послије расправе Ровинског појавила се (1928) књига Ферда Шишића под насловом „Љетопис Попа Дукљанина“, коју смо ми и досад доста користили, а на коју ћемо се у даљним нашим излагањима често навраћати.

На Шишићеву књигу се опширно осврнуо Никола Радојчић[40], коју је, уз извјесне замјерке и неслагања у односу на неке Шишићеве закључке, углавном позитивно оцијенио. Он је казао да је Шишић, „искусан истраживач извора и одличан познавалац литературе, унео у своје студије о Дукљанину врло симпатичну научну страсност да докучи истину, за којом је с тим већим жаром трагао, што ју је теже докучити. Без оваквове потпуне преданости научном испитивању, било би расправљање о овом тешком научном проблему унапред осуђено на неуспех. Шишић је унео у свој посао и свесрдну преданост, и приступио му је с праве стране. Сишао је до рукописа и лично је проучио земљиште, на ком се збила већина догађаја, који су код Дукљанина описани. То нико до њега није учинио ... Шишићево издање Барског Родослова, најстаријег већег домаћег извора за историју Срба и Хрвата и првог сачуваног литерарног дела у српској и хрватској књижевности Средњега Века, такво је да може служити као пример за углед издањима каснијих извора, које једва чекамо. Научни напор, што га је он имао с овим делом, далеко надмаша обичне издавачке невоље, јер је Барски Родослов дело особите врсте и јединствене нејасности. Шишић је овим издањем дао много више него чврсту основу за даљна истраживања“[41]. Како видимо, Радојчић Љетопис попа Дукљанина назива „Барски Родослов“. За ову промјену он у овом свом приказу Шишићевог дјела даје слиједеће образложење: „Ја врло нерадо пишем име писца, Дукљанин, као и натпис његова дела, Летопис. Њих је, додуше, увео још у XVI в. Лудовик Туберон (»Diocleatis auctoris annales«), али сасвим нетачно. Јер, писац није Дукљанин, него Баранин, а његово

дело није Летопис (у њему се не спомиње ни једна једина година), него сасвим разговетан Родослов, у ком се приказује историја у облику једнога непрекинутога родословља. Зашто, дакле, понављати старе бесмислене заблуде? Дело треба називати Барски Родослов (Anonymi Antibarensis Genealogia) и свикавати се на овај тачни натпис; Јиречек је, обазрив као свагде, наглашавао да спис нема наслова“[42]. У истом овом приказу Радојчић се, за разлику од многих ранијих а и каснијих историчара, сагласио са Шишићем да је Љетопис дјело једног писца: „По моме мишљењу Шишић је најближи истини када у Барском Родослову гледа јединствено дело, написано словенски па онда од истог писца преведено на латински“[43].

На Шишићев рад се обимно осврнуо и Мошин у свом издању „Љетописа попа Дукљанина“. У овом Мошиновом издању читалац ће наћи и каснију (послије Шишићевог издања) литературу која се односи на Љетопис све до појаве његовог издања (1950), о којој литератури у неким случајевима Мошин и дуже расправља.

И послије Мошина Љетопис и даље остаје предмет честих расправљања или коришћења као извор у разним историјским радовима почев од Радојчићеве студије „О најтамнијем одељку Барског Родослова“ (1951) па до скорашње појаве прве књиге Историје Црне Горе (1967), у којој се, поред обимног његовог коришћења као историјског извора, о њему говори и у засебном одјељку под насловом „Барски родослов“.

3) Критичка анализа *Љетописа*

Пошто смо изнијели веома сумарно, и то углавном сервирајући је у фрагментима, досадашњу старију литературу о Љетопису, пруживши судове неких старијих историчара, а остављајући за наредна наша излагања освртање на анализе, интерпретације и закључке новијих, прелазимо на наше расправљање о Љетопису, које ће се ограничити углавном на оне наше резултате који су у опречности са досадашњим читањем и интерпретирањем Љетописног текста, што је

у ствари и главни циљ ових наших уводних излагања, чијем смо простору морали жртвовати онај који би нам био потребан за потпуније и детаљније расправљање не само о, како смо већ нагласили, веома обилној литератури већ и о фабулозном садржају Љетописа, чији многобројни садржајни проблеми по нашем мишљењу, заснованом на нашим упорним али безуспјешним настојањима, никада неће бити ријешени. Тако да, док жалимо што нијесмо могли потпуније и цјелисходније излагати о литератури о Љетопису, дотле са задовољством изостављамо покушаје расветљавања толиких садржајних и хронолошких немогућности или, пак, историјског идентифицирања многих личности, које су добрим дијелом само плод маште Дукљанина, који је свакако имао далеко више књижевних и патриотских него историјских аспирација.

Мада би ми, с обзиром на наше интересе, више вољели да у Дукљанину видимо скромног историчара, са сигурним подацима, него ли и одличног књижевника, ипак смо дошли до убјеђења да га као историчара треба потпуно одбацити јер што ће нам они малобројни и незнатни његови подаци који се могу, и то не потпуно и сигурно, провјерити са осталим вјеродостојнијим изворима?! Мислимо да је од многобројних судова датих о Љетопису, поред оног Лучићевог који својом логичношћу доминира над свим осталим, најодмјеренији онај Талоцијев: „. . . да Љетопис попа Дукљанина ваља — уколико се његови подаци не даду поткрепити другим поузданијим изворима — безуветно забацити". Одбацивањем Љетописа попа Дукљанина као историјског извора био би поштеђен даљи узалудан труд историчара да из мора „кукоља извуку право зрнце". За сва досадашња настојања у том правцу ми бисмо, модифицирајући нешто Радојчићево тврђење, које смо навели у почетку овог увода, могли казати да уложени напори нијесу никако вриједни оних незнатних и углавном несигурних резултата, а још мање оног мноштва махом неоснованих, произвољних претпоставки, од којих нам неке дјелују исто тако чудно као и фабулозни Дукљанинов текст.

Наше негативно мишљење о Љетопису попа Дукљанина као историјском извору датира од наших давних, првих, прилажења овом спису и литератури о њему, што је, вјерујемо, углавном случај и са многим другим историчарима, који на почетку своје каријере, привучени његовом фамом, сигурно настоје да га што боље упознају. Због оваквог нашег става према Љетопису, који се, током наших каснијих повремених навраћања на исти, односно на литературу о њему која се сукцесивно појављивала, све више учвршћивао, затим због нашег чуђења што код неких наших историчара, не да опада, већ расте интерес за овај спис, а нарочито због нашег изненађења кад се послије не тако давног Шишићевог издања, појавило 1950. године ново Мошиново издање Љетописа, наш одговор на понуду редактора иначе већ веома добро афирмисане „Луче" да припремимо за наредно њено коло Љетопис попа Дукљанина, није могао бити него негативан. Али редактори су и даље инсистирали с образложењем да су ставили у задатак да што потпуније представе читаоцима „Луче" литературу стварану на територији данашње Црне Горе, те да у остваривању ове своје намјере не смију изоставити ни спис који је прије више вијекова створен у Бару. Оваква њихова образлагања, из којих су избијала не само њихова гледишта о књижевном значају Љетописа већ и њихова намјера да се ово дјело пружи читаоцима само као такво, почела су нас ломити, па пошто им нијесмо могли препоручити да једноставно пренесу, односно прештампају, један од досадашњих превода латинског текста Љетописа, на крају смо ипак одлучили да удовољимо њиховом тражењу, тј. да припремимо ово издање.

За издање сходно намјени какву су замислили редактори „Луче" сматрали смо битним пренијети вјерно и језички коректно Дукљанинов текст на наш језик. Да би се постигло вјерно преношење тог текста на српскохрватски језик, а пошто нам је Лучићев и још више Шишићев штампани текст мјестимично индицирао евентуални несклад са Ватиканским рукописом, према коме су и један и други припремили своја издања Љетописа, одлучили смо да одемо на извор и да извршимо колационирање како

са једним тако и са другим издањем. Као и увијек, можемо рећи без и једног изузетка, кад год смо због оправданих сумња прилазили сравњивању разних објављених текстова, или закључака донешених на основу необјављене архивске грађе, са одговарајућим изворима — констатујући приликом тих сравњивања врло често веома крупне промашаје како у односу на читање тако и у односу на интерпретирање разних рукописа — и овај пут су се наше сумње показале оправдане: пронашли смо грешке код Лучића, а код Шишића далеко више; наиме Шишић, приликом вршења колационирања Ватиканског рукописа са Лучићевим штампаним текстом, није исправио неке теже Лучићеве грешке које не само да сасвим мијењају смисао појединих фрагмената текста, него те фрагменте праве парадоксалним, већ је починио нове грешке како услијед погрешног читања Ватиканског рукописа тако и услијед недозвољених интервенција у самом тексту. Могло се очекивати да ће Шишић исправити Лучићеве грешке, а у то је Радојчић био сасвим увјерен кад је казао: „Шишић је био први који је послије Луциуса употребио рукопис латинске редакције, а то је било преко нужно, јер у Луциусову издању има немилих погрешака и опасних пропуста“[44]. Међутим, Радојчић се грдно преварио јер су у поређењу са Лучићевим грешкама Шишићеве не само бројније већ и далеко опасније у односу на вјерно преношење Дукљаниновог текста какав нам се сачувао у Ватиканском рукопису.

Овај Ватикански рукопис, иако из XVII вијека, представља најстарији рукопис сачуваног Дукљановог латинског текста. Врло је вјероватно да је он — изузев његове непотпуности — сагласан не само са оригиналом већ сигурно и са другим преписима којих је претпостављамо морало бити више. Према томе вјерујемо да је овај Ватикански рукопис био сагласан и са оним ранијим преписом који је послужио Орбинију за превод Љетописа на италијански језик. Орбинијева не мала одступања од текста какав нам се сачувао у Ватиканском рукопису не мора да значе да је он приликом превођења на италијански језик имао неки латински текст Љетописа који се разликовао од Ватиканског, већ напротив да је

он по својој вољи преиначивао тај исти Дукљанинов текст, онако како је Марулић модифицирао у свом латинском преводу Папалићев текст Хрватске хронике. Наше уверење у Орбинијево мијењање латинског Дукљаниновог текста не заснива се само на Марулићевом примјеру нити пак на многобројне друге познате нам сличне случајеве „превођења“ средњовјековних списа, нити пак на такво увјерење других историчара, међу којима и Шишића и Радојчића који тврде да је Орбини „с текстом самовољно поступао“[45], већ на нашој анализи, односно упоређивању Орбинијевог италијанског превода са латинским Ватиканским рукописом, којом приликом смо, на неким карактеристичним детаљима или извјесним фрагментима који су Орбинију изгледали чудни или тешко преводљиви, због чега је и одступао од вјерног превођења, констатовали да се латински текст којим се Орбини служио није морао разликовати од Ватиканског рукописа, а сигурно ни од других њему савремених, а и доцнијих, разних преписа Дукљаниновог Љетописа.

Досад се Ватиканским рукописом послије Лучића у потпуности користио једино Шишић, који то с правом констатује чудећи се: „. . . зачудо, овај Луцијев ватикански рукопис није до сада — тако бар изгледа — баш нико у целини искористио. То ја изводим из тога, што га Рачки у својој студији о Летопису Попа Дукљанина уопште не помиње, док је Чрнчић, који је мало да не четрдесет година проживео у Риму, у своме познатом издању Летописа Попа Дукљанина, обелоданио Луцијев штампани текст од 1666, дабоме са свима грешкама; јасан доказ да није познавао Луцијева рукописа“[46]. На истом мјесту у напомени бр. 3) Шишић наводи једно парцијално коришћење Ватиканског рукописа. „Тај је рукопис имао у рукама, на молбу мађарскога историка Талоција (Thallózy Lajos † 1916) — који се много бавио нашом историјом — још 1896. други мађарски историк, покојни епископ Вилим Фракној; но он је колационирао с Луцијевим штампаним текстом тек она два три ситна податка, што се тичу Мађара“[47]. Пошто нам је познато да ни посљедњи издавач Љетописа, Мошин,

није користио приликом припремања свог издања Ватикански рукопис, значи да смо ми тек трећи који се користимо овим рукописом у цијелости.

Пошто ни Лучић ни Шишић нијесу описали овај рукопис, сматрамо нужним да то ми овдје урадимо.

Једини[48] данас познати рукопис Љетописа попа Дукљанина, тј. рукопис латинског текста Љетописа, чува се под сигнатуром Vat. Lat. 6958 у Рукописном одјељењу Ватиканске библиотеке. Он чини саставни дио једног врло добро очуваног овећег кодекса[49] (27×20×5 cm), чије су картонске корице обложене пергаменом. Сви листови, сем првих и посљедњих, који су употребљени приликом повезивања кодекса, и који нијесу исписани, носе исте водене знаке, из чега се може са сигурношћу претпоставити да је препис Љетописа савремен преписима осталих саставних дијелова кодекса и поред тога што сви ти дијелови нијесу исписани истом руком. Сви рукописи кодекса својом графијом, као и водени знаци листова на којима су исписани, индицирају средину XVII вијека. Код свих дијелова кодекса претходно је била спроведена посебна фолијација, али је по њиховом повезивању у кодекс дата нова која иде од ф. 1 до ф. 254. Између појединих дијелова кодекса налази се понеки неисписани лист. Ти неисписани листови такође су нумерисани али носе број посљедњег исписаног листа одговарајућег дијела кодекса, тако има случајева да два и више листова носе исту нумерацију. Дакле, кодекс садржи укупно 254 исписана листа, од којих 23 (ф. 53—75) обухватају Љетопис. Разни рукописи заступљени у кодексу јасно доказују да је на његовом исписивању учествовало више писара. Већ на насловној страни кодекса констатују се три разне руке: двије у навођењу садржаја кодекса, а трећа у означавању дародавца кодекса Ватиканској библиотеци, из којег означавања (ex dono Jo (hannis) Lucii) јасно проистиче да је овај кодекс само дио Лучићевих поклона овој библиотеци. На другом листу налази се Лучићев предговор: »Joannes Lucius lectori«, писан једном од руку које се јављају на насловној страни. Текст Љетописа исписан је четвртом руком, али се у наслову: »Presbiteri Diocleatis Regnum Slavorum«, у маргиналним биљешкама и у исправцима текста констатује друга рука, и то једна која се јавља у исписивању насловне странице. Утврдивши, иначе тако очевидну, разлику рукописа, која без сумње открива већи број писара кодекса, не можемо прихватити Шишићево тврђење према којем је кодекс под сигнатуром Vat. Lat. 6958 читав написан Лучићевом руком[50]. Чињеница о већем броју рукописа у кодексу који ће Лучић у цијелости објавити у додатку свога дјела De regno Dalmatiae et Croatiae наводи нас на закључак да је Лучић имао неки scriptorium у коме је за њега радило више преписивача, од којих, можда, нијесу сви ни учествовали у исписивању страница познатог нам кодекса. Ми смо посматрајући разне рукописе у овом кодексу претпоставили да је један од њих и Лучићев. Пошто је за нас овдје од интереса само преписивач Љетописа, наравно да нам је било много стало до тога да утврдимо да ли га је баш Лучићева рука исписала. Ограничивши се на детаљније посматрање Љетописног текста, утврдили смо сасвим сигурно да је наслов, маргиналне биљешке и исправке (али не и накнадне уметке случајно испуштених појединих ријечи и фрагмената текста) исписала једна, а сам текст, иначе калиграфски, друга рука. Било је сасвим логично да Лучићеву руку претпоставимо у оној која је написала маргиналне биљешке као и извршила исправке, које се, што је веома важно, појављују у Лучићевом штампаном издању, тако да се тиме сасвим сигурно искључује и претпоставка да би и маргиналне биљешке и исправке могле бити и касније, послије штампања рукописа, додане. Да бисмо нашу претпоставку о Лучићевом исписивању маргиналија и исправки, а и наслова, претворили у закључак настојали смо да пронађемо неки Лучићев аутограф и извршимо поређење. У чланку Михаила Динића „Три повеље из Исписа Ивана Лучића"[51] нашли смо фоторепродукцију двеју исправа за које Динић сматра да су извршене Лучићевом руком док каже: „... ограничили смо се на тачно репродуковање Лучићевих преписа ..." и нешто ниже: „Лучић је при преписивању ..."[52]. Међутим, веома флагрантна разлика између рукописа тек-

ста једне и друге исправе сасвим поуздано доказује да није исти писар преписао обије исправе. Прва од ових исправа је преписана оном руком која се јавља у наслову, маргиналним биљешкама и исправкама Љетописног текста из Ватиканског рукописа, дакле оном руком за коју смо ми претпоставили да је Лучићева, а друга руком преписавача самог Љетописног текста. И на једној и другој исправи, односно на њиховим преписима, јавља се у анотацији и трећа рука, тј. она која је преписала Лучићев предговор кодексу, односно додатку његовог дјела »De regno...«. Сем тога на другој исправи се јавља и рука текста прве исправе у латиничкој транскрипцији грчког текста печата који је дат капиталним словима, тако да нам је немогуће утврдити да ли се ради о још једној руци која је транскрибовала овај грчки текст. Пошто су свакако три, а можда и четири, различита рукописа ових преписа које је донио Динић још више компликовала наше проналажење Лучићеве руке, обратили смо се пресв. Бискупском ординаријату у Сплиту како би преко њега постигли од Каптола у Трогиру фоторепродукцију једног аутентичног Лучићевог аутографа. Интервенцијом ових институција, којима дугујемо нарочиту захвалност, добили смо од скоро основаног Музеја града Трогира фотоснимак једног Лучићевог приватног писма из 1675. године. На основу овог писма смо се увјерили да је сасвим промашена наша претпоставка на основу које би Лучићеву руку требало видјети у наслову, маргиналним биљешкама и исправкама Љетописног текста. Исто тако смо на основу овог писма могли утврдити да ни сам љетописни текст није преписан од Лучића, већ да је рукопис овог писма истовјетан са оним у Лучићевом предговору кодексу. Вриједно је навести један фрагменат из пропратног дописа Музеја града Трогира: „Напомињемо да је Лучићев рукопис са неколико варијаната. Кад пише „свечано" и великим словима онда је један, а кад пише писма онда му је другачији рукопис". Ми не искључујемо да би Лучићев рукопис за „свечано" писање, мада сумњамо да је он за такво писање имао времена, могао показивати и једну посебну варијанту

са карактеристикама које одударају од оних које се констатују у његовом обичном, курсивном, писању, али би у том случају могли да говоримо само о наизглед два различита рукописа, а не никако о више таквих различитих Лучићевих рукописа. Те према томе у овој напомени, која је сигурно заснована можда и на нечијем ранијем тврђењу него што је Шишићево и Динићево, ми никако ме можемо наћи оправдање за наводно већи број варијанти Лучићевог рукописа.

Из наше несумњиве констатације о учествовању више писара у рукописима које је Лучић припремао за штампу, може се не само претпоставити, као што смо то већ рекли, да је Лучић имао посебни scriptorium са више писара, већ и то да ти његови писари нијесу били обични калиграфи већ и људи који су посједовали извјесна историјска и географска знања док им је Лучић повјеравао да врше транскрипције текстова пуних необичних и тешких ријечи, тако далеких и страних просјечним писарима. Истина, ти Лучићеви писари су сигурно морали радити под будним његовим надзором јер је њему до критичности властитих публикација било много стало, тако да и грешке које смо утврдили у његовој публикацији Љетописа, сматрамо више пропустима лектора и коректора, које он није могао надзирати у далеком Амстердаму.

Из наведеног јасно резултира да Ватикански рукопис Љетописа није Лучићев препис, већ да су исти извршили његови писари-преписивачи, који су приликом вршења преписа који ће бити коришћен за објављивање сигурно имали пред собом и више старијих преписа Љетописа[53], па можда и онај који је своједремено користио Орбини за свој италијански превод. Иако искључујемо веће разлике између старијих рукописа, ипак можемо претпоставити извјесне међусобне разлике тих рукописа у односу на писање неких имена; такве разлике се уосталом показују и у Ватиканском рукопису приликом различитог писања истих имена. Једно можемо ипак са сигурношћу претпоставити да су Лучићеви скриптори, а поготово он сам, нарочито настојали да у транскрибовању неких њима чудних и непознатих имена лица и географ-

ских појмова даду ону форму која им се чинила најприхватљивија, што наравно не значи да нијесу извршили извјесне промашаје у односу на оригинални Дукљанинов текст. Извјесних разлика ти рукописи су сигурно показивали и у случајним изостављањима појединих ријечи или мањих фрагмената, на што унеколико указује и накнадно уметање таквих пропуста и у Ватикански рукопис. Могло је бити и других ситнијих одступања између разних рукописа, тако нпр. и чињеница да у Орбинијевом преводу на крају Љетописа не стоји „итд." не мора се тумачити намјерним или случајним Орбинијевим изостављањем, већ је могуће да ова скраћеница није постојала у рукопису са кога је Орбини преводио. Али док ју је Лучић, односно његов преписивач, навео у Ватиканском рукопису, одакле је пренијета и у Лучићево штампано издање, сигурно се она јављала у рукописима или барем у већем броју рукописа са којих је редигован рукопис који је требао да послужи за штампу, односно Ватикански рукопис. Баш због ове његове сврхе, а с обзиром да је извршен под контролом тако критичког историчара какав је био Лучић, Ватикански препис треба сматрати највернијим, најпотпунијим и најбољим одразом сачуваног Дукљаниновог оригиналног текста. Осим ових својстава Ватикански рукопис се одликује веома јасним, сасвим лако читљивим калиграфским писмом, тако да се заиста с правом можемо чудити што га Лучићеви издавачи и Шишић нијесу коректније донијели. Наравно да далеко више него Лучићевим амстердамским издавачима, или пак Лучићу што није бар накнадно указао на оне грешке које сасвим мијењају смисао неких фрагмената текста, треба замјерити Шишићу пошто је он обавио колационирање Ватиканског рукописа са Лучићевим издањем и пошто је своје издање припремио према реченом рукопису.

С обзиром на интенцију овог издања сматрамо да је у овим уводним излагањима потребно да се посебно задржимо на оним проблемима који су од интереса и за презентирање једног литерарног дјела.

О писцу Љетописа, чије име није нигдје назначено, може се са сигурношћу рећи да је био Словен и свештено лице. Ово друго се закључује из његове апо-

строфације у уводу: „. . . љубљена браћо у Христу и часни свештеници светог метрополитског сједишта дукљанске цркве . . .". Из једног кратког навода у тексту Љетописа могло би се закључити да је, осим српског и латинског језика, познавао и грчки. Вријеме његовог живота готово сви историчари који су се бавили љетописом, осим незнатних изузетака, стављају у период који иде од краја XI до краја XII вијека, ми међутим не мислимо тако и у вези са овим проблемом даћемо наш приближан одговор на питање: када је написан Љетопис попа Дукљанина?

Досадашња тврђења да је Љетопис написан средином или у другој половини XII вијека заснивала су се углавном: 1) на досадашњем интерпретирању Дукљанинова увода у Љетопис, 2) на чињеници да се посљедња описана збивања односе на средину XII вијека, а како неки прецизирају на 1148/49. год., и 3) на — иначе сасвим нетачном — Шишићевом тврђењу да на крају Ватиканског рукописа не стоји, као што се јавља у Лучићевом штампаном издању, скраћеница »etc.«, те да према томе, и поред тога што нема карактеристичног краја, Љетопис треба сматрати завршеним, односно да Дукљанинова причања иду све до његових старих дана.

У свим досадашњим интерпретацијама предговора Љетописа није схваћен прави смисао неких ријечи, тако је ријеч *senior* преведена са *старац*, ријеч *patres* са *очеви*, ријеч *antiquus* са *времешни*, а досљедно томе *antiqui seniores* са *времешни старци* или *стара чељад* или *стари старци*, а и фрагменат *»veridica narratione referre«* у даном контексту није схваћен како је то писац мислио.

Ријеч *senior* узета као именица, какво јој је значење дато у оба случаја њене појаве у предговору, не означава старца. То значење, изузев ријеђе узурпације, она нема ни у класичној ни у средњовјековној латинштини, па ни у данашњој њеној употреби, можемо рећи, у свим језицима. Ни у свом придјевском значењу ова ријеч не одређује старог човјека. Иако је компаратив *senior* изведен од позитива *senex*, он не означује човјека старијег од старог већ само одређује градацију старости, тако је нпр. двого-

дишњи брат *senior* у односу на свог млађег, једногодишњег брата. У доба Рима субстантивом senior обичавало се понекад замјењивати појам *senator*, а међу римским сенаторима било их је много испод 30 година старости. Као субстантив senior је у доба Рима означавао и грађанина између 45 и 60 година, који се само у случају нарочите потребе позивао у војску. Старци пак од 60 година унапред означавани су са *senex*, и они су били ослобођени у сваком случају од војне обавезе. Према томе ријеч senior било као субстантив или адјектив не одређује старог човјека, који се појам изражава са senex. Пошто је Љетопис попа Дукљанина настао у средњем вијеку, морамо указати и на средњевјековну фигурацију ријечи senior. Под појмом *senior* у то вријеме а и касније подразумијева се и титулише: владар, високи феудалац, члан градског патрицијата било самосталног или самоуправног града итд. Истина, и поред ових јасних диференцирања појмова *senex* и *senior*, може се наићи нарочито код пјесника на коришћење једног појма за други, али то су ипак ријетке појаве, некад изазване и метричким захтјевима. Дукљанин је свакако далеко од употребе таквих фигурација и оне су му сигурно биле сасвим стране. Њему је појам старог човјека или старца само senex, што се јасно види из једног фрагмента који се односи на краља Радослава, наводног брата Михаила Војислављевића: »Ita senex et plenus dierum dormivit cum patribus...« Чињеница што се први помен ријечи *senior* у уводу јавља уз ријеч *iuvenis:* »Rogatus ... a pluribus senioribus, maxime a iuvenibus...« не пружа никакво оправдање да се у конкретном случају ријечи *a senioribus* преведу са: *од стараца.* Сматрамо да ова комбинација ипак није смјела завести досадашње интерпретаторе овог фрагмента.

Ријеч, *pater*, која значи отац, кад стоји у плуралу, patres, обично значи претке, а изрази *a patribus audire* или *a patribus accipere* не одређују ништа друго него позивање на традицију уопште, дакле одређују континуирано причање старих генерација млађим. Дукљанин је то добро знао па никако не би уз *»patres«* као друге преносиоце традиције навео и *»seniores«* ако би они, као што су сви интерпретатори овог фрагмента мислили, означавали „старце" или „стару чељад" и сл. јер је јасно да су стари људи, старци, обухваћени ријечју »patres«. Али, да Дукљанин под *seniores* није мислио на старце, већ само на припаднике *»Signoria«-е*, у овом случају аутономног управног тијела града Бара, којем су припадали сви барски племићи почев од свог пунољетства, од осамнаесте године живота, не доказује нам само разлика значења ријечи *»senior«* и *»senex«* већ и атрибут *»antiqui«* уз именицу *»seniores«*. Придјев *antiquus* — овдје ћемо се упустити у школско, учитељско, објашњавање које ће нам, увјерени смо, замјерити многи, сматрајући га депласираним чак и у једном популарном издању као што је ово, али нас веома лоше искуство[54] присиљава и на таква објашњавања — никако не значи времешан, како то тумачи Шишић, а и други, јер придјев времешан или времешит значи само стар за бића која су још у животу, па и за ствари ако још служе извјесној сврси. Ево неколико примјера: „Јер се једини дичим, међу њима времешан да сам", „Угледах пред собом врло гојазну и времешну жену како је разјапила безубе вилице", „Пошла је за њега већ времешна", „Али он се извукао срећно из замке те времешне и похотљиве жене", „Уресило (прољеће) ресом и времешни дуд", „Заваливши се мало јаче у високу кожну, врло времениту наслоњачу..."[55]. Напротив, придјев *antiquus* увјек одређује античност, древност, давнашњост, негдашњост, а не никако старост ни у садашњем ни у прошлим временима. Употребљен као субстантив, напр. *antiqui*, означује људе старих времена, али не старце у тим временима. Као придјев уз именицу *scriptores*, дакле *antiqui scriptores* значи старе, класичне, писце, али не по годинама старе писце. Придјев antiquus у Љетопису је више пута употребљен и он увијек, наравно, означује давнашњост: antiqui imperatores (давнашњи цареви), antiqua privilegia (давнашње, старе, повластице, односно повеље) итд. па и у изразу *antiqui inimici* одређује давнашње непријатеље, мислећи при том на оне Рашане чији су и преци били непријатељи. Истина, давнашњост изражена појмом antiquus може одређивати и не

тако давну стварну прошлост. Тако нпр. и један млад човјек може казати другом исто младом човјеку: *nostra antiqua amicitia,* желећи при том да искаже, релативно, нарочито старо, давнашње, добро пријатељство, али оваква фигурација појма antiquus јавља се обично у емоционалним тирадама, а нарочито у поезији. Некад се у фигурацији појма *antiquus* иде веома далеко, као на примјер у овој фрази *»Nihil mihi antiquius* (carius) *nostra amicitia est«.* И за човјека који сада живи, па и младог, могао би се везати придјев *antiquus,* али израз *homo antiquus* у том случају би значио само човјека старинских, давнашњих назора. Дакле, појам *antiquus* може значити само: стар у смислу давнашњи, древни, негдашњи, према томе кад би ријечи *senior* и дали значење *старца, старог човјека,* онда би комбинација antiquus senior могла одређивати само давнашњег старца, а не никако старог или времешног старца. Према томе под *»antiqui seniores«* морамо искључити било какве старце, па и старјешине који би живјели у Дукљаниново вријеме и који би му својим директним причањем представљали извор за његово писање. Под његовим *»antiqui seniores«* треба подразумијевати: давнашње племиће града Бара, давнашње старјешине, давнашњу господу, давнашње господаре. Кад смо ово објаснили, морамо се поново вратити на ријеч *»patres«.* Пошто под другим дијелом извора свог „Краљевства Словена" Дукљанин означава причања „давнашњих старјешина", онда под првим дијелом тих извора не можемо претпоставити неку општу народну традицију већ причања која су живјела и која су се преносила у црквеним круговима града Бара, па према томе под »patres« морамо подразумијевати не претке већ Дукљанинове црквене предшаснике, вјероватно барске архиепископе или опате, пошто се може претпоставити да је Дукљанин у црквеној хијерархији заузимао неки виши положај. Према томе традиција која је послужила попу Дукљанину као извор није народна већ црквена и племићка. Да он то није хтио истаћи, већ само указати на народну традицију уопште, онда би у његовом предговору стајало само: » . . . *ea quae a patribus audivi«,* јер би остало у том случају сувишно

вало не само као сувишно већ и као парадоксално. Истина, што се тиче садржаја код Дукљанина је готово све парадоксално, али његова писменост ипак није била таква да се не би могао правилно изразити да се мислио позвати на традицију онако како су то тумачили сви досадашњи интерпретатори Дукљаниновог позивања на традицију. Осим ових наших тумачења ријечи *pater, senior* и *antiquus* морао је досадашње интерпретаторе од њиховог тумачења одвратити и израз »veridica narratione referre«, који јасно указује на преношење старих казивања некадашњих барских прелата и давнашњих чланова барског патрицијата.

У Дукљаниновом предговору, какав нам се сачувао, поновимо још једном, свакако у најбољем и најпотпунијем његовом препису, тј. у Ватиканском рукопису, уопште нема помињања никаквих писаних извора, а Шишић их је у свом издању Љетописа уметнуо према Орбинијевом преводу иако је Орбини, а у то се, како смо већ рекли, и Шишић увјерио, дао више доказа произвољних модифицирања Дукљаниновог текста. Истина, до неких историјских црквених имена, имена византијских царева, затим Тотиле, Атиле, познате браће Солуњана итд., као и до неких историјских збивања као нпр. сараценског пустошења наше обале и сл. Дукљанин је дошао свакако путем читања у оквиру његовог општег образовања, али његове многобројне збрке и хронолошке немогућности у вези и са познатим и крупним историјским личностима и догађајима јасно доказују да се он при писању није директно служио никаквим писаним изворима. Истина, он у љетописном тексту помиње двије књиге: »Methodius« и »Liber gestorum beati Vladimiri«, али сем тога што се у постојање ових двеју књига с правом сумња, он и за ове књиге не каже да их је користио као извор, већ напротив упућује на њих оне који би нешто више хтјели сазнати од онога што је он казао. Од директних писаних извора вјерујемо да је Дукљанин само користио, али и то збркано, неке прибиљешке о организацији цркве у Далмацији, о административној подјели дукљанских и других крајева и сл. До свега осталог, укључивши

ту и његово говорење о етимологији ријечи Ragusium, о старом облику имена Cattaro, о Црвеној и Бијелој Хрватској и сл., Дукљанин је могао доћи и путем слушања о томе. Истина, што се тиче помињања Црвене и Бијеле Хрватске, које је називе, по нашем мишљењу, свакако прије Дукљанина оставио забиљежене дужд Андреа Дандоло († 1354), не искључујемо могућност Дукљаниновог сазнања и путем неког писаног извора, можда истог који је послужио и Дандолу. С обзиром на наше увјерење о времену стварања Љетописа попа Дукљанина, ми бисмо могли претпоставити да је у овом детаљу Дандоло послужио као његов извор, али да је тако, тј. да је Дукљанин имао у руци Дандолову Хронику, он се не би устручавао да је препише од ријечи до ријечи. Иако не можемо сасвим искључити и директно Дукљаниново коришћење неких писаних извора, ипак можемо, према читавом садржају његовог Љетописа, да се готово сасвим сложимо са његовим властитим тврђењем да није ништа друго написао осим онога што је чуо да се преноси путем причања, али с нашом констатацијом да је он и та причања страшном збрком и помућеношћу свог историјског „знања" као и властитим фабулозним измишљањима у толикој мјери алтерирао да не можемо казати да нам је Љетопис сачувао традицију о нашој давнашњој прошлости.

Заиста је чудно да многи наши историчари — од којих неки забацују традицију и онда када се не ради само о за историју тако рећи јучерашњим данима (мислимо на XVIII и XIX вијек), већ из једног досљедног неповјерења према њој понекад и онда када је та скорашња традиција провјерена и документима, које накарадним тумачењима настоје обеснажити — у овој давној, сасвим модификованој и за разонодну лектиру подешеној традицији тако упорно не само траже историјско језгро и њене писане изворе, већ је и широко користе као историјски извор. Ми мислимо да је од свих покушаја рјешавања разних проблема Дукљаниновог Љетописа најјаловији онај који се односи на идентификовање његових писаних извора.

Тумачећи садржај предговора, односно фрагмента који говори о изворима, тако да је Дукљанин преко казивања „очева" (тј. Дукљаниновог оца и очева људи његове генерације) и „времешних стараца" или „старе чељади" његова времена, а и властитим сазнањем о посљедњим догађајима које описује, писао не само до свог већ и о свом времену, већина историчара у оваквом свом тумачењу и налазе главни основ за датирање настанка Љетописа средином или другом половином XII вијека. Прије свега морамо подвући чињеницу да Дукљанин нигдје не помиње своју очевидност приликом описивања посљедњих догађаја. Сви писци који сматрају Љетопис творевином XII вијека то, наравно, подразумијевају, а Мошин својим, за нас неприхватљивим, образложењем заиста чудног одсуства Дукљаниновог и било каквог наговјештаја своје назочности, хоће још да на извјестан начин истакне и реалност Дукљанинових причања: „Што се пак тиче непозивања пишчева на властита запамћења, јасно је, да он то сматра као очевидну ствар, а својим позивом на причања отаца и времешних стараца хоће да се огради од евентуалних приговора, да у спис уноси творевине своје фантазије"[56].

Досадашња интерпретација Дукљаниновог увода и „очевидна чињеница" да посљедња описана збивања Дукљанин пише на основу свог непосредног сазнања, као очевидац тих посљедњих збивања, представљају главну аргументацију тврђења да је Љетопис написан у XII вијеку. Али резултат комбинације ових двају, по нашем мишљењу сасвим промашених аргумената, угрожавала је чињеница да се у Лучићевом издању на крају Љетописа појављује скраћеница »etc.«, што јасно указује на то да Љетопис није завршен. Уосталом, да Љетопис није завршен јасно се види и из тога што су посљедња причања прекинута без икаквог, не само садржајно, већ и стилски закључног карактера. Да би обеснажио ову иначе тако непобитну контра аргументацију резултату заснованом на наведеној комбинацији, Шишић је извршио једно веома тешко научно огрешење: категорички је устврдио да се »etc.«, које је „приписано" на крају Лучићева и Чрнчићева издања, не налази у римском

(Ватиканском) рукопису, као што га нема ни у Орбинијевом штампаном издању. Нас је приликом колационирања у Ватикану не мало изненадило овакво Шишићево тврђење јер смо на крају „римског" рукописа нашли веома маркантан, јасан и калиграфски изведен иначе конвенционалан знак за »etc.«, и то баш онакав какав се налази у школским приручницима[57]. И да се овакав знак налази само на овом мјесту Ватиканског рукописа, па и да га је Лучић изоставио из свог штампаног издања, баш због истакнутих његових својстава никако не би могли ни помислити да га можда Шишић није уочио или, пак, да га није знао разријешити. Осим тога, у овом случају постоји за Шишића још једна отежавајућа околност: он се са исто таквим знаком срео на још једном мјесту Ватиканског рукописа (на крају причања о св. Владимиру) и ту га је, исто као и Лучић у штампаном издању, правилно разријешио. Пошто је својим тврђењем о непостојању на крају Ватиканског рукописа скраћенице »etc.« онемогућио „сваку комбинацију о непотпуном тексту, бар на тој основи", остало му је још да, додуше на допустљив начин, покуша обеснажити и другу „основу": „Истина, могло би се казати да стилизација последних ставака Дукљанинових не одговара завршетку једног литерарног дела. Али тако некако свршава и текст нешто млађег и — буди одмах истакнуто — куд и камо бољега и савршенијега писца у сваком погледу, наиме Томе архиђакона сплитскога, па и толико других летописаца онога времена западне Европе. Зато мислим да нема оправдана разлога садашњи текст Љетописа Попа Дукљанина замишљати као крњ или непотпун"[58].

У Шишићево категоричко[59] тврђење о непостојању »etc.« није нико посумњао. Радојчић је у свом, већ поменутом, приказу Шишићевог издања Љетописа казао да је Шишић „утврдио да проблем о потпуности овог дела изазван с »etc.« на крају латинског текста, уопште не постоји, јер тога »etc.« у рукопису нема; нема га ни Орбини. Рукопис је, дакле, потпун..."[60]. Заведен овим Шишићевим тврђењем у односу на »etc.«, Радојчић није прихватио и Шишићево образложење о завршености Љетописа и поред његовог неоче-

киваног завршетка, па је — наравно, и он увјерен да је Дукљанин свједок посљедњих збивања које описује — сматрао ипак опортуније да за ову аномалију да ово оправдање: „... али то не значи да (Љетопис) није — можда због смрти пишчеве — нагло прекинут"[61]. Увјерен да је погријешио Лучић, а не Шишић, сигурно је и ова Лучићева „грешка" у односу на »etc.« била једна од основних на којима је Радојчић засновао свој веома оштар суд: „... У Луциусову издању има немилих погрешака и опасних пропуста"[62].

Мошин се није задовољио само да каже: „Питање цјеловитости дјела било је нејасно до прије посљедњег Шишићевог издања. Наиме, у првом, Лучићеву издању иза посљедњих ријечи кронике долази скраћеница „итд". (etc.), те се по том закључивало да споменик није до нас дошао у потпуном облику, већ окрњен. Међутим Шишић је утврдио, да ова кратица не постоји у јединому сачуваном ватиканском рукопису, а не постоји ни код Орбинија; према томе отпада овај разлог за претпоставку о непотпуности дјела" — већ је Шишићев „резултат" искористио, с обзиром „да је Љетопис прекинут на причању хисторијата борбе Десе с Радославом (1148—1149. год.)", и за поткрепу свог увјерења „да би се према томе податку (Мошин овдје мисли на посљедња Дукљанинова причања о борбама Десе и Радослава — Сл. М.) морао датирати и постанак дјела".[63].

Тврђења да је Љетопис настао у XII вијеку демантују и многобројни елементи и изрази садржани у њему самом. Један велики дио тих елемената и израза који су немогући не само за XII већ и за XIII а неки чак и за готово читав XIV вијек констатовали су и неки досадашњи проучаваоци Љетописа, а нарочито Шишић, али су они сасвим једноставно, неосновано и неодговорно сва она мјеста и изразе за које су сматрали да су немогући за XII вијек, а и касније, прогласили доцнијим умецима. Таквих проглашених уметака је толико да кад бисмо их (мислимо на такве констатације неколико проучавалаца Љетописа) сумирали са онима које бисмо и ми морали додати кад бисмо били увјерени да је Љетопис написан у XII вијеку, онда би од Љетописа мало што остало,

па и то мало не би било само историјски већ и стилски безвезно.

Не само због тога што је ипак интимно морао осјећати сасвим велику несигурност основне „аргументације" за тврђење о постанку Љетописа у XII вијеку већ и због неких врло трезвених мишљења о свакако много каснијем времену писања Љетописа, Шишић је покушао, али не и успио, да докаже да су Љетопис почев од средине XIII вијека користили: творци познатих фалсификованих локрумских исправа, дубровачки архиепископ Јован Млечанин, Тома архиђакон, дубровачки хроничар Милецније, неки глосатор из XIV вијека регистра исправа манастира св. Петра у Пољицама, дужд Andrea Dandolo итд[64]. Да ми нијесмо увјерени у безмало потпуно одсуство Дукљаниновнх писаних извора, већ напротив да је писао углавном на основу онога што је слушао и измишљао, могли бисмо са више успјеха него Шишић доказивати да су наведени тобожњи корисници Дукљанина били од њега коришћени.

Сигурно недовољно увјерен у ова доказивања путем представљања Љетописа као извора разних писаца почев већ од средине XIII вијека, а да би парирао бар она мишљења према којима постанак Љетописа треба тражити много касније, Шишић је изнио низ других „доказа" и овако их изложио:

1) „У целом Летопису нема баш нигде изреком означене године, а тек на три места помиње се месечни датум. То су: 1) дан смрти тобожњега краља Будимира (Сватоплука): »septima decima die intrante mense martio«, то јест 17 марта; 2) дан устоличења на престо тобожњега краља Павлимира (Бела) у Требињу: »in die Ascensionis Domini«, дакле на Преображење, и 3) дан мученичке смрти краља Св. Владимира: »decollatus est XXII die intrante maio«, то јест 22. маја. Од ових података једино је исправан и тачан дан 22. маја (1016). Како је Св. Владимир у Дукљи локални светац, то је тај датум још одавна био исправно забиљежен, нарочито у оној цркви недалеко од Скадра, гдје је био сахрањен. На ова друга два датума не можемо се ни обазирати; они су баш тако просте измишљотине као и краљеви Будимир

(Сватоплук) и Павлимир (Бело). Али ипак су од научног интереса за нас. Оба датума наиме доказују да је католичка црква у српско-дукљанској држави означавала дане према тако званом талијанском начину (consuetudo Bononiensis). Тај је начин стојао у томе, да је месец подељен у две половине. У месецу који има 31 дан броји се од 1—16, а у оном који има 30 дана од 1—15 (фебруар је подељен од 1—15, односно од 1—14). Та прва половина месеца зове се mensis intrans, introiens, ingrediens, incipiens, initians или introitus mensis. Дани ове половине броје се напред, и зато се датира н. пр. quinto die intrante mense novembris (= 5 новембра). Друга половина месеца зове се mensis exiens, stans, restans, astans, adstans или in exitu, in fine mensis. У тој се половини дани броје натраг, н. пр. осамнаести дан неког месеца који има 31 дан зове се dies XIV exeunte mense. Предзадњи дан зове се penultimus dies, а задњи ultimus. Octavo die restantis mensis medii је 24 маја, VIII die exitus mensis septembris је 23 септембра. Међуто згађало се често и тако, да се и у другој половини није бројило натраг, него редом напред и уметнуло формулу intrante, дакле баш онако како је у нашем примеру, где је дан смрти Св. Владимира одређен као »XXII die intrante maio«. Тај је начин означавања дана у месецу постао у средњој Италији и одатле се проширио и у јужну Италију, а онда к нама на приморје. Најлепше је цвао од XI до прве половине XIII века; у другој половини све га више нестаје. И тако смо ето овом констатацијом стекли још и једно упориште у самом тексту Летописа, које показује да никако није могао постати после половине XIII века. С тиме се слаже и начин одређивања дневних часова. У глави II наиме читамо да је битка између „далматинскога и истарскога краља па Гота" трајала »ab hora diei tertia usque ad vesperam«, то јест отприлике од 9 сати пре подне до шест увече. И тај је начин одређивања дневнога времена (horae canonicae) био поглавито у обичају у Италији (па и код нас) у Средњем Веку. Први сатови с 12, односно 24 сата, јављају се тек у првој половини XIV века"[65].

2) „Град Sipontum данас се зове Manfredonia. Из збирке »Regesto di S. Leonardo di Siponto« коју је

публиковао Camobreno (Roma 1913) види се, да је тај град стално и без изузетка носио име Sipontum до 1270. Већ 1279 датирана је једна исправа »apud Sipontum novellum« (стр. 141, 142), а 2 новембра 1285 први пута »apud Manfredoniam« (стр. 144). Од тога времена даље никад исправе не датирају другојачије; одржао се само назив Sipontina dioecesis и Sipontinus archiepiscopus. Из овога видимо, да је наш Летопис (односно ова прича о Радославу и Чаславу) старија од друге половине XIII века"[66].

3) „Тако је исто пажње вредно и оно место (гл. XXV), где се каже да је Радослав умро у Риму и потом сахрањен in ecclesia S. Ioannis Lateranensis. Тиме се очито хтело праведноме и побожноме Радославу — у антитези спрам свирепога и грешнога Часлава — дати особито значење, јер је црква Св. Јована Латеранскога са суседном палатом Латеранском, била од X до почетка XIV века прва црква у католичком свету и папинска резиденција; напустио ју је Климент V год. 1305 одселивши у Авињон (Вавилонско (!) сужанство 1305—1376), а мало по том, 1308, уништио ју је страшни пожар. Она је дакле у католичком свету била у време Дукљаниново оно што је данас Св. Петар с Ватиканом. Тако нас и овај податак води — што се тиче постанка Летописа, или бар овога места — најдоцније у XIII веку"[67].

4) „Значајни су и пажње вредни Дукљанинови изричаји *Decatarum* за Котор и *Lausium* за Дубровник. Они показују старину; у исправама XIII века нема им више ни трага и вазда се пише *Cataro* и *Ragusium*"[68].

5) „Говорећи о сахрани краља Св. Владимира († 22 маја 1016), Поп Дукљанин каже: »Tulit denique (жена његова Косара) corpus eius et asportavit in loco qui Graini dicitur, ubi curia eius fuit et in ecclesia Sanctae Mariae recondidit. Jacet corpus eius integrum . . . usque in hodiernum diem«. Из других сведочанстава излази, по мишљењу Јиречекову, да је тело Св. Владимира почивало у цркви Св. Марије Крајинске отприлике до 1215, кад га Епирци, после заузећа Скадра, пренеше у Драч. Тако нас и тај податак доводи у почетак XIII века. Зато мислим, да се може

с много разлога казати, да је Летопис Попа Дукљанина написан најдоцније око године 1200, односно, како је већ Јиречек одредио, у другој половини XII века а у последње године владања цара Мануила Комнина око (1160—1180)"[69].

6) „Занимљиво је, да Дукљанин (у гл. XLII) каже за првога дукљанско-барскога архиепископа Петра (од 1089 до отприлике 1110) *»bonae memoriae vir«*, што свакако значи да Дукљанин није писао давно после смрти Петрове и да је спомен на њега још живео у барскоме клиру"[70].

7) „Изгледа да је баш на томе приговору[71] основано мишљење да су те уводне речи[72], па и сам Љетопис (у оној форми како је данас пред нама), постали много доцније, наиме чак у XVI веку (гл. горе стр. 40—43 Љуба Јовановић, а на стр. 43—44 Лука Јелић). Али по мом је суду ово мишљење неисправно. То показује пре свега изричај *Gothi* = Sclavi, а донекле и форма *Sclavus, sclavonicus,* необична већ у XV веку (обично Slavus, slavonicus, Slavonia). Но важније је: ко би могао да има у XV или чак XVI веку у Бару или у Скадру уопште интереса за историју старе српско-дукљанске династије, где већ давно нико није о тим догађајима и личностима, па и најкрупнијим, ништа знао па ни могао знати"[73].

Ми ћемо сада посебно анализирајући сву ову Шишићеву аргументацију доказати да је она неоснована, па према томе и неодржива:

1) Поред других, начин датирања помоћу израза *intrans* или *exiens,* односно *intrante mense* или *exiente mense,* као и означавање часова са »horae canonicae«, сусреће се не само кроз читав тринаести и четрнаести вијек, већ и даље. Ево неколико примјера овог начина датирања код нас: Запис о освећењу цркве св. Стефана у Шипанској луци 1347. године датиран је: »Currente anno Domini 1347, Indictione secunda, die septima intrante mense octobris«[74]; опорука Јакова, сина Десе Фанфоња, Задранина, сачињена на Пагу 1350. године датирана је овако: »Anno incarnacionis eiusdem millesimo trecentesimo quadragesimo nono (не 1349., већ 1350. године с обзиром да је овдје примијењено млетачко рачунање времена, по којем је

година почињала 1. марта), indicione tercia, die octavo mensis ianuarii intrantis, Pagi in cancelaria comunis ipsius terrae, temporibus equidem serenissimi domini domini Andree Dandulo Dei gratia incliti ducis Venecie (!), nec non viri nobilis et sapientis domini Andree Geno honorabilis comitis Pagi«[75]; једна даровница издата на Крку 1350. године датирана је овако: »Anno a nativitate eiusdem 1350, indictione 3, mensis novembris, die 22 intrante, Veglae . . . «[76]; једна исправа о процјени некретнина сачињена на Крку 1363. године датирана је овако: »Anno a nativitate eiusdem 1363, indictione I, mensis martii die 12 intrante, Veglae . . . «[77]; једна друга даровница издата на Крку 1378. године датирана је: »Anno a nativitate eiusdem 1378, indictione prima, mensis madij die sexta intrante, Vegle . . . «[78] итд. итд.

Дакле, кад се горњи начин датирања примијењивао током XIV вијека и даље у разним крајевима Далмације, сасвим је јасно да је могао бити у то вријеме примијењиван и у Бару. Према томе сасвим се руши „упориште у самом тексту Летописа, које показује да *никако* (ми смо подвукли — Сл. М.) није могао постати после половине XIII века".

2) Сасвим нам је несхватљиво дјеловало Шишићево тврђење у односу на Сипонт-Манфредониа јер је заиста немогуће да би ново име једног града могло у толикој мјери потиснути старо — које се још како и он сам признаје сачувало у атрибутивној форми уз ријечи dioecesis и archiepiscopus да би се могла искључити свака каснија појава старог имена града и то не само у званичним документима већ и у историјским или литерарним дјелима. Не ради наше сигурности, нити пак ради оних код којих би, исто тако као што је и код нас, такво Шишићево тврђење морало изазвати чуђење, већ ради оних крајњих скептика, а унеколико и због Шишићевог ауторитета, који је многе наводио да слијепо прихваћају његова тврђења па чак и онда кад таква тврђења и без провјере морају дјеловати као немогућа, одлучили смо да не само истакнемо чињеницу да се у историјским и литерарним реминисценцијама и код данашњих писаца када говоре о догађајима који су везани за поједина мјеста која су у одговарајуће вријеме носи-

ла друго име, а не садашње, појављују баш стара а не нова имена мјеста, о чему не само страна већ и наша историјска литература пружа многобројно доказа, па баш и за сам Сипонт[79], већ и да пронађемо — а у то смо били сигурни — и архивску документацију која ће потпуно оповргнути и Шишићево тврђење да „Од тога времена (2. новембра 1285) даље *никад* (ми смо подвукли — Сл. М.) исправе не датирају другојачије (него »apud Manfredoniam«)", тврђење са којим се Мошин сасвим сложио: „Назив имена града Сипонто (гл. XXII.) упућује на вријеме прије 1270. год., јер се послије тога град зове другим именом — Манфредонија"[80]. Пошто смо обавили у Ватиканској библиотеци колационирање рукописа са Шишићевим и Лучићевим штампаним текстовима, прешли смо на истраживања у Ватиканском архиву не само у вези са неким елементима из Дукљанинова текста, већ и у вези са неким другим нашим радовима које припремамо. Веома мало времена смо изгубили да би документовали нетачност и овог Шишићевог тврђења. Навешћемо само нешто од те документације. Већ послије консултације докумената из серије *Schedario Garampi, Vescovi 32, Indice 506, f. 105 r. — 114 r.* констатовали смо да се име Sipontum јавља не само крајем XIII и у XIV већ и у наредним вјековима. То исто су потврдила и документа из серије *S. G., Miscellanea Ia, n. 19, Indice 530, f. 117 r. — 119 t.* Затим смо наставили истраживања у фонду *Congregazione del Concilio, Relat. Sipont.* Ево из овог фонда неколико фрагмената разних докумената: у једном документу од 25. марта 1622. године стоји: »Sipontum metropolis Apuliae in Regno Neapolitano«[81], у једном нотарском спису датираном *»Millesimo sexcentesimo septuagesimo octavo, prima indictione, die vigesima tertia mensis Julii,* (23. јула 1678.)" стоји *»Sipontina civitas«* и *»Pontus Sipontinus«*[82], у документу датираном 1. XII 1681., поред осталог, чита се и ово: *»Nova Sipontus* V U L G A R I T E R (ми смо подвукли — Сл. М.) *Manfredonia appellata metropolis est a rege Manfredo in Apulia anno 1256 aedificata ex veteris Siponti excidio ad radices Montis Gargani paulisper ab antiqua Siponto loco et situ diversa«*[83], у једном документу датум ње-

говог издања гласи: »*Datum Siponti, 16 mensis Maii* 1692«[84], у наредном документу датум издања гласи: *Datum Siponti, die quinta aprilis* 1694«[85], у једном документу из 1707. године датум издања гласи: »*Datum Siponti, 23 aprilis* 1707.«[86], у документу датираном »*Siponti, 15 Januarii* 1725«, уз »*ecclesia Sypontina*« и »*canonicus Sypontinus*« два пута се наводи »*in civitate Sypontina*«[87], у наредном документу датираном »*Syponti, die octava Aprilis millesimi octingentesimi vigesimi quinti*« (8. IV 1825.) наводи се »*in civitate Sipontina*«[88], један документ из 1828. године датиран је овако: »*Datum Siponti, die decima Octobris* 1828«[89].

Из докумената наведених двеју серија и фонда Ватиканског архива констатовали смо да се — исто као што се за име града наилази на оба назива (Сипонт и Манфредонија) — и за диецезу и архиепископа наилази на атрибуте изведене из оба ова назива, тако се поред »dioecesis Sipontina« наилази и на »dioecesis Manfredoniensis« као и поред »archiepiepiscopus Sypontinus« на »archiepiscopus Manfredoniensis«.

Дакле, не само у историјским реминисценцијама које се односе на вријеме када је постојало старо име града — као што је случај са Дукљаниновом реминисценцијом на Сипонт — при чему се нужно мора навести старо име, већ како смо видјели, и у исправама даље живи старо име Сипонт, и то не само у његовој атрибутивној форми везаној за само два појма, како тврди Шишић.

3) Истина је да је црква св. Јована Латеранског страдала од пожара 1308. године, када је Латеранска палата, некад резиденција папа, била потпуно уништена, али је исто тако истина да је црква одмах била обновљена од папе Климента V (1305—1314) и том приликом украшена Giotto-вим сликама. Ова „мајка и глава свих цркава" страдала је од пожара и 1360. године, али је и овај пут била ускоро обновљена по налогу папе Урбана V (1362—1370)[90]. Али, без обзира на то што ова црква непрекидно персистира, уз мале интервале прекида вршења обреда у њој и то само за вријеме краткотрајних радова око санирања штета изазиваних пожарима, остаје заиста веома чудно и

сасвим неосновано Шишићево позивање и на овакву аргументацију, јер не налазимо никаквог разлога због којег писац нашег Љетописа и да је ова црква 1308. године била потпуно уништена и да никада више није била обновљена, не би могао и послије 1308. године тврдити да је у истој, у било које вријеме прије те године, био сахрањен не само један од краљева његове маште, већ и неки стварно постојећи краљ. Зар не би и данас неки писац могао да каже да је рецимо тај и тај папа, или неки други великодостојник, било у које вријеме почев од стварања цркве св. Јована Латеранског па до 1308. године, био у њој сахрањен, или би, пак, на такво тврђење, како мисли Шишић, имао право само писац који је стварао прије 1308. године?!

4) Што се тиче Шишићевог аргументирања старине Љетописа чињеницом да се у њему јављају „изричаји *Decatarum* за Котор и *Lausium* за Дубровник", који су претходили облицима *Catharum* и *Ragusium*, могли би једноставно упутити на аналогију са појавом имена Сипонт, али и овдје мислимо да је melius abundare. Напомињемо да и када Дукљанин не би уз старије доносио и новије форме имена ових градова, ипак се Шишићево тврђење не би могло прихватити с обзиром да се и овдје ради о историјским реминисценцијама. Појава тих старих форма ових имена је у историјским списима и дјелима тако честа да је заиста чудно да се није Шишић уздржао и од овакве аргументације. Не само код ранијих писаца, већ и Шишићу савремених, сријетају се старе форме имена ових градова. Недавно преминули дон Антун Милошевић у свом раду »*Notitiae historicae*«, објављеном 1906. године у Schematismus dioecesis Catharensis, на стр. 7, каже: »Anno 840 Saraceni in sinum Catharensem (vulgo Boka Kotorska) irruperunt, expugnaverunt et deleverunt urbem Rosas et oppidum *Decadaron* . . .«. Осим већ израженог нашег чуђења у односу на ово Шишићево тврђење, не можемо а да, такође у вези са тим тврђењем, не учинимо Шишићу још једну замјерку. Наиме, кад је већ говорио о именима Котора и Дубровника, зашто га облик *Cattaro* (још са два »t«, како се увијек јавља у Љетопису)

као и назив *Culfo* (у номинативу Culfus) *de Cattaro*, и један и други сасвим немогући не само у XII вијеку већ и у много касније вријеме, нијесу са осталим такође каснијим елементима и изразима навели на касније датирање Љетописа. Истина, да је Шишић уочио неспојивост форми *Cattaro* и *Culfo de Cattaro* са XII вијеком, он би се лако био са тим обрачунао, прибјегавајући спасоносној, за њега кад је у питању датирање Љетописа и свемогућој, интерполацији или глоси. Сасвим с правом је у свом приказу Љетописа Радојчић у односу на ову Шишићеву праксу казао: „Није добро тешка мјеста избацивати из извора проглашавањем за глосе" и, на другом мјесту,: „. . . с глосама је, на жалост, Шишић покушавао измакнути се пред не једним проблемом Барског родослова"[91].

5) Тврђење Шишића — а и других неких историчара — да је један од доказа да је Љетопис написан прије краја XII вијека или најкасније до око 1215. године, заснива се на слиједећој Јиречековој претпоставци: „У грчкој служби слави се он (Владимир) као заштитник Драча. По својој прилици Епирци су, када су у време Немањина сина Стефана поседи Скадар (око 1215), пренели свеца у свој приморски град, у доба када су у свима војним походима Мађара, Бугара и Франака светитељске моћи биле најодличнији плен. Данас почивају моћи св. Јована Владимира у манастиру св. Јована (арб. Шиш Бон) код Елбасана у средњој Арбанији, у цркви коју је обновио арбанаски кнез Карло Топија 1381"[92]. За ову своју претпоставку Јиречек се овако позива на изворе: „79) Анализа „житија" и службе св. Владимира код Новаковића, Први основи словенске књижевности код балканских Словена, Београд 1893" и (у истој напомени, бр. 79,): „Црква св. Владимира код Улциња 1406: Љубић, (Листине) V, 85". Новаковић, међутим помињање у „грчкој служби" Драча у вези са св. Владимиром сматра да „ништа друго не значи него истицање тога места као главног града и пристаништа области, у којој се манастир налазио. По томе је узето да се мошти у граду налазе зато што су се доиста у градској области налазиле". Штавише, Новаковић је мишљења да је Владимир био „одмах сахрањен код

Елбасана", па због тога и побија претпоставку И. Јастребова о преношењу Владимирових моштију из Крајине у Елбасан. Ево текста И. Јастребова у коме се, поред осталог такође за нас од интереса, налази и речена његова претпоставка: „Пречиста Крајинска спомиње се под тим именом у некој хрисовуљи на Цетињу од 1417. године. Храм је био врло велики; сад су само развалине; подигнут је био на врло удесном месту, са којега се види све Скадарско Блато, оток Врањина, варош Подгорица, сва, и сад звана, Зета, Врака, Дриваст и остало до самог Скадра. У цркви св. Марије био је укопан краљ Владимир, кога је Владислав, краљ бугарски, убио. Тело његово закопа Косара, супруга његова, кћи бугарског краља Самуила, и оснује ту женски манастир (collegium sacrarum virginium (!)), у коме се и сама закалуђери. По својој пак жељи и сама буде овде сахрањена, испод ногу свога мужа. — Мошти Владимирове сад су у манастиру његовог имена на 1 сахат од Елбасана на северо-запад, који је био сазидан године 6890 тј. 1380., као што сведочи натпис на манастиру. *МОГУЋЕ ЈЕ* (ми смо подвукли — Сл. М.) да је он ове године пренесен био из Крајине. Ову крајинску цркву штовали су хришћани као и друге славне цркве старог доба, идући на светковину, докле се Крајињани сасвим нису потурчили, а то се догодило на измаку прошлог столећа, пошто су се поарнаутили. У овој цркви чувен је био знаменити крст, који Мрковићи носе на гору Румију, где је црква св. Тројице. Овај је крст био дарован краљу Владимиру од краља бугарског Владислава, његовог шурака, на коме се заклео био да му неће бити никаквог зла од њега. — Пошто су се Крајињани потурчили, Мрковићи су отели овај крст, што је озлоједило Крајињане. Због тога дуго су они радили да одузму од Мрковића крст кад су и ови ишли на Румију, и зато су свагда били наоружани, али им то није испало за руком, и престали су сасвим ићи на ту светковину. А Мрковићи су дуго одлазили на Румију са овим крстом, премда су се и они потурчили. Сад пак слабо учествују с хришћанима на овој светковини. Како му драго, прастари крст је сачуван, и находи се код Ђуре Илића Андровића у селу Микулићима. — Колико се поштује овај

крст, може се судити по овоме. Турци, кад га дижу, зборе овако: „Крст се диже, Бог се моли, Господи помилуј!". Тако и сад при светковини они изговарају те речи са побожношћу и смиреношћу"[93].

Послије доношења горњег текста Јастребова, Новаковић се нарочито задржао на претпоставци о сељењу моштију св. Владимира: „И после И. Јастребова имамо с те стране бележака од још једнога руског истраживаоца, П. Ровинског. Он потврђује што је забележио И. Јастребов, допуњујући неколиким појединостима белешке свога претходника. И он каже да је, *„по народном предању"* (ми смо подвукли — Сл. М.), краљ Владимир био сахрањен у цркви Пречисте Крајинске, да је ту био његов дворац, и мало даље, налази засебан оцепљен вис у облику конуса, који се зове Катркол (има и на карти) или св. Владимир. И прича о крсту онаква је, како смо је напред извели по И. Јастребову. Још је П. Ровински забележио како се крст обично с литијом из Бара и из све околине на дан Духова износи на Румију планину, на којој се находи црквица у славу тога празника, и како на тој светковини учествују и мухамедовци и хришћани. Још П. Ровински додаје како и мухамедовци Мрковићи, у којих је сад крст на чувању, држе крст као хришћанску светињу, у хришћанској а не у мухамедовској кући, и како су и острва на Скадарском Језеру, спрам Крајине, и суха земља међу језером и морем, с обе стране планинског венца, који море од језера одваја, пуна остатака црквених, који сведоче како је ту некада хришћанство дубоко корење имало. Помињући белешке старијих далматинских писаца (Фарлатија) о предању да се у Крајини налазио двор старих српских владалаца, П. Ровински додаје, да се доиста изнад долине Мегуреда и Шаског језера виде развалине већих зграда, где се, може бити, налазио град Свач. Пошто се у овим белешкама непрестано помиње Крајина, да поменем *да се Крајина ни сад не зове никакво село* (ми смо подвукли, иако је то и иначе сасвим ноторно — Сл. М.) него читав крај (као и на другим местима), и да се онде под Крајином разуме простор „између Црмнице, Скадарског Језера, Бојане и Јадранског

Мора". По томе се види како је неодређена белешка старих далматинских писаца, да се двор српских владалаца находио у селу (*vicus* у Фарлатија) које се зове Крајина.

„Али као што обично бива са светитељима и јунацима, ово неће бити ништа више него проста локализација приче, која се наслања, може бити, на стварну традицију о дворима или Владимира самог или других српских владалаца на овом крају. О томе ћемо се уверити што ћемо исту таку локализацију наћи и на другим местима.

„По елбасанској легенди, из манастира св. Јована Владимира, Владимир је сам и сазидао тај манастир код Елбасана, по избору божијем, пошто му је у лову место у шуми било показано од некака орла, који је крст на глави носио. Кад му је дошао суђен дан, те је био посечен, он је главу своју узео у руке, па је онако без главе јашући, на грдно чудо и упрепашћење свих који су то очима гледали, сам своју главу донео у тај исти манастир. Потврда да је манастир светога Јована Владимира доиста и раније био на том месту, налази се у натписима Карла Топије од 1380, којима се сведочи да је он само наново и већи него што је пређе био подигао старији храм Јована Владимира, који се на том месту находио. Ни у Елбасанској легенди, ни у тим натписима *ништа нема о каквом преношењу моштију из Крајине у Зети* (ми смо подвукли — Сл. М.). По моме разумевању Дукљанина, ни он у свом тексту не каже да је Владимирово тело после његове смрти донесено у Крајину у Зети, ма да се помиње *Краин*. Треба само узети на ум Дукљаниново причање у целини. Он први говори о влади Владимировој у Зети пре сукоба са Самуилом и пре тамновања у Преспи. То се време Владимир доиста задржавао у Зети, и могућно је да му је тада двор био негде у Крајини. Пошто је женидбом са Косаром опростио се тамнице, Самуило му је не само повратио стару његову државу, него му је још дао у управу и област Драчку. Сва је прилика да је то учињено нека би кћи ближе оцу била, и да су се Владимир и Косара настанили у неком месту у двору међу Охридом и Скадром, који је био

ближе средини нове области и ближе престоници Самуиловој. „И она (тј. Косара) узе тело његово (тј. Владимирово) и донесе га на место које се зове *Краин*, где му је био двор, и ту га положи у цркви св. Марије. Тело му лежи у целости, и пушта мирис као да је многима ароматима намазано, и руком држи онај крст који је примио од цара. А у тој се истој цркви силни народ скупља сваке године на његов дан, а ради заслуга и заузимања његова, онде се чине једнако многа добра и до данашњега дана онима који му се с чистим срцем моле". Тако пише Дукљанин. Не знам откуд Farlati је најпре везао то место за Крајину зетску. А то су, после, новији писци лако примили за готово. Пуно разлога има издавалац Дукљанинова летописа Чрнчић, што сумња да је то у зетској Крајини и по падежу *Craini* и по другом помену који гласи *in loco qui Craini dicitur* због онога *loco* — месту. Села нема које се може звати Крајина, а по ономе што Дукљанин говори „на место које се зове Краин, где му је био двор", ваља узети на ум: да је двор Владимиров пре женидбе могао бити у зетској Крајини, али да се после женидбе по свој прилици налазио негде ближе Охриду, у околини елбасанској, онде негде где је сад манастир св. Јована Владимира. Према томе би елбасанска легенда у тој тачки била ближа истини. Докази за то били би, што у том манастиру доиста и сад лежи светитељ с крстом у руци, а овамо се опет још један крст налази; што се не зна кад би и по каквом случају тело светитељево пренесено било из зетске Крајине у манастир близу Елбасана. По моме мишљењу најјача потврда да је Владимир одмах сахрањен код Елбасана, у томе је што се само тим начином може објаснити тако савршено ћутање свију наших старих историјских извора о њему. Да је Владимир доиста био сахрањен у цркви Пречисте Крајинске, нашао би се ко било за време потоњега српског господства да о њему што запише, или да га унесе међу српске светитеље. Што је он тако потпуно ишчезао, ја баш објашњавам тиме што је тело његово остало у његовој привременој драчкој области, која је истина, у неколико и после његове смрти, за Бодина и пре владе Немањине, а по том за Душана, долазила под српску власт, али је

већ од почетка XI века па све до средине XIV остала изван пажње српске главне акције, која се у средини XII века премештајем у Рашку упутила другојачим правцима. Тако су и Владимир и спомен његов остали изван српских граница, остављени случају и доброј вољи калуђера који су мошти његове чували. Ради спомена о дворовима његовим у Крајини, тамо се и легенда, као што смо видели, локализовала"[94].

Други извор на који се Јиречек позива за наведену претпоставку (Љубић, V, 85) нема баш никакве везе са овом његовом претпоставком. То је у ствари један документ издат у Улцињу 24. јуна 1405, у коме су набројени услови предаје Улциња Венецији, а који је документ инсериран у једном дукалу из 1406. године. Поред осталих, у њему се као једна од граничних тачака иначе простране територије града Улциња наводи „С. Владимир".

На основу наведене Јиречекове претпоставке Шишић ствара „сведочанства" и каже: „Из других сведочанстава излази, по мишљењу Јиречекову, да је тело Св. Владимира почивало у цркви Св. Марије Крајинске отприлике до 1215, када га Епирци после заузећа Скадра, пренесоше у Драч". Још даље од Шишића пошао је Мошин који, позивајући се на Шишића, дословно каже: „Точан датум за *post quem non* даје податак о сахрани тијела св. Владимира у цркви св. Марије у Крајини, гдје оно, по речима крониcте (тј. попа Дукљанина), „лежи до данашњег дана". Како је оно пренесено из ове цркве у Драч о. 1215 године, очевидно је, да је љетопис написан прије тог датума"[95].

Из горњих претпоставки и тврђења проистиче да је св. Владимир прво био сахрањен у Преспи, затим пренешен у Крајину, а одатле у Драч, па напокон близу Елбасана, гдје његове мошти и данас почивају. Заиста и превише сељења да би се у њих могло вјеровати и кад би се говорење о њима заснивало на неким стварнијим и прихватљивијим основама.

Прихватајући Новаковићеву претпоставку да је св. Владимир из Преспе директно био пренешен и сахрањен у својој задужбини близу Елбасана, ми ћемо овдје, у циљу поткрепе исте, навести неке чињенице:

1) ако Дукљанину, како изгледа, није било сасвим јасно што је то *regio*, што *provincia*, а што *iuppania* и *iuppa*, ипак не можемо ни помислити да није знао бар што је locus, према томе његова ознака мјеста у које је Косара пренијела и сахранила свога мужа Владимира са »locus qui dicitur Craini« никако не може означавати Крајину; 2) у вријеме у које Дукљанин лоцира своју причу о Владимиру, а сигурно ни много касније, назив Крајина за предио који данас носи то име није постојао, већ је сигурно тај предио био укључен, са осталим, у крај који је носио име Прапратна, а нема сигурног доказа да се прије 1417. године јавило име Крајина; 3) цркву св. Марије, у којој је Дукљанин сахранио Владимировог оца Петрислава, он лоцира »*in loco qui dicitur Gazeni*«, који је назив наведен не само у Ватиканском рукопису и код Орбинија већ и у Лучићевом штампаном издању. Шишићево тврђење да код Лучића стоји Gazem није тачно; он је наиме превидио, иако је то сасвим очито, да је са посљедњег слова ове ријечи (i) изостављена тачка, као што се то, због непрецизности штампе, јавља још и на другим мјестима, па и на истој страници (294) Лучићевог издања, на којој је Шишић прочитао Gazem. Дакле, Дукљанин мјесто гдје се налазила, касније названа, Богородица Крајишка назива *Gazeni*. Ми не вјерујемо да се овај локалитет, који се налази близу данашњег села Остроса, тако икада називао, већ претпостављамо да се у овом свакако изопаченом називу крије неко друго име, већ давно нестало, али никако Крајина. Иако се, како смо већ истакли, и у Ватиканском рукопису и у свим штампаним издањима за речени локалитет јавља увијек назив *Gazeni*, Шишић у свом издању исправља овај назив у *Craini* са оваквим образложењем: „У Луцијеву рукопису има грешком преписивача место Krajini *Gazeni* (у De regno 294 штампарском грешком *Gazem)*. То треба исправити у *Krajini*, што и црква св. Марије показује, како је већ добро приметио Ровински у „Известија" 1. с. 203"[96]. Шишић је таквим „исправљањем" дао себи превише слободе, а његово позивање на име цркве нема основа будући да су и многе друге цркве у то вријеме биле посвећиване Богородици, па је и

она у Дукљаниновом локалитету *Craini* (близу Елбасана) могла бити такође посвећена св. Марији, да би касније, сигурно и доста послије Владимирове сахране у њој, била прозвана Шин Бон, по Јовану-Владимиру; 4) под Дукљаниновим називом »*Craini*«, претпостављамо исто тако изопаченим као и »Gazeni«, сигурно се крије неки стари изгубљени назив за локалитет у близини Елбасана, на коме је Владимир био подигао своју задужбину, која, захваљујући обнови Карла Топије и великом култу који је и тамошњи народ показивао према свецу-мученику, и данас постоји; 5) да је Владимир био пренешен из Преспе у цркву св. Марије у *Gazeni*, гдје је Дукљанин сахранио његовог оца, он не само да би поново био навео назив »*Gazeni*«, већ би сигурно, како иначе обичава, био казао да почива код свог оца или својих предака; 5) сасвим је природно да је, ако је уопште дошло до преношења Владимировог тијела, друга сахрана услиједила у његовој задужбини; 6) изражавајући да и ми, као и Новаковић, сматрамо елбасанску легенду ближом истини, у вези са крајинском истичемо да је крст за који ова посљедња легенда тврди да је то баш онај дрвени крст што га је Владимир добио од Владислава, уствари рад неког златара „из друге половине XIV или најкасније из прве половине XV века"[97]. Овај крст је окован „сребрним позлаћеним лимом, обогаћеним рељефним фигурама"[98], а само „језгро крста (је) од дрвета"[99]. Претпоставка да би дрвено језгро овог иначе украсима веома богатог крста могло бити баш оно које је представљало Владимиров дрвени крст, касније окован позлаћеним сребром, била би не само неприхватљивија од легенде уз коју је тај крст везан, већ би се сукобила и с чињеницом што у манастиру Шин Бон „доиста и сад лежи светитељ с крстом у руци"[100]. Наравно, овим посљедњим цитатом ми не мислимо да поткријепимо неко наше вјеровање да би крст који се и данас налази уз Владимирове мошти био онај о коме говори Дукљанин, већ напротив то искључујемо, али онај који би био склон да повјерује чак и у ову Дукљанинову причу, морао би се свакако одлучити за крст у манастиру Шин Бону.

6) Шишићево тврђење да „Дукљанин није писао давно послије смрти Петрове (тј. дукљанско-барског архиепископа од 1089 до отприлике 1110)", будући да за њега каже »bonae memoriae vir« — не може се прихватити. Атрибутивни изрази као: bonae memoriae, felicis memoriae, clarae memoriae, gratae memoriae, insignis memoriae, piae memoriae, felicis recordationis итд. дају се, из поштовања, уз помињање папа, царева, краљева, прелата, кнежева и разних знаменитих људи без обзира да ли су они скоро или давно преминули. У разним зборницима латинских докумената Шишић је могао наћи мноштво доказа да се такви изрази употребљавају и за давно преминуле личности. Тако нпр. у познатој Тајнеровој збирци тешко је и наићи на документ у коме се такви изрази не помињу, од којих многи и уз имена пре више вијекова умрлих људи[101]. Некад се такви изрази сријетају и уз имена обичних грађана ако су извјесним заслугама задужили средину у којој су живјели, тако и уз име „неког" (quidam) которског грађанина, чија се заслуга из 1227. године наводи у документу из 1688[102]. Тако је сасвим разумљиво да је Дукљанин, без обзира да ли је био обичан редовник, свештеник, опат, или архиепископ, уз помињање првог барског архиепископа казао »vir bonae memoriae«. Он би и за било којег другог каснијег архиепископа, и без обзира на заслуге, био то исто казао. Дакле, и ова Шишићева аргументација нема баш никакве основе за доказивање старине Љетописа.

7) Пошто ми не мислимо да је Љетопис, ни „у форми како је данас пред нама", настао у XVI вијеку, могли бисмо да се и не осврнемо на ону Шишићеву аргументацију која по његовом мишљењу искључује тај вијек. По њему „то показује пре свега изричај Gothi = Sclavi, а донекле и форма Sclavus, sclavonicus, необична већ у XV веку". Појава ријечи Gothi као синонима за Sclavi толико је била уврijежена не само у средњем вијеку већ и касније, да се идентификовање Гота са Славенима јавља и у литератури XVII вијека. Шишић је из Орбинијевог дјела Il Regno degli Slavi, које је имао у рукама, и из кога је донио у свом издању Љетописа Орбинијев италијански превод, могао констатовати да се та, иначе сасвим немогућа,

идентификација јавља и у XVII вијеку. Код Орбинија би, да га је у цијелости прочитао, поред многобројних таквих идентификација, наишао и на ове: » . . . non si può egli negare, che gli Slavi etiamdio non sieno una medesima natione co' Goti«[103], Dunque da queste autorità di si gravi et famosi scrittori liberamente si può conchiudere, che i Gothi, Visigothi, Gepidi, Vandali e Geti furono una medesima natione Slava«[104], »Onde liberamente si può dire e fermamente conchiudere, che li Gothi, Ostrogoti, Visigothi, Gepidi, Geti et essi Vandali furono di natione e lingua Slava«[105], » . . . cominciando prima da Gothi Slavi«[106], »Gothi veri Slavi«[107] итд. итд.

И Шишићево тврђење да је „и форма Sclavus, sclavonicus необична већ у XV веку" такође демантује многобројна литература[108]" па и сам Орбини, који, дајући у наслову своје књиге форму Slavi, баш због у његово вријеме далеко више рабљене форме Sclavi (у италијанском: Schiavi, Schiavoni), налази чак за потребно да у наставку самог наслова каже: »hoggi corrottamente detti Schiavoni«, чиме је хтио да каже да је облик Sclavi, односно Schiavi, Schiavoni, његовог времена у ствари изопачен од тобож давнашњег облика Slavi. Што је послије Дубровчанина Орбинија форма Slavus, Slavo, slavonicus, slavonico — која не само да није „необична већ у XV вијеку", већ је веома ријетка и у XVI — почела да јаче потискује форму Sclavus итд., заслуга је унеколико и овог Дубровчанина, иако италијанског имена али славенских осјећања, пошто интерес за његову књигу није био мали, па се она много читала иако ју је Ватикан био ставио на индекс забрањених књига.

Послије наших тако категоричких оспоравања свих основа и закључака на којима су се заснивала тврђења о постанку Љетописа попа Дукљанина у XII вијеку, читаоци ће с правом очекивати наш одговор на питање када је он написан?

Док смо тако аподиктички негирали старост коју су многи наши историчари приписивали Љетопису, дотле ће наше говорење о времену његовог постанка бити ипак хипотетично. Видjели смо да су неки проучаваоци Љетописа одређивали вријеме његовог постанка у границама кратких временских распона:

Рачки „између 1143 и 1154“, Јиречек и Шишић „између 1160 и 1180“, Мошин „1148/1149“ итд., међутим, ми ћемо само у претпоставци моћи приближно означити одговарајуће граничне датуме.

Ми смо у ранијим излагањима, побијајући тврђења о старини коју су многи писци приписивали Љетопису, истакли да он садржи веома много израза и елемената немогућих не само за XII в. већ и за много касније вријеме, што су уосталом, ако не у потпуности, али ипак у великој мјери, констатовали и они историчари који су и поред тога упорно остајали при тврђењима да је Љетопис из XII вијека. Осим тога, причања о државној организацији, о друштву, о племству, чак нижем и вишем (nobiliores), о градским патрицијима (senior-има), о крунисању краљева итд. нијесу ништа друго него пројицирање у прошлост збивања и чињеница из доцнијих па чак и из касно-немањићких времена.

Иако смо се раније веома дуго задржали на Дукљаниновом уводу, морамо се и сада, кад износимо наше мишљење о времену постанка Љетописа, поново на њега вратити. Мада није, као што би то требало, постављен испред увода — бар не у Ватиканском рукопису[109] — наслов Дукљаниновог дјела је наведен у уводу и то овако: Libellum Gothorum quod latine Sclavorum dicitur Regnum. Према томе, иако се не налази на првом мјесту, за Дукљанинов спис се не може, као што констатују Јиречек и други, тврдити да је без наслова. Лучић — уколико то није нашао у неком старијем препису — приликом редиговања за штампу Ватиканског рукописа није имао никаквих проблема у фиксирању наслова Дукљаниновог дјела; он га је једноставно узео из увода. Пошто је у уводу наслов дат у форми једначине: Libellus Gothorum = Regnum Sclavorum, а пошто је Лучић, који је на изједначавање Гота и Словена сасвим другче гледао него Дукљанин и Орбини, добро увидио не само садржајну већ и језичку немогућност (Libellus = Regnum) ове једначине, није се могао одлучити да наслов дâ у Дукљаниновој форми, већ је једноставно, читавом Дукљаниновом тексту (уводу и Љетопису) предметнуо као наслов другу страну једначине: *Regnum Sclavorum,* а није се повео за Орбинијем, који је,

не уочивши, као и неки наши историчари, наслов у Дукљаниновом предговору, у свом издању превода Љетописа поставио овај: *La storia de' re di Dalmatia et altri luoghi vicini dell' Illirico dall' anno del Signore 495, fin' a 1161.*

Дакле, иако то за нас не значи, за Дукљанина су Libellus Gothorum и Regnum Sclavorum једно те исто; према томе, поред осталог, и ово његово садржајно изједначавање ових двају назива потпуно искључује претпоставке на основу којих би Libellus Gothorum представљао један посебни спис, који би наводно Дукљанин био присвојио и предметнуо свом спису: Regnum Sclavorum.

Својим насловом је према томе Дукљанин наговијестио своја причања о „Краљевству Словена“, а својом пак изјавом да је замољен да преведе са „славенског“ на латински језик спис „у коме су забиљежена сва њихова дјела и ратови“, то јест сва дјела и ратови „Краљевства Словена“, открива да је своје дјело потпуно завршио, односно да је у цијелости одговорио наведеном наслову. Међутим из његовог латинског превода какав се сачувао у Ватиканском рукопису имамо двоструки доказ да Дукљанинов спис није завршен: нагли прекид причања, без карактеристичног краја, и послије тога скраћеницу „итд“. На основу овога треба закључити да је Дукљанинов спис у свом „славенском“ оригиналу, који, како смо већ казали, не постоји више, био завршен, а да је његов латински превод само један дио тог оригинала. Може се претпоставити да је и сам Дукљанин прекинуо своје превођење, али се не може искључити ни претпоставка да је он и превео читав оригинал, а да је његов каснији преписивач преписао само један дио и додао »etc«. Дакле, на основу помањкања карактеристичног краја и појаве »etc« у Ватиканском рукопису, ми можемо закључити само да Дукљанинов латински текст какав нам се сачувао није завршен, иначе би претпоставку да и његов „славенски“ текст није био завршен искључивале наведене његове ријечи, наиме да је описао сва дјела и ратове „Краљевства Словена“. Ове важне ријечи из Дукљаниновог увода указују и на то да његово „Краљевство Слове-

на“ више не постоји јер је он исцрпио, (наравно, само у славенском оригиналу), сва причања о његовим дјелима и ратовима.

Важно је сада утврдити што је Дукљанин подразумијевао под »Regnum Sclavorum«. Под појмом Sclavus, Sclavonia у средњовјековним византијским, ватиканским, угарским, млетачким, јужноиталским и другим исправама означавају се јужни Словени, односно земље у којима су они живјели. Тако се више јужнословенских земаља назива именом Sclavonia. Још Ј. Суботић (1853. г.) их наводи пет: „За Славонију пак налазимо ово. Ово име Славонија долази у различном значењу. Јер а) означава Далматинску Хрватску, као у писму краља Лудвика цару Василију; б) земљу србску, као у писму папе Александра к Петру Архиепископу Дукљанском; в) partes Carantanas et inferioris Pannoniae (Корушку и доњу Панонију), као у Аналима Фулданским; г) данашњу Хрватску и д) данашњу Славонију“[110]. Из млетачких исправа се види да Млечани понекад и своје посједе у Далмацији називају »terrae Sclavoniae«, тако се, поред многих других у једном документу од 22. маја 1352. чита: »... in Jadra et in insulis et in Pago, Segna et aliis terris Sclavonie, scilicet Sibinicum, Tragurium et Spalatum ...« па нешто даље: »Rectoribus vero nostris Sclavonie ...«[111]. Пошто се у веома много докумената млетачких под појмом »Sclavonia« час јавља једна, а час друга јужнословенска земља, уколико из садржаја није могуће тачно одредити о којој се земљи ради, лако можемо доћи до збрке; таквих појава има и у осталим страним исправама.

Михаило Динић је утврдио да у дубровачким исправама Sclavonia „означава искључиво Србију“, а Sclavus да је „увијек Србин“[112]. То исто ми можемо да кажемо и за которске исправе као и за Которски статут.

Као што се за владаре или представнике владарске власти у другим *Sclavonia*-ама уз титуле rex, dux, banus и сл. налази атрибут Sclavorum или Sclavoniae, тако се и владари српских земаља означују са rex или imperator Sclavorum или Sclavonie. Тако дукљански краљеви (Михаило и Бодин), краљеви

из династије Немањића, па и сам цар Душан. Шта више, цар Душан у својој повељи издатој 20. августа 1346. године у Скопљу, чији се оригинал налази у цркви св. Николе у Барију[113], сам се — у латинском оригиналном тексту ове исправе, написане од његовог латинског писара — назива Sclavonie Imperator, чему у његовом (... sub pendenti sigillo et *subscripcionibus manus nostre maiestatis)* ћирилском потпису одговора „цар Србљем“, што опет доказује да је *rex* или *imperator Sclavonie* потпуно исто (кад се ради о српским земљама) са *rex* или *imperator Sclavorum.* Према томе и Regnum Sclavorum је исто што и Regnum Sclavoniae. Послије Душанове смрти, у документу од 14. маја 1357. године, заправо допису Улцињске општине млетачком дужду стоји да ће Улцињани удовољити и удовољавати његовим захтјевима који не би наносили губитке и штете владању „наше владарке, царице Србије“ (... que non cederent in detrimentum et damnum dominationis nostre domine imperatricis Sclavonie)[114].

Позивајући се на наслов Дукљаниновог дјела, а везујући то с чињеницом да је папа Григур VII у својој були из 1077. апострофирао дукљанског краља Михаила са Michaeli Sclavorum regi«, а папа Климент III у були из 1089. краља Бодина са »regis Sclavorum gloriosissimi«, Борислав Радојковић је устврдио да „Дукљаниново „Словенско краљевство“ није ништа друго — него зетско краљевство“[115]. Да је Љетопис у латинском рукопису завршен и да у предговору не стоји да су (у славенском оригиналу) описана сва дјела и сви ратови „Краљевства Словена“, Радојковић би имао право да тврди да наслов „Словенско краљевство“ значи само зетско, односно дукљанско краљевство. Али, пошто ће се назив Regnum Sclavorum, послије пада Дукље, протећи и на немањићку државу, а пошто, како смо видјели, Дукљанинова причања свакако континуирају (у славенском оригиналу) све до пропасти те државе, онда под Дукљаниновим насловом треба подразумијевати српско краљевство које је обухватило све српске земље па и Дукљу. А Дукљанинова причања о догађајима који далеко претходе не само стварању средњовјековне српске нема-

њићке државе већ и дукљанске краљевине, нијесу ништа друго него његова настојања да прикаже генезу његовог Regnum Sclavorum, бацајући је у тако далеку прошлост, почевши своја причања чак од V вијека.

Да је Дукљанин под појмом Regnum Sclavorum мислио на српску краљевину постоји доказ и у самом тексту Љетописа, наиме из њега се види да је за вријеме дукљанске краљевине, коју он у Љетописном тексту никад не назива Regnum Sclavorum, а коју он описује до негдје пред крај њеног потпуног потпадања под Рашку, Србија само географски појам, која ће тек доцније постати и политички, обухватајући све српске земље, односно крајеве у којима су живјели Срби. Због тога он Србију из времена прије стварања српске краљевине и не назива Sclavonia, али је сигурно да би, да нам се сачувао читав Љетопис, у латинском његовом преводу за немањићку Србију често наилазили на израз Sclavonia и Regnum Sclavorum. Из чињенице да се у читавом Љетописном тексту не помиње назив »Regnum Sclavorum« из увода, закључује се да је читав сачувани нам текст само претходио Дукљаниновом главном и насловом фиксираном предмету, тј. српској средњовјековној немањићкој држави, у којој су живјели Sclavi, као и у Дукљанском краљевству, које јој је претходило, и то све, како Дукљанин мисли, од петог вијека, када су дошли у Превалитанију. Sclavi су за Дукљанина били само Срби, исто као што су то били и за Дубровчане, Которане и Улцињане, како то и одговарајућа документа потврђују. Ти Дукљанинови Срби су, како се то види и из сачуваног нам љетописног текста, стварајући своју државу, према Дукљаниновом причању, исту тако ширили да су захватили и хрватске крајеве и њима господарили. Већ су и други констатовали да је Дукљанин врло мало знао о Хрватској и да је само узгред помиње. По Дукљанину се Хрватска одметала од дукљанске власти и на крају се под Тјешимировим сином Крешимиром — чији је брат Прелимир побиједио наводног бана који је тобож управљао Превалитанском облашћу — осамосталила, те је послије његове смрти у њој владао његов син Стефан, чији су насљедници „увијек владали у Хрватској", док су Прелимир и његови насљедници наставили да

владају у Дукљанској држави. Како видимо из сачуваног нам Љетописног текста, говорење о Хрватској, и то тако оскудно и епизодно, ограничава се само на вријеме када је она тобож сачињавала дио дукљанске државе.

Констатујући тако оскудно говорење о Хрватској Шишић је с правом тврдио: „Све нам ово показује, да је Љетопис заиста постао и могао да постане само у Дукљи, где није живела никаква традиција о догађајима у држави хрватској . . ."[116]. У складу са овим Шишићевим тврђењем је и Радојчићево: „Барски родослов је по своме писцу, по месту где је настао, по народу чију прошлост највише описује и по државним формацијама којих развитак описује, домаћи српски извор"[117].

И Шишић[118] и Радојчић[119], поред осталих, мисле да је Дукљанин био Славен, Србин из Зете. Шишић је сматрао да његовом закључку о српској припадности Дукљанина смета „ставка после имена Борисова (која гласи) »quem lingua sua »cagan« appellabant, quod in lingua nostra resonat »imperator«, па је ту ставку, на њему својствен начин, једноставно прогласио каснијим уметком у Љетописни текст, тврдећи да је она „очито глоса некога далматинскога Романа још из XIII века"[120]. Јован Ковачевић није ову „ставку" прихватио као глосу, па је из ње извео овај закључак: „Он (Дукљанин) себе сматра Романом-Латином, свој матерњи језик латински, што се види када објашњава бугарску титулу каган па каже: „што на нашем језику значи цар (император)"[121].

Заиста је чудно што су и Шишић и Ковачевић тако лежерно поступили приликом анализе тако важне „ставке". Ни један ни други нијесу уочили да је баш она једини сигурни доказ да је Дукљанин био Словен, односно Србин из Зете. Шишићев закључак да је Дукљанин Србин из Зете заснива се на Дукљаниновим ријечима: „ . . . да преведем . . . са словенскога на латински језик"[122]. На основу овог податка Шишић је могао поставити претпоставку, и то врло прихватљиву, о словенској, односно српској, припадности Дукљанина, али није могао извести и такав закључак јер иако је тешко вјеровати да би неки Роман-Латин

у Дукљаниново вријеме могао тако добро познавати „славенски" језик да на њему пише једно литерарно дјело, то се ипак не би могло сасвим искључити. Међутим, сасвим наопако схвативши речену Дукљанинову ставку, те сматрајући да она протурјечи овом његовом закључку, он је проглашава глосом, искључујући тако једини непобитни доказ Дукљаниновог словенског поријекла.

Иако су у односу на интерпретирање речене ставке и Шишић и Ковачевић подједнако погријешили, ипак је Ковачевићева грешка с обзиром на њене посљедице, односно на његов закључак, далеко тежа.

И Шишића од глосе и Ковачевића од наведеног закључка морало је одвратити слиједеће: Дукљанин у свом дјелу помиње три језика: „словенски" и латински, више пута, и грчки један пут. Једном он помиње и „наш језик". Да је под „наш језик" Дукљанин мислио на „славенски", а не на латински, доказује слиједеће: Дукљанин послије навођења неких наших имена објашњава их, то јест преводи на латински, увијек с напоменом да се та и та ријеч на латинском каже тако и тако. Ево тих имена и одговарајућих Дукљанинових објашњења: „. . . Rasbivoij quod latine dicitur »ruina gentis«[123], ». . . quem Tiescemirum vocavit, quod *latine* dicitur »consolator populi«[124], ». . . in bastinam[125] quam *Latini* dicunt haereditatem«[126], ». . . regionena quae sclavonice dicitur Podgoria, *latine* Submontana«[127], ». . . Bosya Milost quod *latine* dicitur »Dei misericordia«[128]. Кад је, пак, хтио објаснити једну страну ријеч, *cagan,* Дукљанин каже да она на нашем језику гласи *император* (». . . quem lingua sua cagan appellabant, quod in lingua nostra resonat imperator«[129]. Док су објашњења наших ријечи латинским дата, наравно, само у Дукљаниновом латинском преводу, дотле је објашњење и „словенском" и латинском језику стране ријечи *cagan* свакако дато и у Дукљаниновом „словенском" оригиналу, с напоменом да се та ријеч на нашем језику, дакле на језику оригинала, каже *император*. Приликом превођења свог дјела Дукљанин је превео и ово објашњење које је било дато за „словенске" читаоце, а у том објашњењу је за страну ријеч *cagan* и за „славенске" читаоце могло да стоји император јер се, поред облика цесар, чесар и цар, и облик император од давнина употребљавао у нашем језику, а нарочито у нашим приморским крајевима, и то не само у говору и у списима већ и у литератури[130]. Дајући такво објашњење, које је било разумљиво и за његове читаоце латинског превода, Дукљанин, наравно, није сматрао за потребно да дода да ријеч *cagan* и на латинском гласи *imperator*, а то би уосталом било и глупо јер је ријеч imperator у ствари латинска ријеч, исто као и cesar, а које се обије, поред најуобичајеније форме *цар*, јављају и у нашем језику. Да је Дукљанин приликом објашњавања словенских имена латинским само један пут казао *quod in nostra lingua resonat* или *quod in nostra linqua dicitur*, онда би доиста он открио своју романско-латинску припадност, међутим он за таква објашњења увијек, без изузетка, каже: *quod latine dicitur*, или *quam Latini dicunt* или *latine*. Према томе, док у чињеници да је Дукљанин сам превео свој спис са „словенског" на латински језик, који је он као католички свештеник и то вјероватно високог ранга, морао и боље познавати, имао основу за готово необориву претпоставку да је он био Словен, односно Србин из Зете, дотле у „ставци" коју је Шишић сасвим неосновано прогласио глосом — као што је то уосталом радио, али из других разлога, са многим фрагментима Љетописа — имамо непобитан доказ за такво тврђење. Осим тога, речена „ставка" нам пружа доказ да је Дукљанин заиста свој спис прво био написао на „словенском" језику.

Наше је увјерење да је од свих иначе многобројних проблема Љетописа попа Дукљанина најинтересантније и најзначајније питање да ли је његов писац био наш човјек, па се с правом много чудимо да се, као и многим другим, и овом питању, на које сам Дукљанинов текст пружа сасвим јасан и сигуран одговор, прилазило сасвим олако.

Пошто смо непобитно доказали да је Дукљанин био Словен, Србин из Зете, мора нам бити јасно да је он, па било у које вријеме живио, увијек могао имати интереса за прошлост своје земље, која је и по ономе како наговјештава и сачувани нам дио његовог Љетописа имала моћну државу: »Regnum Sclavorum«.

Према нашем објашњењу садржаја наслова „Краљевство Словена" и према Дукљаниновим ријечима, наиме да је описао (у свом словенском оригиналу) сва дјела и све ратове тога краљевства, морамо под његовим »Regnum Sclavorum« подразумијевати средњовјековну српску државу[131] све до њеног распада.

Дакле, вријеме распада српске средњовјековне државе за нас представља terminum[132] ante quem non у односу на постанак Љетописа.

Али, не само наше објашњавање наслова, нити само наша, а и других, већ наведена констатација о постојању у сачуваном Љетописном тексту веома много израза и елемената који су немогући не само за XII и XIII већ и за готово читав XIV вијек, нити пак, само наше констатовање о пројицирању у прошлост чињеница и збивања чак и са краја немањићке владавине, па нити само непобитно утврђена чињеница да латински текст Љетописа није завршен — већ осим свега тога скупа и садржајне и хронолошке немогућности које се манифестују и у оном дијелу сачуваног нам Дукљаниновог текста који се односи на вријеме у које би према многим тврђењима, требао да живи сам писац, као и на вријеме које би његовом рођењу (наводно крајем XI вијека) претходило неколико деценија, више него јасно говоре да веома велика временска дистанца дијели писца и од посљедњег, у крњем тексту, описаног догађаја.

За речено вријеме у Дукљи, односно Зети, збивају се крупни догађаји и јављају се значајне личности као што су Војислав, Михаило и Бодин. За Војислава Дукљанин уопште не зна, а неке догађаје које други извори везују уз његово име он, наравно збркано, приписује неком Доброславу кога историја не зна. И тако док нам он прича, некад и опширно, о разним Остроилима, Сенуладима или Сенубалдима, Светопелецима или Светопелегима, Спеланкусима, Лопарима, Саанецима или Саганецима, Пицинекима или Пичињекима, Сирацима или Сиракима, Доманецима или Домањекима, Деријама, Легетима или Лежецима, Удобицима или Удобикима итд. итд. — не зна за име родоначелника њему тобож савремене династије Војислављевића. Да је само на основу одсуства имена Војислава у Дукља-

ниновим причањима из XI вијека Љ. Јовановић констатовао: „Примјери погрешака Дукљанинових о догађајима XI века сведоче да их није писао човјек који се, како се досад узимало, родио пред крај тога вијека. Тако се могло грешити крајем XIII или почетком XIV века"[133] — не би се смјело тако олако прећи преко ове његове констатације. Међутим, Н. Радојчић, увјерени смо, баш због ове и других таквих Јовановићевих констатација према којима постанак Љетописа треба тражити у далеко касније вријеме, истичући да је „вечна штета" што Јиречек није написао своју намјеравану расправу о Љетопису, каже: „. . . док се лако може прегорети што Љуба Јовановић није никада израдио своју академску бесједу о Дукљанину, од које је познат само нацрт . . . и што није ни Лука Јелић (и овај је постанак Љетописа бацао у много касније вријеме[134] — Сл. М.) доспео да искупи слично обећање. По оном што су рекли, јасно се види, да питање о Дукљанину не би ни приближили научном решењу. Обојица су били упали у докона домишљања, а овај заплетени научни проблем може се решити само савесним и стварним стручним истраживањем. Довијањима, на основу здрава разума, то се не да постићи"[135].

Како смо видјели, Јиречек се у својој Историји Срба само узгредно задржао на Љетопису. Тада га је овај Дукљанинов спис сигурно јако заинтересовао, То и Радојчић тврди: „Он (Јиречек) је јако ретко говорио о својим научним плановима, али овај га је био толико обузео да је обећао студију о Дукљанину и наменио је Јагићеву Архиву"[136]. На питање зашто тако изузетно плодан и неуморан историчар, кога је историја Срба тако много интересовала, није одржао ово своје обећање тим прије што Љетопис обухвата и вријеме српске прошлости за које су други извори тако ријетки и оскудни? — само Јиречек би могао дати прави одговор. Ми се усуђујемо да само претпоставимо разлоге Јиречековог одустајања од обећане студије. Наиме, мислимо да се он, послије једног свестраног и детаљног проучавања, увјерио да Љетопис попа Дукљанина није ни „зараштено поље" на коме се може „наћи по гдјекоје чисто зрно" нити пак неки рудник

из којег би се могло извући „злато издвојено од згуре", већ крава која колико год и како год музена не може дати ни капи здравог историјског млијека. И за Љ. Јовановића и Луку Јелића мислимо да су из истих разлога одустали од објављивања у цијелости својих радова о Љетопису, нарочито за Јовановића који је послије одржавања своје академске бесједе живео још скоро три деценије.

Поред утврђене чињенице да Дукљанин не зна за оснивача династије Војислављевића — чињенице која би за нас, и без многобројне аргументације коју смо већ навели у прилог нашег тврђења о далеко каснијем постанку Љетописа, била довољна да искључи његов постанак у XII вијеку — констатују се у његовом описивању тобож савремених или временски врло блиских збивања веома тешке грешке. А осим тога он уопште не помиње најкрупније догађаје државног и црквеног карактера из времена Војислављевих насљедника Михаила и Бодина.

Дукљаниново збркано и нереално причање и за догађаје XI и прве половине XII вијека већ су и други истакли, тако и Јиречек, а Радојчић је с правом устврдио да „и последњи приказани догађаји, који се тичу времена око 1150. год., збуњено су приказани"[137]

Ми нећемо овдје анализирати све садржајне и хронолошке немогућности Дукљанинових причања која се односе на вријеме владавине Војислављевића, али ћемо се задржати на његова два Бодина. По Дукљанину и један и други су били краљеви, али према његовом уобичајеном начину причања, по коме и дједови владају послије својих унука, Бодин-синовац је прије владао од Бодина-стрица. Бодин-стриц је, као што је познато, син краља Михаила, по Дукљанину из првог брака, а Бодин-синовац је син Петрислава тобожњег Михаиловог сина из другог брака, и то деветог по реду од укупно једанаест синова краља Михаила. Да је и Бодин-синовац био дукљански краљ недвосмислено говори Дукљанинов текст: »Ex Dobroslavo, ex Niceforo et ex Theodoro non fuit superstes, nisi ex Petrislavo natus est Bodinus qui dominavit totum regnum«[138]. Послије краљевања овог Бодина-синовца, јавља се, на Дукљанину својствен начин, друга владавина краља Михаила, дједа Бодина-синовца. Тек послије (дозволимо и укупне — Сл. М.) тридесетпетогодишње владавине краља Михаила и шеснаестогодишње владавине тобожњег Михаиловог брата Радослава (остали извори јасно говоре да је Бодин директно наслиједио Михаила на пријестољу — Сл. М.) Бодин-стриц, Дукљанинов „савременик", постаје краљ Дукље. Ову фантастичну збрку, коју доказује не само Ватикански рукопис и Лучићев штампани текст већ, са малом варијантом, и Орбинијев италијански превод, Шишић је покушао, својом интервенцијом у Дукљаниновом тексту, и то на сасвим недозвољен начин, да унеколико ублажи, стварањем умјесто два једног Бодина. Овај Шишићев поступак објашњавамо у напомени уз одговарајући текст нашег превода.

Дакле, и кад би искључили нашу другу иначе многобројну аргументацију, зар не би и тако флагрантно доказана чињеница Дукљаниновог непознавања најкрупнијих личности и догађаја у Дукљи из времена династије Војислављевића као и исто тако доказана фантастична Дукљанинова збрка и у вези са њему и историји познатим личностима тога времена била довољна да убиједи свакога који се да убиједити да је немогуће тврђење да је Љетопис не само могао већ и смио бити написан у XII вијеку, а и за дуго времена послије тога. Зар би се могле савременицима или скоро савременицима причати и писати такве апсурдности?!

Пошто су нам добро познате методе неких наших историчара, не искључујемо могућност да би неко од њих на наша тврђења да Дукљанин не зна и за најкрупније догађаје из времена Михаила и Бодина, наиме о постанку краљевине и архиепископије, могао примијетити да је ове догађаје Дукљанин намјерно прећутао, јер да би наводећи њих негирао причања о постојању свих ранијих краљева као и причања о већ давном наводном успостављању дукљанске архиепископије. Ако би ти приговори били учињени у циљу одбране упорног тврђења о настанку Љетописа у XII вијеку, њих би eo ipso искључивала чињеница да у том случају, наиме ако је Љетопис написан у XII вијеку, писац не би никако могао, а ни смио, својим читаоцима прећутати догађаје који су у то ври-

јеме били сасвим нотoрни. Али: утопљеник се и сламке хвата. Наиме, неко ће се наћи да примијети, како су већ неки претпоставили, да је Дукљанин писао свој Љетопис да помогне борбу за обнову (8. јануара 1089. први пут успостављене, а већ 1142. год. укинуте) дукљанске архиепископије, наиме да доказује њено наводно прастаро постојање. Колико је наивна речена претпоставка, и колико би био депласиран приговор на њој заснован говори чињеница да се Ватикану, коме би Дукљанинова „доказивања“ требала бити намијењена, никако нијесу могле сервирати такве фабулозне приче не само у односу историјата дукљанске архиепископије већ и у односу постојања дукљанских краљева прије Михаила.

Све досад истакнуто недвосмислено јасно говори да је своја причања која се односе на вријеме династије Војислављевића Дукљанин могао сервирати читаоцима који су живјели далеко доцније од посљедњег догађаја описаног у сачуваном латинском рукопису његовог дјела.

Већ смо истакли наше увјерење да Љетопис није могао настати прије распада српске средњовјековне државе, али када послије тога — нијесмо у стању приближно одредити. За одређивање крајњег времена у које је Љетопис могао настати, као упориште треба користити вријеме појаве Хрватске кронике и први помен у литератури латинског текста Љетописа. Из Марулићевог писма Папалићу из 1510. године види се да је он управо превео Хрватску кронику коју је мало прије тога Папалић пронашао[139]. Из овог Марулићевог писма за нас је овдје од интереса фрагменат који гласи: „На твоју молбу превео сам на латински мали свезак историјског садржаја написан далматинским језиком[140], који си ти ту скоро пронашао у Крајини међу веома старим списима тамошње општине“[141]. (Commentariolum a te in Craina nuper repertum inter vetustissimas gentis illius scripturas, dalmatico idiomate compositum, tuo rogatu latinum feci). Из овог текста резултира да је Папалић дао Марулићу пронађени свезак, а не свој препис тог свеска. У сачуваним преписима Марулићевог превода (Марулићев рукопис превода није сачуван) речено писмо је преписано испред текста, свакако онако како је и Марулић био урадио

у властитом рукопису. Када је Калетић 36 година послије Марулићевог превода дошао до хрватског текста са којег је преводио Марулић, он је сигурно знао за његов превод. Хрватски рукопис који је преписао Калетић можда је био онај исти који је пронашао Папалић; истина, може се претпоставити да се ради и о неком препису тог рукописа. Папалић није оставио баш никакве биљешке у вези са малим свеском историјског садржаја, а за мјесто гдје га је пронашао, као и то да га је предао Марулићу, сазнајемо из писма које му је 1510. упутио Марулић. Према томе Шишић није никако смио тврдити: „Папалић сам каже за свој предложак, да га је нашао „у једне књиге старе“[142]. Овакав закључак Шишић је извео из Калетићеве биљешке на крају његовог преписа Хрватске кронике: „Господин Дмине Папалић најде овој писмо у Крајини у Марковић, у једне књиге старе, писане хрвацким писмом, и исписа речени Дмине рич по рич. А ја Јеролим Калетић овој приписах из речених књиг...“[143]. Дакле, ни Папалић сам, ни Марулић не говоре о никаквом Папалићевом препису свеска који је пронашао у Крајини. О томе говори једино Калетић, и то скоро четири деценије послије Папалићевог проналажења реченог свеска. Могло би се претпоставити да је Калетић своју, иначе тако неписмену, биљешку саставио на основу података о Папалићу из Марулићевог писма — које му је сигурно, као и многим другим његовим савременицима, исто као и текст Хронике који томе писму слиједи, било познато, њему нарочито док се одлучио да препише и хрватски текст — и кад не би конфронтирање Калетићеве биљешке са Марулићевим писмом на то јасно указивало. Очито је да је Калетић не само алтерирао одговарајући фрагмент тврђењем да је Папалић преписао „овој писмо“ и то „рич по рич“, већ и врло лоше пренио иначе тако јасан Марулићев текст, наиме: 1) ријеч »commentariolum« превео је са „писмо“, 2) ријечи »inter vetustisimas scripturas« са „у једне књиге старе“ 3) ријечи »dalmatico idiomate compositum« са „писане хрвацким писмом“. Дакле, видимо да је Калетић ријеч писмо употребио у два сасвим различита значења, а прва његова неправилна употреба ове ријечи, и без поређења са Марулићевим фрагментом, указује на његову про-

машену и другу употребу исте ријечи, па морамо претпоставити да би, да је мислио да каже оно што су досадашњи интерпретатори одговарајућег фрагмента мислили, умјесто ријечи писмо био употребио ријеч слово, те казао „писане хрватцким словима". Из Калетићевог тврђења да је „овој писмо" Папалић пронашао „у једне књиге старе" морало би се закључити да је рукопис Кронике био саставни дио једне старе књиге, међутим, како смо видјели из Марулићевог писма, рукопис Кронике је потпуно засебан спис, свезак, који је пронађен „међу веома старим списима". Што је Марулићеву ријеч »dalmatico« превео са „хрвацким", то не треба ништа да чуди јер се наш језик у то вријеме у Далмацији називао славенски, или илирски, или далматински, или хрватски. Да Папалић није само предао Марулићу пронађени мали свезак историјског садржаја, већ да му је у вези са њим, осим мјеста гдје га је пронашао, још нешто од значаја било написао или рекао, а нарочито да је он извршио препис, то би Марулић сигурно био истакао. Према томе Калетићева биљешка није ништа друго него погрешно преношење реченог Марулићевог писма. У овом свјетлу, а и уопште, никако не може да стоји Шишићево тврђење да је Марулић, и то готово четири деценије раније, „парафразирао" текст из Калетићеве биљешке који гласи „у једне књиге старе" и то још овако: »inter vetustissimas gentis illius scripturas«[144]. Како је само могао Шишић и помислити да је Марулић, који је за своје вријеме био наш најбољи далматински писац и на латинском и на народном језику, био у стању да не схвати смисао ријечи „у једне књиге старе". Шишићу, иако је употребио израз „парафразирао" (парафразирати = описно причати ради бољег разумијевања неке ријечи или мисли), морало је бити сасвим јасно да ријечи „у једне књиге старе" значе нешто сасвим друго од ријечи »inter vetustissimas scripturas«, а нарочито с обзиром на контекст у коме се ове посљедње налазе.

Марулићево тврђење да је Папалић нашао рукопис хронике „међу веома старим списима" не мора да значи да је и тај рукопис био веома стар јер се скупа са старим списима могу чувати и новији, који се сукцесивно придружују старијим.

Из изложеног може се дедуцирати: да Папалић није извршио препис рукописа који је пронашао у Крајини; да је Калетић извршио препис, и то сасвим вјероватно, са истог рукописа са којег је Марулић извршио свој превод на латински језик, те отуда и Калетићеве погрешне реминисценције на Папалића, које су резултат и његовог веома лошег познавања нашег језика — што јасно доказује сама Калетићева биљешка на крају његовог преписа — а изгледа и исто тако лошег познавања и латинског језика; да је Калетићев препис Хронике преписан истим писмом којим је био написан и рукопис који је пронашао Папалић, то јест латиницом, а не глагољицом, како су мислили Кукуљевић и Рачки[145], нити ћирилицом, како су мислили Јагић и Црнчић[146], нити пак босанчицом, како сматра Шишић[147]. За све тако узалудно и опширно расправљање о томе какво је могло бити писмо рукописа Хрватске кронике што га је пронашао Папалић, криво је Калетићево погрешно преношење Марулићевих ријечи »dalmatico idiomate compositum« са „писане хрвацким писмом", а и недовољна акрибија интерпретатора овог фрагмента да такву грешку открију.

Како су у много чему што је у вези са Љетописом попа Дукљанина изражена од разних научника сасвим дивергентна мишљења и тврђења, тако се то манифестује и по питању времена настанка рукописа Хрватске кронике што га је пронашао Папалић. Иако тај рукопис, који је изгубљен, нијесу имали у рукама, научници су се лако одлучивали у односу утврђивања времена његовог постанка, тако „Кукуљевић ставља га је чак у XII век, дакле истовремено с Попом Дукљанином, Рачки у XIV, а Јагић и Црнчић у XV век"[148]. Пошто се о старости Хрватске кронике могло говорити само на основу сачуваног Калетићевог преписа, Црнчић, који је овај препис и објавио, одлучује се за XV вијек на основу језичке анализе текста хронике. Он овако искључује не само XII и XIII већ и XIV вијек: „А и ја, знајућ да 14. вијека још нијесу говорили: харач, по турску, него доход'к или дан'к; ни по њемачку херцег, како је овдје пет пути, него војвода; ни баруни, него бољари, или велможе; ни скупшћина, него сход или збор; а ни један за неки, или за који, за некаков, како је овдје на Талијанску десетак

пути, него само за unus; ни његов и њих за свој опет по њихову итд. итд"[149]. Послије набрајања још многих других ријечи и израза немогућих прије петнаестог вијека, а уз навођење бројних садржајних елемената такође немогућих за старија времена, Чрнчић каже и ово: „А и она дра Рачкога ваља: д'ако би било од 12 вијека, да не би онако смућено приповиједало што је било једанаестога, скоро"[150].

Дакле, како је утврдио и Чрнчић, „Марковићевих књиге не бијаху веле старе", што није у несkладу са Марулићевим тврђењем да је Папалић пронашао хронику „међу веома старим списима", међу којима је Папалић могао пронаћи и списе свога времена.

Све изложено, а нарочито Чрнчићева аргументација наводи нас да постанак Хрватске кронике, заправо превод једног дијела сачуваног нам текста Љетописа попа Дукљанина са додатком о Звонимировој смрти, тражимо негдје крајем XV вијека, на основу ове аргументације крај петнаестог вијека можемо сматрати као сасвим сигурну временску границу послије које није могао настати Љетопис, док је у то вријеме настала Хрватска кроника, односно српско-хрватски превод једног његовог дијела.

Ни више ни сигурније од онога што смо изнијели у вези са првом појавом Хрватске кронике, о знатно ранијем постанку Љетописа не говори ни пасус из дјела »Commentariorum de temporibus suis libri XI« Дубровчанина Туберона (†1527), штампаног 1603. године[151]. Туберон је први који у литератури помиње Дукљанина и његов Љетопис. Пасус из његове књиге који је овдје за нас од интереса гласи: »Quae quidem scripta, licet essent vetustissima specie, cum ad manus meas pervenere, non tamen adeo multorum annorum tabe corrupta erant, ut legi non possent«[152]. Из овог текста се види да је Туберо само претпоставио да би Дукљанинов спис, односно рукопис који је имао у рукама, могао по свом изгледу бити веома стар, али ову претпоставку он заснива само на чињеници што је, кад је до њега допро, тај спис био толико иструнуо да се није могао читати. Шишић је на основу овог Тубероновог пасуса устврдио да Туберо „изречно помиње Љетопис као ... и веома стар спис, баш према

спољашњој форми онога рукописа, који му је дошао у руке, дакле с обзиром на папир (пергамену?) и палеографске особине"[153]. Међутим, никакав палеографски критеријум није дошао у обзир при Тубероновој претпоставци, јер да је Туберо ишао тим путем, он би да је, рецимо, како је, вјерујемо, претпостављао Шишић, наишао на беневентану, које би писмо једино могло доказивати старину коју су замишљали Шишић и многи други, био са сигурношћу истакао велику старину списа. А из онога што је Туберо из одговарајућег рукописа прочитао и навео у свом дјелу, и поред тврђења да се тај рукопис због иструнутости није могао читати, могао је лако утврдити да ли се радило о беневентани или готици. Дакле, Туберонова претпоставка о старини Љетописног рукописа који је имао у рукама заснива се на његовом спољном изгледу нарушеном због неповољних услова чувања, услијед чега је његово страдање могло услиједити и за неколико година. Ми смо, као и сваки други архивски истраживач, наишли на безброј докумената и хиљаду година старих који су изванредно добро очувани и читљиви, док, напротив, није риједак случај да се наиђе на документе из овог вијека који су влагом и другим штетним елементима тако упропашћени да се из њих заиста ништа не може прочитати.

С обзиром на физичка својства рукописа љетописа што Туберо помиње, ми не можемо помјерити знатно уназад временску крајњу границу постанка Љетописа, коју смо одредили на основу појаве Хрватске кронике, која се, иако је настала послије Љетописа, није морала много касније од њега појавити.

На основу свега изложеног у вези са датирањем постанка Љетописа, ми одређујемо приближну почетну и крајњу временску границу са: друга половина XIV — средина XV вијека. У тим крајњим границама ми бисмо били склони да претпоставимо настанак Љетописа негдје у вријеме највеће моћи Балшића, кад су амбиције ове династије смјерале не само успостављању пуног господства у границама старе Дукље већ и даље. У то вријеме је настанак Љетописа, са евоцирањем славе и моћи пропалог „Кра-

љевства Словена", могао имати и политичког оправдања и заиста је његово стварање и превођење могло бити заговарано од барског патрицијата који је свој највећи успон, као и которски, доживио за вријеме моћног Душановог царства.

*

Већ више пута наглашене дивергенције проучавалаца Дукљанина о разним проблемима Љетописа, манифестују се и у питању да ли је Љетопис дјело једног или више писаца. И у рјешавању овог питања нијесу изостала разна произвољна нагађања, немогуће претпоставке и неприхватљиви закључци.

Разна супротна гледишта о овом свакако врло интересантном питању, па било да се на Љетопис гледа као на историјско или литерарно дјело, нијесу се само изразила између разних научника, већ се такве супротности констатују и кад се ради о једном истом историчару. Тако нпр. Н. Радојчић на једном мјесту каже: „По мом мишљењу Шишић је најближи истини када у Барском Родослову гледа јединствено дјело, написано словенски па онда од истог писца преведено на латински"[154], али у другој прилици тврди: „Ф. Шишић се много трудио да докаже како је исти писац саставио и почетак дела и његов наставак. Није у томе успио"[155].

Да је Љетопис како у „словенском" оригиналу, тако и у недовршеном латинском преводу дјело само једног писца, на првом мјесту доказују уводне ријечи: „пошто сам замољен ... да „Спис о Готима", који се латински назива »Regnum Sclavorum« ... преведем са славенског на латински језик ... Али ипак нека нико од читалаца не мисли да сам ишта друго написао осим казивања наших (црквених) предшасника и давнашњих патриција, која казивања су истинским приповиједањем допрла до мене". Ову иначе сасвим јасно изражену Дукљанинову мисао неки његови проучаваоци су наопако тумачили; према њима — како је то већ Шишић констатовао[156] — „... први (дио Љетописа) је го превод туђега и ранијега рада (дакле, прије XII вијека?! — Сл. М.) са сло-

венскога језика на латински, или *libellus Gothorum*, а други је нов и оригинално Дукљанинов, написан одмах испрвице, на основу неких писаних података и причања стараца, латинским језиком и потом скрпљен с латинским преводом словенскога списа (libellus Gothorum) у целину". Међутим, Шишић с правом закључује: „Али Поп Дукљанин нипошто није тако мислио. Шта више, његове речи: „Нека нико не мисли, да сам ја ишта друго написао сем оно, што сам (ја) читао и ... (ја) чуо", могу да се односе само на читав став пред њима, или другим речима, на читаво дело. Поп Дукљанин наиме, очевидно хоће да се овом другом ставком огради да је у своје дело, и то читаво унио ..."[157].

Али, не само прије ове тако логичне Шишићеве констатације — када су, како смо већ видјели у почетку наших излагања, неки писци у Љетопису налазили по два, три, па и четири разна састава од разних писаца — већ и послије ње неки, који као да су баш жељели да што више компликују, па и онда кад се ради о јасно изреченим и логичним детаљима, ово иначе јако збркано и загонетно дјело, нијесу одустајали да и даље у њему гледају творевину већег броја писаца. Један од ових, М. Медини, је покушао да преко језичке анализе Дукљаниновог текста — превиђајући или проглашавајући интерполацијама и глосама баш она, иначе многобројна, мјеста која и са језичке стране непобитно, а и заморно због врло честог понављања кроз читав текст истих специфичних ријечи и фраза, доказују једног писца читавог Љетописа, а с друге стране истичући иначе нормалне варијанте изазване употребом синонима, којим варијантама су други писци његовог времена, а ради стилских ефеката далеко више тежили од Дукљанина, чији су литерарни квалитети испод осредњих, и чије је познавање латинског језика било исто тако — утврди више писаца Љетописа. Медини је ишао тако далеко да је устврдио да и поједине главе Љетописа „показују трагове разних писаца"[158].

Резултате своје анализе латинског текста Љетописа Медини је изнио у двјема својим расправама. На прву, „Љетопис попа Дукљанина", која чини саставни дио његове књиге „Старине дубровачке" (Дубровник

1935), осврнуо се Станоје Станојевић, изрекавши о њој ово: „Иако и у овој расправи има на доста места духовитих запажања и оштроумних закључака, ипак мислим да је она у целој књизи најмање успела. Моје је дубоко уверење, да се са подацима у Љетопису попа Дукљанина не сме и не може онако оперисати како то чини г. Медини и још понеки писци. Ја мислим да је г. Медини у овој расправи местимице био хиперкритичан, местимице је постављао сувише смеле хипотезе, а местимице је самовољно проглашавао понешто за тачно и сигурно, понешто за уметнуто итд. без довољно разлога или без икаквог ослонца у изворима"[159].

О другој Мединовој расправи „Како је постао Љетопис попа Дукљанина", објављеној у Раду ЈАЗУ, књига 273, стр. 113—156, дао је свој суд Н. Радојчић: „Питање постанка и композиције Барског родослова покушао је решити на основу анализе језика М. Медини: „Како је постао Љетопис попа Дукљанина" . . . Проучавање језика овога списа веома је потребно, али примењени начин је једностран и заводљив. Писац је избројио речи које се налазе у овом извору и распоредио их према начину употребљавања у три дела овога састава, како га је он расцепио: I (Требињски део), гл(аве) I—XXXV, II (Легенда св. Владимира) гл. XXXVI и III (Дукљански део) гл. XXXVII—XLVII. При томе се није освртао на места преузета из Светог писма и из богослужбених књига и, још мање, на позајмице из других извора. Није испитивао ни латински језик савремених историјских дела. Био је на сасвим погрешном путу док је веровао да се формалистичким (и самовољним) прегледом језика могу решити сложена питања постанка и саставних делова овога списа. Писац верује да је најстарији део Барског родослова, Требињска кроника, написан око 1020, њу да је наставио неки барски свештеник око 1180, који би додао увод, а такво дело да је неко у XIV в. прерадио у Дубровнику, додајући одељке о Павлимиру и Лешцу. Све су то веома смеле и недовољно јасне хипотезе, ослоњене на сасвим лабаве ноге. Велика поука из целога разлагања М. Медини ја јесте ова — језик Барског родослова треба што савесније

проучити у вези с његовим изворима и са савременим му историчким саставима; при томе треба покушати и да се открију евентуални трагови превода са словенскога"[160].

Као што су и Станојевић и Радојчић констатовали, и ми смо утврдили да је Мединијева језичка анализа латинског текста у циљу доказивања више писаца Љетописа сасвим промашена. Штавише, на основу такве анализе долази се до сасвим супротног резултата, наиме несумљиво се утврђује да је читав Љетопис дјело једног писца. За „главу" XXXVI (легенда о Владимиру) досад је више пута речено да се она, „одликује бољим латинским језиком", међутим и у њој — у којој су преношења из Вулгате бројнија него у другим „главама", што оставља извјестан утисак бољег језика и љепшег причања — се откривају иста Дукљанинова језичка својства из читавог осталог текста Љетописа, исте специфичне ријечи и фразе, исте граматичке недосљедности, изазване његовим несигурним познавањем језичких правила. При доношењу својих закључака Медини је дјелимично био заведен и грешкама које је починио Шишић приликом транскрибовања Ватиканског рукописа. На неке од тих Шишићевих грешака ми ћемо указати у напоменама уз наш превод Љетописа. Да не би оптеретили ово популарно издање „Луче" веома опширним излагањем наше анализе латинског текста Љетописа, које излагање би нужно било удвостручено нашим осврток на Мединијеву иначе опсежну анализу, одлучили смо да то урадимо на другом мјесту.

Супротно Станојевићу и Радојчићу, Мошину је Мединијева анализа била прихватљива, па каже: „Мислимо да му је пошло за руком са језичког гледишта утврдити подјелу латинске редакције на три спомenута дијела и да је посве вјероватна његова хипотеза о постојању Требињског љетописа о догађајима IX—X вијека . . ."[161].

Као што се види из фоторепродукције Ватиканског рукописа, а из Лучићевог штампаног текста и Орбинијевог превода, Дукљанинова причања континуирају без икаквих прекидања и без икакве подјеле на „главе". Подјелу на главе сасвим самовољно је извршио Црнчић[162], а по њему Шишић, те напокон и

Мошин у свом издању из 1950. год. О овоме су морали водити рачуна сви они који су, према Чрнчићевим измишљеним главама, тако произвољно сврставали те главе у поједине тобож разне саставне дијелове Љетописа. Претпостављамо да неки од оних који су тврдили да Љетопис није продукт једног, већ више писаца, нијесу просто пренебрегли чињеницу, тако да кажемо, физичке цјелине Љетописа, већ су, ослањајући се на Шишићев и Мошинов текст, а не видјевши ни Лучићево ни Орбинијево издање, стварно вјеровали у оригиналну подјелу на поглавља. Уколико су, пак, и поред сазнања о непостојању оригиналне подјеле на „главе" ишли тако далеко да су чак и груписали те главе у саставне дијелове Љетописа, написане тобож од разних писаца, онда нам њихови поступци и тврђења изгледају још чуднији јер сматрамо да их је, поред изричитог Дукљаниновог тврђења да је читаво дјело његово, поред јединствености фабулозног причања гарнираног понеким иначе увијек збрканим поменом историјских личности и догађаја, поред јединствености непрекидних протурјечности с осталим изворима, поред јединствености начина изражавања, поред јединствености врло упорног понављања истих граматичких особености, поред јединствености тако упадљивог сталног понављања истих специфичних фраза, — и физичка јединственост читавог Дукљаниновог текста морала одвратити од тврђења да Љетопис не представља једну цјелину и да није дјело само једног писца.

Поред осталог, Дукљанину се могу замјерке правити и у односу на композицију његовог дјела, али да је он мислио спровести подјелу на поглавља, сигурни смо да та поглавља не би стварао онако како их је створио Чрнчић, који је понекад одредио крај поглавља прекидајући Дукљанинова излагања не само тамо гдје не почиње ни нов ред, већ и на мјестима гдје Дукљаниново причање континуира тако, да га од наредне Чрнчићеве „главе" одваја само запета или тачка и запета. Дакле, овај самовољан Чрнчићев поступак представља — исто као и многа друга лежерна третирања Љетописа у многобројним студијама и расправама — елеменат више у компликовању проучавања Дукљаниновог дјела.

Из ових излагања резултира наш закључак: да је Љетопис попа Дукљанина без икакве сумње јединствено дјело написано од једног писца.

*

Кад смо већ истакли несхватљиву садржајну и хронолошку збрку у Дукљаниновим причањима која се односе на XI и XII вијек, онда сваком читаоцу мора бити јасно са каквим ће се тек немогућностима срести у његовим причањима из ранијих времена. Тамо ће, поред много чега другог, наћи личности из шестог вијека које живе и дјелују кад и личности из дванаестог вијека, као Тотила и папа Гелазије други, затим краљеве из петог вијека који ратују против краљева из десетог вијека, као Атила и Томислав, па и такве краљеве који су за свега три године успијевали да се роде, да владају, да стварају дјецу и да умру, а таквих краљева, као што је утврдио и Јиречек, није мало[163]. Наравно да при оваквом стању ствари, а пошто се већ упознао са владавинама Бодина-синовца и Бодина-стрица, читаоцу неће бити нимало чудно што ће за ранија времена наћи дједове који владају послије својих унука. Али, *quid multum?!* — послије оваквих и ранијих наших констатација; поновимо само наше већ изражено мишљење да *Љетопис попа Дукљанина треба потпуно одбацити као историјски извор.*

4) *Љетопис* као географски извор

Већ смо изнијели мишљења неких писаца према којима је Љетопис попа Дукљанина поуздан извор за историјску географију. Чак и неки који су негирали Дукљанину сваку другу вредност, сматрали су га ипак вредним географским извором, као нпр. Krause и Dümmler[164]. Рачки је истакао да се „Љетопис може добро употребити за земљопис Горње Далмације XII вијека, особито пако старе Зете"[165], Новаковић је казао: „. . . географско његово казивање свагдје је доследно и верно, и у многим појединостима о ко-

јима говори, сачувало је и за данашње доба реалне доказе о својој истинитости“[166], Шишић: „Већ је давно опажено (Krause, Dümmler, Рачки, Новаковић и др.), да је Летопис Попа Дукљанина у првом реду веома важан и поуздан извор за географију XI и XII века, дакле за објективне чињенице. Нарочито искаче његово тачно познавање жупанија у земљама дукљанско-српске државе, у Требињу, Захумљу и Зети, а онда и истицање неких места у Босни и Рашкој. У томе се Поп Дукљанин слаже готово у детаље с царем Константином и попуњује га, а сем тога његово приказивање налази и документоване потврде“[167]. И Радојчић се, у својој критици Шишићевог издања Љетописа, повољно изразио о Дукљанину као географском извору: „С географским обавештењима стоји ствар друкче. Она су поузданија, нека невероватне прецизности“[168].

Што се тиче Љетописа као извора за историјску географију ми на првом мјесту истичемо да га као таквог, и то с нарочитом резервом, треба сматрати тек од друге половине XIV вијека, када је он најраније могао настати. Као и за историјске, тако и за географске Дукљанинове податке треба да се примијени исти критеријум, наиме да се одбаце уколико их се не може провјерити другим изворима, јер касније доказано постојање географског назива уз које Дукљанин везује своја причања из много ранијих времена не може бити никаква гаранција да је одговарајући назив стварно постојао и раније, па и уопште прије друге половине XIV вијека.

Насупрот наведеним, за Дукљанина ласкавим оцјенама у односу на поузданост његових географских података, које оцјене ми сматрамо нереалним, стоји тачна констатација Ровинског, наиме да су „и географска имена пострадала“[169]. Нека од тих имена су толико пострадала да их се никако не може са сигурношћу идентификовати, а нека — што је још горе — због случајне сличности са неким вјероватно и касније посталим називима, криво су интерпретирана, што наравно не резултира само у грешкама историјско-географског обиљежавања неких локалитета или крајева, већ и знатно компликује тумачења Љетописног текста.

5) *Љетопис* као белетристичко дјело

Љетопис попа Дукљанина треба сматрати само литерарним дјелом, а таквим га квалификује не само његова фабулозна нота већ и приповједачка манира писца, његова бујност маште којом ствара догађаје који се нијесу десили и лица која нијесу никада постојала, његов извјестан смисао за коришћењем традиције у, иако скромној, ипак умјетничкој обради, његово настојање да моралне поуке о добру и злу о јунаштву и слабостима ненаметљиво комуницира читаоцу, његово понекад и театрално описивање извјесних детаља, његово настојање да освјежи своја излагања елементима као што су двобоји, тровачке конспирације, засједе, издаје при опсади и сл. Дакле, по овим својим својствима Љетопис припада лијепој књижевности. Њега је као таквог, или у најмању руку далеко више као таквог него као историјски извор, оцијенио Иван Лучић, па затим и Ватрослав Јагић. Па и Шишић, који је Љетопису приписивао не мали значај историјског и географског извора, каже ово: „Али ја мислим, да би ипак требало у првом реду јаче подвући и истакнути крупну чињеницу, да је дукљански Летопис прво наше национално литерарно дело, односно да је поп Дукљанин најстарији наш народни књижевник“[170].

Истина, таквом литерарном дјелу каквим су га сматрали Лучић и Јагић, а сада и ми, никако не одговара наслов „Љетопис“ (хроника). Лучић који је знао да га је тако крстио Туберо, наиме »Diocleatis auctoris annales«, није хтио прихватити овај неодговарајући наслов, па је, што је сасвим логично задржао онај који је у уводу навео сам Дукљанин. Јагић је врло добро осјетио несклад накалемљеног наслова и фабулозног Дукљаниновог причања па зато, помињући тај наслов и каже „тако звана кроника дукљанска“. Радојчић је, како смо видјели, сасвим измијенио до њега уобичајени наслов „Љетопис попа Дукљанина“ у „Барски родослов“ с овим образложењем: „Јер писац није Дукљанин, него Баранин, а његово дјело није Летопис (у њему се не спомиње ни једна једина година) него сасвим разговетан Родослов, у

ком се приказује историја у облику једнога непрекиднога родословља"[171].

Слажући се са Радојчићем да Дукљанинове дјело није љетопис, ми ипак не можемо прихватити ни његово тврђење да је дјело родослов јер оно, осим Дукљанинове имагинације да у његовом „Краљевству Словена" непрекидно влада једна иста династија, нема никаквог другог ни садржајног ни формалног обиљежја родослова, а поготову не „сасвим разговетног родослова". Према томе можемо тврдити да Дукљаниново дјело ни по свом садржају ни по својој структури није ни љетопис ни родослов.

Кад је Радојчић дошао на идеју да мијења толико уврижежени наслов који се јавља у тако обимној литератури, у уџбеницима и енциклопедијама, требао је, по нашем мишљењу, заговарати неки прикладнији. Да је Радојчић предложио за наслов Дукљаниновог дјела, рецимо, овакву формулацију: „Причања попа Дукљанина (или Баранина)", или боље: „Историјска фантазирања п. Д.", или најбоље: „Историјска парадоксирања попа Д.", па да је нарочитим инсистирањем и својим великим ауторитетом заиста еминентног нашег научника и успио са таквим предлогом, био би не само дао наслов који сасвим одговара садржају, већ би, што је важније, нашој историјској науци, која се не смије ослањати на никаквим а не још на тако немогућим причањима, био починио огромне услуге, јер би такав наслов сам по себи присиљавао наше историчаре да одустају од коришћења као историјски извор текста који се под њим налази, па би тако наша историјска литература била растерећена од многих тешких заблуда, које се у њој и данас упорно понављају. Прихватање једног таквог наслова, по нашем мишљењу, а с обзиром на ефекат који би се постигао, вриједило би више од свих досад написаних студија и расправа — наравно, укључивши и ову нашу — о Љетопису попа Дукљанина.

Својим већ наведеним својствима, која га свртавају међу дјела лијепе књижевности, иако нема старину која му се приписивала, Љетопис попа Дукљанина има за нас веома велики значај. Он је прво наше

оригинално приповједачко, белетристичко дјело па се као такво разликује од свих оригиналних наших књижевних дјела која су му код нас претходила или била њему савремена. Љетопис се не само по свом карактеру већ и по својој намјени знатно разликује и од свих средњовјековних српских биографија које, осим хагиографских елемената, углавном садрже биографске податке и описују стварна историјска збивања везана уз поједине чланове српске династије, па као такве више спадају у историјске радове него у лијепу књижевност. Према томе, ако Дукљанин и није наш први књижевник у ширем смислу те ријечи, он је свакако наш први оригинални белетристички писац.

Др Славко Мијушковић

Биљешке уз предговор

[1] Никола Радојчић, Шишић Ф., Летопис Попа Дукљанина, »Slavia«, časopis pro slovanskou filologii, Ročnik VIII, v Praze 1929—1930, стр. 178.

[2] Исти, О најтамнијем одељку Барског родослова, Цетиње, 1951., стр. 5.

[3] Фердо Шишић, Летопис Попа Дукљанина, Београд—Загреб, 1928., стр. 156.

[4] Исто.

[5] Исто, стр. 157.

[6] Исто.

[7] Исто. Текст Марулићевог писма упућеног Папалићу гласи: »Marcus Marulus Dominico Papali salutem. Commentariolum a te in Craina nuper repertum inter vetustissimas gentis illius scripturas, dalmatico idiomate compositum, tuo rogatu latinum feci, Croatiae Dalmatiaeque regum gesta continentem; res certe digno relatu et quam non solum nostrae vernaculae linguae gnari, sed etiam Latini intelligant. Ex hac enim historia et boni exemplum petere poterunt, quod imitentur et mali per quod sese corrigant. Itaque hoc illud fuit, quod et te impulit, ut me ad historiam transferendam urgens et me, ut tibi obtemperarem, magis tamen tuus erga me amor laborem hunc coegit me subire. Quid enim est, quod illi non debeo? Valde. Anno christianae salutis MDX«.

[8] Фердо Шишић, н.дј., стр. 158.

[9] Као што је наведено, мјесто и година издања Лучићевог дјела је: Амстердам 1668. Сви примјерци Лучићевог »De Regno...« које смо ми имали у рукама носе датум издања 1668. Ту годину издања помиње и сам Лучић у писму адресираном 1673. неким трогирским грађанима, у коме, помињући своје дјело »De Regno...« и »Memorie storiche di Tragurio, ora detto Traù«, каже: »... illud (мисли на прво дјело) Amstelodami anno 1668, hoc (то јест »Memorie...«) Venetiis nuper (1673.) impressum«. У свом раду „Повјестник Иван Лучић, Трогиранин“ (Рад ЈАЗУ, књига XLIX, стр. 65—102) Рачки, који на страни 88. и доноси цитирано писмо, послије Лучићевог навођења 1668. године додаје у загради и 1666. Говорећи о издању Лучићевог »De Regno...«, Рачки наводи само 1666. го-

дину као годину првог издања Лучићевог дјела. Међутим, не само Лучићево помињање у реченом писму 1668. године као године првог издања, већ и чињеница да и сви примјерци »De Regno...« које смо ми имали у рукама, а који по ничем не говоре да би се радило о неком другом издању, носе ту исту годину (1668.), изазвала је код нас сумњу да се ради о некој збрци, будући да у нашој литератури нигдје нијесмо наишли да се као година издања најзначајнијег Лучићевог дјела помиње и 1668. Њу не помиње ни Шиме Љубић у свом Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia (Vienna, 1856), али ипак пружа извјесно објашњење у оквиру којег се може наћи, али само приближан, одговор на појаву примјерака који носе као датум издања 1668. годину. Ево шта Љубић каже: »Nel 1666 usci la prima edizione della storia del Lucio coi torchi ed a spese dei fratelli Blaeu in Amsterdam. Il pronto suo spaccio diè motivo che tosto la si ristampasse in Francoforte con altro titolo, tanta era la fama appo i letterati, e si finse una seconda sua opera. Amsterdam usò allora del diritto di rappresaglia, diede mano ad una seconda (!) edizione, e falsando del pari il titolo e l'anno tentò d'ingannare colla stessa loro frode gli stampatori del Reno«. Иако и Љубић помиње друго издање, ради се, међутим, увијек о истом Амстердамском издању, које носи на неким примјерцима годину издања 1668., а на неким 1666. Иако нијесмо, како смо казали, имали у руци примјерак са 1666. годином, да се ради о истом издању, увјерили смо се на основу цитата из литературе, који потпуно одговарају не само по навођењу страница, већ и текстуално, са карактеристичним штампарским омашкама. Дакле, исти штампарски слог је коришћен и за примјерке са ознаком издања било 1668. или 1666. године. О тобожњем франкфуртском издању, које помиње Љубић, не знамо ништа. Појава, пак, наведених различитих датума на Амстердамском издању изгледа да представља неки маневар издавача.

[10] Веома позната личност, која је на двору Петра Великог играла значајну улогу и доживјела високе части. Владиславић је био инспиратор и писац оне прокламације Петра Великог од 3/14. марта 1711. године, којом је овај велики славенски владар позивао на борбу против Турака балканске хришћане, у првом реду јужне Словене. Изгледа баш да је руски „велики“ пуковник Михаил Милорадовић, који је у јулу 1711. г. био стигао у Црну Гору да потакне Црногорце на борбу против Турака, био одређен од цара по

избору или савјету С. Владиславића, који је као и Милорадовић био Херцеговац. Владиславић се, сем политичким и државним пословима, бавио и књижевношћу и био њен мецена, због чега му је Пераштанин Крсто Мазаровић посветио своје дјело »Valor trionfante, ovvero preggio di gloria nel dispreggio della morte dell' intrepida nazione Perastina«, издано у Венецији 1718. године. Ово дјело је једно од најљепших из наше поморске литературе XVIII вијека. Мазаровић истиче у својој посвети величину и славенска осјећања Владиславићеве личности (Опширније о томе видјети у нашем раду „Тријумф једног перашког брода 1716. године у опису његовог поручника и у млетачким и француским архивским изворима", Поморски зборник, књ. 2, стр. 653—689).

[11] Никола Радојчић, Шишић Ф. Летопис Попа Дукљанина, »Slavia . . .«, стр. 171.

[12] Исто.

[13] Шишић, н. дј., стр. 30.

[14] Исто, стр. 93.

[15] Исто, стр. 30 и 31.

[16] Исто, стр. 31.

[17] Исто, стр. 31 и 32.

[18] Исто, стр. 32.

[19] Наравно, Руварац овдје мисли на Љетопис, а не на Хрватску кронику.

[20] Пошто је Руварац овако резимирао Du Cange-a, Banduri-a и Пејачевића, Шишић можда није сматрао за потребно да се више на њима задржи, али му је то Радојчић замјерио (»Slavia«, стр. 171).

[21] Шишић, н. дј., стр. 32 и 33.

[22] Исто, стр. 33—35.

[23] Тј. византијски историчари.

[24] Шишић, н. дј., стр. 33—35.

[25] Исто, стр. 35.

[26] Мисли се на све оне који су прије Рачког писали о Дукљанину.

[27] Овдје се мисли на наставак Хрватске кронике, тј. опис легендарне смрти краља Звонимира.

[28] Шишић, н. дј., стр. 36—38.

[29] Исто, 38 и 39.

[30] Исто, стр. 39.

[31] Исто, стр. 39 и 40.

[32] Исто, стр. 40.

[33] Годишњак XV Српске Кр. Академије, Београд 1902.

[34] Мисли се јединствен.

[35] Јакован = скорашњи, нов, млад, свјеж; „И уза старије осветничке гробове ницали су све нови и јаковни", „Оде на воду да донесе јаковне воде за умивање" (Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ).

[36] Годишњак XV СКА, стр. 220—226.

[37] Шишић, н. дј., стр. 43.

[38] Исто, стр. 44 и 45.

[39] Исто, стр. 45—47.

[40] У часопису »Slavia«, стр. 168—178.

[41] Исто, стр. 169, 170 и 178.

[42] Исто, стр. 170.

[43] Исто, стр. 173.

[44] Исто, стр. 171.

[45] Исто, стр. 170.

[46] Шишић, н. дј., стр. 27 и 28.

[47] Исто, стр. 27.

[48] Остали рукописи, од којих се један чува у Архиву ЈАЗУ, преписи су Лучићевог издања или преводи на латински језик са Орбинијевог италијанског превода, па као такви немају за нас никаквог значаја. На њих се, наравно, ни Шишић није имао потребе осврнути (Шишић, н. дј., стр. 27).

[49] Овај кодекс садржи остале рукописе далматинских писаца које је Лучић, уз Дукљанинов Љетопис, објавио у додатку своје књиге »De Regno . . .«. На насловној страни овог кодекса под насловом »Rerum Dalmaticarum scriptores nondum impressi« овако је наведен садржај кодекса: 1) Presbiteri Diocleatis Regnum Slavorum, 2) Marci Maruli patritii Spalatensis: Regnum Dalmatiae et Croatiae gesta, 3) Thomae Archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium, 4) Michae Madij: Historia Spalat., 5) Tabula historiarum a Cutheis de gestis civium Spalat., 6) Memoria archiepiscoporum Salonitanae et Spalatinae ecclesiae, 7) Obsidio Jadrensis, 8) Memoriale Pauli de Paulo, patritii Jadrensis, 9) Marci Maruli Spalatensis: De patria sancti Hieronymi, 10) Palladij Fusci: De situ Orae Illyrici. Уз ова дјела далматинских писаца, укључивши и Дукљанина, Лучић је донио и своје напомене, па се на насловној страни, послије навађања горњих наслова, и на то упозорава са: Joannis Lucij notae ad eosdem. Овај редослијед наведен на насловној стра-

ни кодекса није заступљен у кодексу, тако Љетопис почиње тек на 53. листу, послије »Obsidio Jadrensis«.

[50] Шишић, н. дј., стр. 27.

[51] Михаило Динић, Три повеље из исписа Ивана Лучића, Зборник Филозофског факултета, књига III, Београд 1955, стр. 69—94.

[52] Исто, стр. 69.

[53] Као што је случај са Љетописом, и за остале у додатку донешене радове дотле необјављених далматинских писаца, Лучић, односно његови преписивачи, користили су више преписа како би препис који се припремао за штампу био што је могуће бољи. Да је веома критички Лучић тако поступао, констатује се и из његовог предговора (Joannes Lucius Lectori), у коме, поред осталог, стоји »... ideo eorundem scripta integra et ex plurium codicum collatione emendata publicare decrevi«. (Видјети фоторепродукцију!).

[54] Наше, како смо рекли, веома лоше искуство заснива се на многобројним нашим рецензијама, када смо у својству рецензента неких редакција понекад сасвим узалудно, и поред наших јасних и детаљних образлагања, настојали да одвратимо писце од врло флагрантних грешака. У доказ овог нашег тврђења ми бисмо могли навести велики број веома драстичних примјера, али ћемо се на овом мјесту ограничити на један, који је не само врло рјечит, већ нас за њега на извјестан начин везује и лична одговорност, и то у двоструком својству: члана редакције односно публикације и рецензента исте. Наиме, док су још биле у току припреме за штампу рукописа прве књиге Историје Црне Горе, на сједници Редакције за историју Црне Горе одржаној 6. децембра 1965. било је одлучено да овај рукопис, поред двојице раније одређених рецензената, заправо послије њих јер су они свој задатак већ били обавили, и ми прегледамо и дамо наше мишљење. Ми смо то урадили и ускоро доставили Редакцији нашу рецензију. Кад се књига појавила, са највећим нашим чуђењем смо констатовали да неке несумњиве грешке на које смо ми сасвим јасно указали нијесу исправљене. Ми се овдје на свим тим неисправљеним грешкама нећемо задржати, већ ћемо изнијети, као што смо и обећали, само једну. На ту грешку, која је у рукопису (а на жалост и у објављеном тексту Историје Црне Горе, књ. I, Титоград 1967, стр. 196) гласила: „Становништво града (Дукље — Сл. М.) које се на натпису помиње под именом »plebs« дало је да му (Марку

Флавију — Сл. М.) се подигне једна статуа од бронзе (ex aere conlato)«, ми смо се у рецензији овако осврнули: „На страници 329 (рукописа) у 4.ретку одоздо стоји: conlato, а треба да стоји collato (партицип перф. од confero). Глагол confero је у контексту: *ex aere conlato* употребљен у фигурацији: сакупити, дати прилог, приносити, а не никако у смислу подићи, сачинити, сковати јер он и нема ових значења. Према томе погрешно је интерпретирана и ријеч *aes* (која се јавља у аблативу) са бронзом: истина, aes aeris значи бронза, заправо: мјед, бакар, али јој је још из времена шестог римског краља, Тулија Сервија, дато значење и за новац. Према томе текст *ex aere conlato* (recte: collato) значи: сакупљеним или датим (од народа у овом случају) прилозима, тј. новцем. Дакле, сигурно је да се не ради о некој статуи од бронзе, а вјероватно ни о било каквој другој статуи: сама надгробна плоча са натписом, вјерујемо, представљала је споменик израђен *per collationem* (collatio, у италијанском colletta, = скупљање новаца, прилога, милостиње, дарова)". Међутим, и поред оваквог нашег детаљног објашњења дотични коаутор прве књиге Историје Цр. Г. није исправио ову иначе неопростиву грешку. Кад смо, на првој сједници Редакције која је услиједила одмах послије објављивања прве књиге, изразили у вези са задржавањем неких грешака, а нарочито ове, наше запрепашћење, предсједник Редакције нам је казао да одговарајућем аутору нијесмо били довољно убједљиви. Ми нијесмо у нашој рецензији сматрали да су потребна и даља образлагања немогуће интерпретације наведеног контекста, шта више сматрали смо да смо се и датим школским образложењем приближили граници увриједљивости. Да смо могли и претпоставити да наше образложење неће бити довољно убједљиво, ми би се задржали и на детаљнијој граматичкој анализи из које би произилазило да се интерпретација коју је дао одговарајући коаутор не би могла одржати и у случају када би се глаголу confero дало значење: подићи, дати сачињети, сковати, што би уствари значило исто као када би нпр. глаголу копати дали значење глагола пливати. Дакле, ако би дозволили ову садржајну парадоксалност, онда би и у том случају одговарајући фрагмент одражавао граматичку немогућност. Сем оваквог граматичког аргумента, могли смо додати и још један, логички, за који није потребно познавање латинског језика, наиме, могли смо указати на немогућност, или барем неуобичајеност, да натпис на споменику говори о материјалу из којег је подигнут. Од ових нак-

надних објашњења уздржали смо се јер смо били увјерени да би их писац био схватио као директно вријеђање и заједљивост. Овом дигресијом желимо не само да оправдамо наша досадашња већ и будућа опширна образлагања извјесних по нашем мишљењу важних детаља у овом раду, са надом да нас схвате и они које је тешко одвратити не само од властитих грешака већ и од туђих заблуда ако су се већ једном за њима повели.

[55] Сви ови примјери узети су из Речника српскохрватског књижевног и народног језика, издање Института за српскохрватски језик САНУ, Београд 1965, књига III, стр. 45 и 47.

[56] Dr Vladimir Mošin, Ljetopis popa Dukljanina, Загреб 1950, стр. 24 и 25.

[57] Adriano Cappelli, Dizionario di abbreviature latine ed italiane, Milano 1899, стр. 364.

[58] Шишић, н. дј. стр. 83.

[59] Шишић је ово своје тврђење нарочито подвукао спационираним словима.

[60] Радојчић, »Slavia«, стр. 172.

[61] Исто.

[62] Исто, стр. 171.

[63] Др Владимир Мошин, н. дј., стр. 23 и 25.

[64] Шишић, н. дј., стр. 47 и даље.

[65] Исто, стр. 180 и 181.

[66] Исто, стр. 438 и 439.

[67] Исто, стр. 439.

[68] Исто, стр. 456.

[69] Исто, стр. 104 и 105.

[70] Исто, стр. 464 и 465.

[71] Овдје се нарочито мисли на Јовановићеву оцјену о времену постанка Љетописа, наиме „да се ни према целокупном српском културном и књижевном развићу пре Стевана Немање и св. Саве, ни према културним, националним и етнографским приликама у Бару и у дукљанској архијепископији та претпоставка (наиме да је Љетопис настао у XII вијеку — Сл. М.) не може одржати", а особито на Јовановићево тврђење: „То је морало бити урађено истом у XVI веку"

[72] Мисли се на увод попа Дукљанина у његов Љетопис.

[73] Шишић, н. дј., стр. 421.

[74] Farlati, Illyricum sacrum, Venetiis, MDCCC, t. VI, стр. 520.

[75] T. Smičiklas, Codex Diplomaticus, свезак XI, стр. 559 и 560.

[76] Исто, стр. 624.

[77] Исто, свезак XIII, стр. 274.

[78] Исто, свезак XV, стр. 362.

[79] Не само у строго научним, већ и у популарним дјелима, у историјском причању назив Сипонт се врло често сусреће, тако и у Станојевићевој Народној енциклопедији, под Вишевић Михаило, стоји: „Са својим Неретљанима вршио је гусарске нападе и један већи поход на Сипонт (926)". А у једном популарном чланку још популарнијег италијанског женског часописа »Grazia« — il libro della bellezza«, у броју 1373 од јуна мјесеца ове (1967) године, назив Siponto наводи се 8 пута (стр. 55—59). На овај чланак скренута нам је пажња.

[80] Мошин, н. дј., стр. 24.

[81] Archivio Vaticano Congregazione del Concilio, Relat. Sipont., a. 1622.

[82] Исто, a. 1678.

[83] Исто, a. 1681.

[84] Исто, a. 1692.

[85] Исто, a. 1694.

[86] Исто, a. 1707.

[87] Исто, a. 1725.

[88] Исто, a. 1825.

[89] Исто, a. 1828.

[90] V. L. Bertarelli, Roma e dintorni, Milano 1934, стр. 187.

[91] Радојчић, »Slavia«, стр. 174 и 175. и О најтамнијем одељку . . ., стр. 14.

[92] Константин Јиречек, Историја Срба, Београд 1952, стр. 119.

[93] Стојан Новаковић, Први основи словенске књижевности, Београд 1893, стр. 228 и 229.

[94] Исто, стр. 229—233.

[95] Мошин, н. дј., стр. 24.

[96] Шишић, н. дј., стр. 455 у напомени 119.

[97] Ђурђе Бошковић, Стари Бар, Београд 1962, стр. 260.

[98] Исто.

[99] Исто.

[100] Стојан Новаковић, н. дј., стр. 232 и 233.

101 Augustinus Theiner, Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia, Romae 1863., Tomus primus, стр. 555, 556, 564, 580, 609, 618 итд.

102 Schematismus Dioecesis Catharensis pro anno Domini MCMVI, Cathari MCMVI, стр. 63 и 64.

103 Mavro Orbini, Il Regno degli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni, Pesaro MDCI, стр. 93.

104 Исто, стр. 99.

105 Исто, стр. 102.

106 Исто, стр. 105.

107 Исто, на маргини 97. стране.

108 Поред многих других видјети Pietro Giustiniano, Historia Veneziana, tradotta da Gioseffo Horologgi in lingua volgare, (примјерак ове књиге којим располажемо нема насловне стране, тако не можемо утврдити ни мјесто (сигурно Венеција) ни годину издања. Латински оригинал овог дјела је објављен 1575. године, и ове исте године је доживио два издања, под насловом »Rerum Venetarum ab urbe condita ad annum MDLXXV historia«, према томе њен превод би могао бити из краја XVI или почетка XVII вијека, а можда и каснији), стр. 20, 32, 87 итд. У многобројним документима Которског архива (Фонд СН) и у XV и XVI вијеку и даље упорно се јављају облици: Sclavus, Sclavonia, Schiavo, Schiavonia.

109 Наслов који се налази у Ватиканском рукопису »Presbiteri Diocleatis Regnum Sclavorum« вјероватно је предметнуо Лучић.

110 Јован Суботић, Дукљанског пресвитера Краљевство Славена, Сербски летопис за годину 1853, част I, књига 87, Пешта 1853, стр. 148 и 149.

111 Љубић, Листине III, стр. 235.

112 Михаило Динић, О називима средњовјековне српске државе — Склавонија, Србија, Рашка, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, свеска 1—2 за 1966, стр. 27.

113 Ову повељу, која је досад издана више пута, ми смо фотокопирали приликом наших истраживања у архиву цркве св. Николе у Барију. Фотокопију ове оригиналне повеље цара Душана, са његовим потписом и златним округлим печатом дијаметра 4 cm, објавићемо на другом мјесту.

114 Љубић, Листине III, стр. 333 и 334.

115 Борислав Радојковић, Политичке прилике у Срба од досељења на Балканско полуострво до краја X века, Београд 1940, стр. 18 и 19.

116 Шишић, н. дј., стр. 174.

117 Радојчић, О најтамнијем одељку Барског родослова, Цетиње 1951, стр. 48.

118 Шишић, н. дј. стр. 420.

119 Радојчић, О најтамнијем одељку . . ., стр. 48 и »Slavia«, стр. 174.

120 Шишић, н. дј., стр. 425 и 426.

121 Историја Црне Горе, Титоград 1967, књига прва, стр. 242.

122 Шишић, н. дј., стр. 420.

123 Видјети фоторепродукцију.

124 Исто.

125 О овој ријечи дајемо објашњење у одговарајућој напомени уз превод.

126 Исто.

127 Исто.

128 Исто.

129 Исто.

130 Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ, свезак 12, стр. 826.

131 Regnum не значи само краљевство, краљевину, већ и државу.

132 Нужно је употребљен акузатив према српском контексту.

133 Љ. Јовановић, Извјештај-записник о његовој академској бесједи, Годишњак С. Кр. А., Београд 1902, стр. 224 и 225.

134 Шишић, н. дј., стр. 43 и 44.

135 Радојчић, »Slavia«, стр. 169.

136 Исто.

137 Исто, стр. 173.

138 Видјети фоторепродукцију.

139 Шишић, н. дј., стр. 382.

140 У латинском тексту стоји »dalmatico idiomate«, што би се могло превести „далматинским нарјечјем (дијалектом)“, али је Марулић сигурно мислио на језик, јер се наш језик у Далмацији у то вријеме па чак и у деветнаестом вијеку назива и далматински (видјети наш рад „Борба за српски језик у Котору за вријеме аустријске владавине“, Историјски записи, св. 1 за 1965. г., стр. 5—32).

141 Ријечи »gentis illius« превели смо са „тамошње општине". Ријеч генс има више значења: род, племе, народ, људи, покољење, заједница, општина, крај, предио, земља, војска, дружина и сл. Контекст у коме је ова ријеч, у Марулићевом писму, употребљена наводи да се она преведе са „општина".

142 Шишић, н. дј., стр. 161 и 162.

143 Исто, стр. 382.

144 Исто, стр. 161.

145 Исто, стр. 159.

146 Исто.

147 Исто, стр. 160.

148 Исто.

149 Исто, стр. 269 и 270.

150 Исто, стр. 271.

151 Исто, стр. 58.

152 Исто, стр. 59.

153 Исто.

154 Радојчић, »Slavia«, стр. 173.

155 Исти, О најтамнијем одељку . . ., стр. 13.

156 Шишић, н. дј., стр. 107.

157 Исто.

158 Dr Milorad Medini, Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina, Rad JAZU, књига 273, стр. 144.

159 Исто, стр. 114.

160 Радојчић, О најтамнијем одељку . . ., стр. 13 и 14.

161 Мошин, н. дј., стр. 21.

162 Шишић, н. дј., стр. 29.

163 Јиречек, н. дј., стр. 116.

164 Шишић, н. дј., стр. 175.

165 Исто, стр. 34.

166 Исто, стр. 39.

167 Исто, стр. 175.

168 Радојчић, »Slavia«, стр. 176.

169 Шишић, н. дј., стр. 46.

170 Исто, стр. 164.

171 Радојчић, »Slavia«, 170.

Љетопис попа Дукљанина

[illegible]

[illegible]

Писац читаоцу

Пошто сам замољен од вас, љубљене браће у Христу и часних свештеника светог метрополијског сједишта дукљанске цркве, као и од многих патриција[1], а нарочито од младића града Бара, који се забављају не само слушањем или читањем о ратовима већ и учествовањем у њима — као што је то обичај код младих људи — да „Спис о Готима“, који се латински назива »Regnum Sclavorum«, у коме су забиљежена сва њихова дјела и њихови ратови, преведем са словенског на латински језик, а пошто се осјећам обавезним према вашем братском доброчинству, присилио сам своју старост и настојао да удовољим вашој молби. Али ипак нека нико од читалаца не мисли да сам ишта друго написао сем казивања наших (црквених) предшасника и давнашњих патриција, која казивања су истинитим приповиједањем допрла до мене[2].

*

Док је у Цариграду владао цар Анастасије[3], који је себе и многе друге био окаљао Еутихијевом јереси[4], и док је у Риму столовао папа Гелазије Други[5], а у Италији бијаху веома славни епископ Герман, Сабин, канусински епископ, и часни Бенедикт на Монтекасину, појавио се са сјевера народ који се називаше Готима, народ[6] дивљ и необуздан којим су владала три брата, синови краља Сенубалда[7], чија су имена ова: први Брус, други Тотила, трећи, пак, Остроило, од којих Брус, будући да је био најстарији, по очевој смрти заузе његов престо и владао је умјесто њега у својој земљи, а Тотила и Остроило да би своје име направили славнијим, по савјету и жељи најстаријег брата, сакупивши веома велику и јаку војску, изиђу из своје земље и наступајући ударе на покрајину Панонију па је оружјем задобију. Затим с јаким и бројним људством стигоше у Темплану[8]. Тада Далматински краљ[9], чије је сједиш-

те било у великом и дивном граду Солину, упути гласнике с писмом краљу[10] покрајине Истре да би сакупио војску па да им се заједнички супротставе и тако да се бране. Тако обојица, сакупивши своју војску, усмјерише се према Готима, па кад доспјеше близу њих, утаборе се. Тада за вријеме од осам дана, а пошто су табори били близу, с једне и друге стране нападали су поједини борци и међусобно се тешко рањавали и убијали. Осмог, пак, дана сви борци с једне и друге стране, хришћани и пагани, изиђоше и започе велика битка, која је трајала од седам сати до сумрака. И одлуком Бога, коме се нико не усуђује приговорити зашто тако чини, окрутни Готи, можда због тога што се код хришћана крио неки гријех, побиједише, а хришћани бјеху поражени[11] и истарски краљ би убијен. Много хиљада хришћана је погинуло од мача, а највише њих је одведено у ропство. Далматински краљ, са веома мало витезова, избјегне погибију и побјеже у свој град Солин. Затим, будући је војска Тотилина[12] и његовог брата Остроила била велика, а и народ им се био много умножио, пошто су се посавјетовали са својим великашима, подијелише војску. И Тотила, прешавши са својом војском Истру и Аквилеју, похрли у Италију и ту је водио многе и велике битке, те је веома много области и градова опустошио и попалио. Затим навали на Сицилију, али убрзо премину, како му је то био прорекао божији слуга Бенедикт. Његов, пак, брат Остроило, пошто је са својом војском био ушао у покрајину Илирију, водећи окрутне битке, а није било никог ко би му могао одољети, заузме читаву Далмацију и приморске области, а затим дође и застаде у Превалитанској области. Тада задржавши код себе неколико бораца[13], пошаље свога сина по имену Сенулата[14] да подјарми загорске области. Међутим цариградски цар сакупи војску и пошаље је против Остроила пошто је био чуо да је он са малим бројем људи остао у Превалитанском граду[15]. Затим, пошто су стигли они које је цар био послао, нађоше Остроила, како је речено, са мало људи, али се он ипак, пошто је био човјек јуначког духа, припреми за борбу. Пошто се битка зачела, Остроило паде и би убијен, а они који су били са њиме

дадоше се у бјекство. Нато цареви људи, узевши свој плијен, врате се у своју земљу.

Кад је, пак, његов син Сенулат сазнао за очеву смрт, што је брже могао стигне са војском мислећи да ће наићи на цареве људе и осветити очеву смрт, али не нађе никога. Напокон узе краљевство и владаше умјесто оца, па изроди сина кога назва Силимир. Границе, пак, његовог краљевства бијаху од Винодола доРојäн-а, укључујући како приморске тако и загорске области. Чинећи многе неправде хришћанима који су живјели у приморским градовима и прогањајући их, премину дванаесте године свога краљевања, а наслиједи га на пријестољу син му Силимир[16], који и поред тога што је био паган и барбарин, ипак је са свима живио у миру и све хришћане је љубио и није их нипошто прогањао. Штавише склопио је са њима уговор и они су му плаћали данак. Он је напунио земљу мноштвом Словена; и у то вријеме земља је била у миру. Изродио је сина кога назове Владин[17]. Преминуо је двадесет прве године свога краљевања.

Краљевство преузе његов син Владин, који је владао попут свог оца, те је мирно посједовао краљевство својих предака. Изродио је сина кога назове Ратомир[18], који је још од дјетињства почео да бива веома груб и обијесан. За вријеме Владинова краљевања крене се безбројно мноштво народâ са велике ријеке Волге, по којој и име примише, јер се по ријеци Волги и данас називају Бугари. Ови су са женама, синовима и[19] кћеркама као и са свим благом и веома великим иметком дошли у Силодуксију[20]. На челу им стајаше неки по имену Крис[21], кога својим језиком називаху кан, што на нашем језику гласи император, коме је било потчињено девет кнезова, који су заповиједали и судили народу, будући да је бројно био веома велик. Дакле, пошто су навалили на Силодуксију, освоје је. Затим, ратујући заузму читаву Македонију, а послије тога читаву покрајину Латина који се тада називаху Романима, а сада, пак, Моровласима, то јест Црним Латинима.

Цариградски цар, сједећи на свом пријестољу, водио је против њих многе ратове, али пошто није

могаю ни у једном да их савлада, упутио им је посланике и склопио је са њима мир, и тако се оканио од њих. Исто тако и краљ Владин, видјевши да је веома велико мноштво народа, склопи са њима мир. И оба народа, то јест Готи, који су и Словени и Бугари, почеше се међусобно јако вољети, а највише због тога што су оба народа била паганска и што им је језик био исти. Послије тога Бугари, сада баш са свих страна сигурни, засноваше села и засеоке, па настане земљу коју су заузели, а на којој се и данас налазе. Међутим премину Владин и мјесто њега владао је Ратомир, његов син, који се од дјетињства истицао[22] као непријатељ хришћанског имена, па поче жестоко прогонити хришћане и хтио је да избрише са земље и у свом краљевству њихово име, па је многе њихове градове и мјеста срушио, док је остале, пошто их је натјерао у ропство, сачувао.

Али хришћани, видећи да су изложени великој невољи и прогонству, окупивши се почеше на планинским врховима и заштићенијим мјестима подизати, како могаху, утврђења и куће, како би на тај начин, док божијом помоћу не буду ослобођени, били изван њиховог[23] домета. Послије Ратомирове смрти из његовог рода владаху четири зла краља, али не у исто вријеме, већ својевремено један за другим. За вријеме ових владара хришћани су били увијек прогоњени, па пошто су ови владари били непријатељи и прогонитељи хришћана, сматрамо да би нам било заморно причање о њиховим злим дјелима и њиховом животу, тим прије што се журимо да излажемо о бољим и угоднијим догађајима и стварима. Али ипак у њихово вријеме многи хришћани из приморских и загорских области, не хтијући се окаљати њиховим прљавим обичајима, бјежаху свакодневно и одасвуда се придруживаху онима који су боравили по планинама и на сигурнијим мјестима, опредијеливши се раће да са њима подносе прогањања и немаштину и да тако спасе своје душе, него да привремено уживају са барбарима, па да у њиховом друштву[24] изгубе своје душе. Доиста, по смрти четири зла краља, родио се из њиховог рода неки Звонимир[25],

који, пошто је узео краљевство, престане прогонити хришћане. За његово вријеме цвјетао је као ружа неки филозоф по имену Константин из града Солуна, син неког Леона, патриција, човјек по свему веома свет, а уз то још од дјетињства веома темељито упућен у свете списе. Овај свети човјек, наведен духом светим, пошто је напустио свој град Солун, стигао је у Цезаријску[26] покрајину и ту, пошто је дуго времена расправљао са веома много филозофа, успије да им докаже да су у заблуди, па својом науком и својим проповиједањем обрати читаву Цезаријску покрајину на вјеру Исуса Христа; и сви су били крштени у име Оца и Сина и Светог духа. Послије тога обратио је читав бугарски народ, који је исто тако био крштен у вјери светог Тројства. У међувремену преминуо је краљ Звонимир и краљевство узе његов син по имену Светопелек[27]. Баш за вријеме владања краља Светопелека папа Стефан[28] пошаље писмо часном проповједнику[29] Константину, позивајући га к себи. Заиста је папа био чуо да је он својим проповиједањем био учинио да се обрати веома велики број људи и због тога је желио да га види. И тако је Константин, веома свети човјек, заредио свештенике и, пошто је створио словенско писмо, превео је Христово еванђеље као и псалтир и све свете књиге Старог и Новог завјета са грчког на словенски језик, па пошто им је и литургију устројио по грчком начину, учврстио их је у Христовој вјери, и пошто се опростио од свих које бијаше обратио на Христову вјеру, пожури да, по апостолском наређењу, отпутује у Рим. Док је путујући прелазио преко краљевине краља Светопелека, био је од овога примљен с почастима. Тада божији човјек Константин, коме касније, када га је посветио за монаха, папа Свефан даде име Кирил, поче проповиједати краљу Христово еванђеље и вјеру свете Тројице. На његово проповиједање краљ Светопелек повјерује у Христа и би крштен са читавом својом краљевином, те постаде правовјерни и истински поштовалац свете Тројице. Задржавши се послије тога неколико дана са краљем, веома блажени Константин га учврсти у вјери и у Христовој науци, па опростивши се од свих поштовалаца Христа, крену за Рим. У то вријеме би велико весеље и хришћани,

силазећи са планина и скривених мјеста, гдје су се били распршили, почеше хвалити и благосиљати име Господа, који спашава оне који се у њега надају.

Затим је краљ Светопелек наредио хришћанима који се служаху латинским језиком да се поврате у своја мјеста и да поново подигну градове и села која су некада од пагана била порушена. Краљ је такође желио да се за његово вријеме поново, путем сјећања, расправе и утврде па и забиљеже међе и границе свих покрајина и области његовог краљевства, како би свако племе[30] знало и познавало своје покрајинске и обласне границе и међаше. Тога ради сакупи све мудре људе из свога краљевства, па им је говорио о томе, али се у то вријеме није нико нашао ко би могао пружити краљу поуздан одговор у овој ствари. Тада краљ пун божије мудрости, здраво расуђујући, упути мудре и племените[31] људе као посланике часном и апостолском човјеку папи Стефану и цариградском цару Михаилу, од којих је он молио и тражио да се удостоје послати му по његовим веома мудрим посланицима старе повеље у којима су забиљежене међе и границе покрајина, области или земаља. Кад су, пак, краљеви посланици дошли у Рим и пренијели папи Стефану краљеве ријечи, часни папа се много обрадовао, а особито због тога што ће користити прилику да пошаље веома мудре људе који ће још младог и нејаког краља и његов народ у вјери даље одгајати и небеским хљебом и животном ријечи добро нахранити. И тако папа пошаље свога викара[32] по имену Хонорија[33], кардинала-свештеника[34] свете римске цркве, кога овласти да: везује и разрјешава, уклања и поништава, гради и сади, као што је то обичај када римска столица шаље по свијету своје изасланике или викаре. Са Хонोријем пошаље још два кардинала. Наредио му је да са собом узме и епископе, који ће народу, још младом у вјери, бискупе или цркве посвећивати и животну ријеч у срца припадника овога народа сваког дана усађивати. Када су кардинали и епископи стигли, нађоше краља на Дувањском пољу; он их прими са много почасти и смјерности. Тада је краљ наредио да се на истом Дувањском пољу сакупи сав народ његове земље и краљевства. Међутим, док се народ сакупљао, стигоше племенити и мудри изасланици Лав и Јован[35], које је био послао цар Михаилу, и други мудри људи, који су од краља и кардинала били примљени с поштовањем. И тако, пошто су се сви сакупили, како они који су говорили латинским тако и они који су говорили словенским језиком, по наређењу Хонорија, апостолског викара, и веома хришћанског краља Светопелека, одржали су синод који је трајао дванаест дана, на коме је осам дана било расправљано о божанским установама, светом писму и стању цркве. Осталих, пак, четири дана водили су се разговори о краљевој власти, о војводама, кнезовима и сатницима, као и о краљевом положају. На истом синоду, у присуству читавог народа, поново су прочитане старе повеље, како оне које су биле написане на латинском тако и оне на грчком језику, послате од папе и цара, о подјели покрајина и области или земаља, онако како су биле написане и одређене од давнашњих царева. И то се допало краљу и читавом народу. По завршетку синода, дванаестог дана, краљ би окрун̂ен руком Хонорија, викара, кардинала и епископâ, и то на начин римских краљева, што изазва велику радост код народа и у читавој његовој краљевини. Затим је краљ наредио да се посвете архиепископи: један у Солину а други у Дукљи. Исто тако је било посвећено и веома много епископа, а цркве које су биле порушене и оскрнуте поново су саграђене и посвећене. Краљ је такођер одредио да нико не смије ометати на било који начин било коју цркву, или придржавати макакву власт или господство, сем сам архиепископ или епископ под чијом се јурисдикцијом налази односна црква; а ако би неко друкче поступао, повриједио би краљевску круну[36]. Послије тога, а према садржају повеља које народу бијаху прочитане, сам краљ Светопелек изда своје повеље, подијели покрајине и области своје краљевине и одреди њихове међе и границе на овај начин: териториј који је обухваћен токовима ријека које са планина теку према јужној страни и утичу у море назва Приморје, а териториј који је обухваћен ријекама које са планина теку према сјеверној страни и утичу у велику ријеку Дунав назва Србија[37]. Затим подијели Приморје на двије покрајине: од мјеста Дувна, гдје

је тада краљ боравио и гдје је био одржан синод, до Винодола назва Бијела Хрватска[38], која се покрајина назва и Доња Далмација, у којој, уз сагласност господина папе Стефана и његових изасланика, установи солинску цркву као сједиште метрополије, под чијом управом одреди ове цркве: Сплит, Трогир, Скрадин, Арансону[39], што је сада тврђава Задра, Нин[40], Раб, Осор, Крк[41] и Епидаур, који се сада зове Ragusium. Исто тако териториј од речног мјеста Дувна до града Бамбалоне, који се сада зове Драч, назове Црвена Хрватска, која се покрајина зове и Горња Далмација. И онако као што је он у Доњој Далмацији солинску цркву установио као метрополитску, у Горњој[42] Далмацији су на основу старог права, одредили дукљанску цркву као метрополију, чијој управи подредише ове цркве: Бар, Будву, Котор, Улцињ, Свач, Скадар, Дриваст, Пулај, Србију, Босну, Травунију, Захумље. Србију, пак, која се зове и Загорје, подијелио је на двије покрајине, од којих се једна од велике ријеке Дрине простире према западу до планине Pina; њу назва и Босном, а друга обухвата простор од речене ријеке Дрине према истоку до »Lupia«-е[43] и Скадарског језера[44]; њу назва Рашком. У свакој покрајини поставио је бана, то јест војводу, од своје браће по крви, и жупане[45], то јест кнезове, и сатнике, то јест центурионе, из редова племенитијих[46] људи из ових истих покрајина. Сваког, пак, бана, то јест војводу, овластио је да под собом има седам центуриона који ће народу право и правично судити и данак примати па га предавати бановима, који ће једну половину краљу предавати, а другу за себе задржавати. Кнезовима, пак, то јест жупанима, наредио је да под собом држе једног сатника, који ће скупа са кнезом (жупаном) исто тако праведно судити народу. Кнезови, то јест жупани, треба да предају краљу двије трећине данка, а једну трећину да задрже за своју потребу, а бановима, то јест војводама, немају полагати никаквог рачуна, већ сваки од њих има да држи и господари жупанијама[47] одговарајућих покрајина и области, а само ће краљу полагати рачун. Краљ Светопелек је установио многе законе и добре обичаје, које ако би неко хтио упознати, нека чита словенску књигу која се зове „Методиус"[48], и ту ће открити

какве је добре ствари установио веома добри краљ. И пошто је све било обављено, кардинали и епископи, као и царски изасланици, пошто их је краљ отпустио, захваљујући Богу и краљу, уз велику почаст и са веома много дарова које им је краљ дао, врате се у своја мјеста. Исто тако банови и жупани као и центуриони[49] који су тек били постављени, са читавим народом хвалећи Бога и поздрављајући краља, отидоше сваки у своју покрајину и област. Владао је веома свети краљ четрдесет година[50] и четири мјесеца. Изродио је синова и кћерки, а преминуо је седамнаестог марта и био је сахрањен у цркви св. Марије у Дукљанском граду, достојно и уз велики свечани спровод. Тада народ који се бијаше сакупио нарицаше га плачући, па у истој цркви у којој је био сахрањен уздигне његовог сина Светолика, кога ту архиепископ и епископи посветише и окрунише. Баш од оног дана настао је обичај да се у истој цркви бирају и устоличују сви краљеви ове земље[51].

Прихвативши круну, Светолик пође траговима свога оца и управљаше се према заповиjестима божијим, па је са свима живио у миру. Изродио је синова и кћерки и преминуо дванаесте године свога владања, а на његово мјесто владао је син му Владислав. Кад је примио краљевство, Владислав који се истицао нарочитом снагом, заборавио је на свога господа Бога, те скрене с пута својих предака[52]: није ишао право пред Господом, него се окаљао многим прљавштинама. Због тога кад је једног дана ишао да лови, божијом казном паде у јаму и погибе, па завлада на његово мјесто брат му Томислав, који се истицао нарочитом снагом, али није био као његов брат. За вријеме Томислављевог краљевања угарски краљ по имену Атила[53] диже војску да би га побиједио. Краљ Томислав, пак, храбар младић и снажан ратник, водио је са њиме много ратова и увијек га је натјерао у бијег. Краљ Томислав изроди синова и кћери и тринаесте године свога краљевања премину. Себеслав, његов син, наслиједи свог оца на пријестољу. У то вријеме дошли су Грци и опсједнули град Скадар. Кад је краљ Себеслав то чуо, сакупи велику војску па навали на њихов табор. И Грци су били поражени; многи су погинули од мача, а веома много их

је било заробљено; остали, пак, дадоше се у бијег. Док се ово дешавало, Атила, угарски краљ, уђе са војском у земљу краља Себеслава и похара[54], поруши и попали велики дио његове земље, па се врати у своје мјесто, одакле оде према западу. Кад се краљ Себеслав вратио, није га затекао, те поче повраћати своју земљу. Њему се родише два сина близанца; једног назове Разбивој, што се латински каже »ruina gentis«[55], а другога Владимир. Владао је двадесет и четири године, па је преминуо.

Послије њега владали су му синови који, пошто су били близанци, подијелише краљевство, тако да Разбивој владаше Приморјем, а Србијом[56] Владимир, који се оженио кћерком угарског краља и с њом изродио синова и кћери, те наста трајни мир између Угара и Словена. Затим, седме године свога краљевања, Разбивој премину, па Владимир прихвати читаво краљевство и двадесете године свога краљевања премину.

Њега је наслиједио син му Хранимир[57], за чије се вријеме побуни Бијела Хрватска те њега одатле избаце. Тада краљ, сакупивши војску из Рашке и Босне, крену на побуњенике, али они, сакупивши се на Ливањском пољу супротставише му се битком у којој је краљ био поражен и у којој погину.

Послије њега преузе краљевство његов син Тврдослав[58], који поврати краљевство свог оца, па премину.

Иза њега владао је Остривој[59], његов нећак, пошто краљ Тврдослав није имао дјеце. Краљ Остривој[60] изроди синова и кћери и двадесет и друге године свога владања премину.

Толимир, његов син, преузе краљевство. Тих дана веселила се читава земља. Изроди синова и кћери и премину.

Затим је владао Придислав[61], његов син, који је починио многе неправде. Због тога се у неко вријеме побунише великаши Босне са још некима и убију краља, а тијело његово баце у ријеку. Тада Крепимир[62], његов син, и бан[63], пошто их све похваташе, униште их и погубе најстрашнијом смрћу. И тако послије тога Крепимир прихвати краљевство и владаше на мјесто оца. У то вријеме дођоше Нијемци[64] и заузеше

Истру и почеше упадати у Хрватску. Тада краљ Крепимир, окупивши силне снаге своје војске, спреми се да против њих зарати. Пошто је рат услиједио, краљ их је тукао оштрицом мача и гонио, па их је изгнао из читаве своје земље. Послије тога њемачки војсковођа посла Крепимиру посланике с поруком да би дао своју кћер за жену његовом сину Светозару[65]. Краљу се то допаде пошто је војсковођа био царев рођак, и прихвати његову кћерку за жену свога сина. И међу њима би остварен трајни мир. Краљ Крепимир је владао двадесет пет година и један мјесец, па премину. Послије њега је владао Светозар, његов син, који је био благ и побожан и живио је у страху Господњем. Он изроди сина кому нађене име Радослав. Затим је почину у миру.

Послије њега владао је Радослав, који је слиједио стопама свога оца. Био је украшен свим врлинама. Изродио је сина кога назове Часлав, који кад постаде младић поче бивати непокоран свом оцу. У то се вријеме бан Бијеле Хрватске са свима својима побуни против краља. Тада краљ Радослав, сакупивши војску, даде један њен дио своме сину Чаславу, а други поведе са собом. Послије тога, наступајући, опколе побуњенике са свих страна па их похватају и оробе. Али, свима онима које је био заробио, краљ дозволи да оду као слободни, међутим оне које је био заробио син Часлав преда у ропство витезовима. Због тога се озлоједише витези који су били са краљем и, оставивши га, оду к Чаславу, његовом сину. Тада Часлав, узобијешњен, збаци свог оца с пријестоља и по савјету витезова, поче га прогонити. Краљ, бјежећи, стигне напокон у мјесто које се зове Ласта[66]. Видјевши да и ту не може избјећи руци свога сина, с неколико њих који су га вољели домакне се морске обале. Затим, пошто Часлав са својим коњаницима[67] већ бијаше близу, обузети страхом[68], онако како су се затекли, пливајући стигну до једног гребена недалеко од обале и на њега се попну, те тако се краљ спаси. Ускоро затим, божијом вољом, туда је пролазила једна пуљешка лађа. Тада краљ и они који са њиме бијаху стану викати и дозивати морнаре, који веслајући[69] доплове да виде што се збива. Кад су, пак, сазнали о чему се ради, с почастима приме краља и све његове

па их одведу у град Сипонт, одакле краљ оде у Рим код папе. Од оног пак дана онај гребен зове се Радослављев камен или стијена. Часлав, и поред тога што је био проклет од оца, поче краљевати. У то вријеме у предјелу Срага живљаше неки младић по имену Тихомил, син неког свештеника из села Рабике, и чуваше стадо оваца неког кнеза чије је име било Будислав. И пошто је Тихомил био јако снажан, а к томе још врстан ловац и веома брз у трчању, кад год би кнез одлазио да лови, њега би водио са собом. Једног, пак, дана док је ловио, Тихомил нехотице и случајно, штапом који је витлао рукама, удари једну кучку, по имену Палузија, и убије је. Услијед тога, а нарочито што ју је кнез много волио, необично се уплаши и даде се у бјекство па пође код Часлава, који га је одмах примио.

Док је краљевао Часлав, угарски кнез Киш[70] дође са својом војском у Босну па пустошаше и пљачкаше ову покрајину. Тада краљ, сакупивши војску, супротстави му се у Дринској жупанији, поред ријеке. Пошто се ту заче битка, гореречени младић Тихомил, посвуда рањавајући непријатеље, похрли и убије угарског кнеза па му посијече главу и преда је краљу. Тога дана паде небројено мноштво Угара на мјесту које се зове Цвилино[71] (као рика односно цвиљење стоке; тако су наиме тада[72], док су их убијали, Угри цвиљели као свиње на мјесту[73] гдје је убијен Киш, кнез ...[74]) — све до данашњег дана. Затим краљ Часлав, необично задовољан, даде Тихомилу Дринску жупанију и ожени га кћерком бана Рашке, а све то због тога што је убио кнеза Киша. Кад је, пак, кнежева жена сазнала за смрт свога мужа, оде код угарског краља и затражи од њега помоћ и војску да би осветила смрт свога мужа. Добивши веома велику војску, пође против краља Часлава и нађе га у Срему. Изненадивши краља, Угри ноћу навале на његов табор и ухвате њега и све његове сроднике. Кишова жена је наредила да их везаних руку и ногу баце у ријеку Саву. И тако би учињено. А гријех који је Часлав био починио према свом оцу би освећен несрећом која је пала на његову главу: погину он и сав његов дом. Тако је земља остала без краља, па су банови почели да владају на својој територији,

сваки у својим покрајинама и областима, те подјармише жупане и од њих узимаху данак, исто тако као што је узимао краљ. Али се нико не усуђиваше да присвоји титулу краља. Тако и Тихомил по смрти таста владаше Рашком, али није се усуђивао да се назива ни краљ ни бан, већ само велики жупан, а и због тога[75] што је био на челу осталим жупанима Рашке. И тако су владали земљом дуго времена. Кад су сродници краља Радослава и витезови који су са њиме били у Риму сазнали што се збило, замолише краља да се ожени. Он, нагнан њиховим молбама, узме за жену Римљанку из веома племенитог рода, с којом изроди сина кога назва Петрислав. Затим премину у дубокој старости и би сахрањен с великим почастима у цркви светог Јована Латеранског. Послије тога[76] Петрислав се ожени племенитом римском дјевојком, од које добије сина кога назва Павлимир. Затим, пошто је проживио веома много година са својим римским сродницима, премину. По његовој смрти, сродници му зачеше непријатељства са осталим Римљанима и почеше водити тешке борбе по граду, као што се то често дешава. Кад је Павлимир постао младић био је веома снажан и храбар ратник, тако да му у граду Риму нико није био раван. Због тога га његови сродници и неки други Римљани много заволе и измијене му име, па пошто је много уживао у ратовању, надјену му име Бело. У то вријеме исплови са Сицилије бродовље: огромно мноштво сараценских лађа; овај сијасет бродова грчки се зове »miria armeni« (!), а латински »decem millia vella«. Сарацени поруше све приморске градове. Латини, пак, бјежећи, хватаху се планина на којима су живјели Словени. Кад су се Латини стали враћати у своје градове[77], Словени их похватају и задрже као робове. Затим многи Словени пусте Латине под условом да им увијек плаћају данак и да им врше службе. И тако они почеше поново дизати приморске градове порушене од Сарацена. За то вријеме римски сродници Белови, који се и Белимир назива, видећи да не могу подносити подмуклост и непријатељства римских великаша, а пошто нијесу хтјели да се понижавају нити да се мире са непријатељима, сви изиђу из града са Белом, својим женама, синовима и кћеркама, на броју петсто вите-

зова изузев[78] дјецу и жене, и дођу у Пуљу. Одатле, пошто су се укрцали на лађе, допловише у Далмацију. Стигну у луку која се зове Груж и Омбла. Словени су наиме били послали Белу, који се и Павлимир зове, гласнике с поруком да дође и прихвати краљевство својих предака, па су га због тога и слиједили његови сродници. Пошто су се искрцали са лађе, саграде тврђаву и у њој се настанише. Кад су људи из града Епидаура, који су се још задржавали у шумама и на планинама, сазнали да је Бело стигао са Римљанима и да су саградили тврђаву, сакупе се и дођу, те скупа са њима подигоше град на обали мора, који Епидаурци својим језиком назову »Laus«. Због тога овај град би назван Lausium, а касније, одлагањем гласа »L«[79], буде назван Ragusium. Доиста, Словени су га назвали Дубровник, а то значи „горски" или „шумски", јер кад су га градили, дошли су из шуме. Кад су банови и жупани земље сазнали да је дошао Бело, унук краља Радослава, обрадују се, а највише народ земље Словена. Са свих страна почеше се стицати к њему, а особито становници области Травуније, који га дошавши, одведоше у Травунију са великом почашћу. Затим, кад су дошли банови у Травунију, скупа са жупанима и сатницима[80], прихватише га с почастима и на дан Успенија Господњег устоличише га за краља. Само жупан Рашке, који бијаше од Тихомиловог рода, није хтио да са људима из своје покрајине дође краљу. Нато се краљ Бело наљути, сакупи војску и примакне се Рашкој, а Љутомир, жупан Рашке, исто тако сакупи војску с намјером да му се оружјем супростави. Пошто се заче бој уз ријеку Лим, војска жупана Рашке би поражена и даде се у бијег. Тада је краљ са својом војском гонио Рашане све до ријеке која се зове Ибар[81], гдје неки од његових људи, да би постигли краљеву наклоност, мачем посјеку жупана кад је бјежећи прелазио преко моста, па га баце у ријеку, те тако неста. Сада, пак, краљ преузме краљевство својих предака и под њиме земља је мировала. У част те побједе Римљани који бијаху са краљем подигну цркву у Рашкој у славу блаженог апостола Петра, у близини Калдане. Недалеко, пак, од ове цркве, на једном брежуљку, краљ сагради тврђаву и назва је својим именом: Бело, па одлучи да горе-

речена црква буде епископска и ту постави епископа и заснује епископију која и сада постоји. Затим краљ поче обилазити земљу и своју краљевину.

Тако у неко вријеме, док се краљ налазио у Срему, Сремци се удруже са Угарима и нападну на њега, али и једни и други буду ту побијеђени и великим дијелом уништени. Зато се од оног дана, па све до сада, поље на коме се водила битка[82] по краљевом имену зове Белина, а то због побједе коју је краљ ту извојевао. Затим су Угри од краља затражили мир. Послије чега краљ склопи са њима уговор тако да се убудуће не усуде прећи ријеку Саву и то од мјеста гдје извире, па њеним током, до мјеста гдје увире у велику ријеку Дунав. Уговором је било утврђено да и краљеви људи неће прелазити на ону страну, као што ни Угри на ову. Њима се то допаде и склопе мир. Пошто је ово било обављено, краљ се вратио у приморске области. И једнога дана када је улазио у неки град Травуније, премину напрасном смрћу. Тада га с великом почашћу сахране у цркви светог Михаила у том истом граду. Народ га је дуго времена оплакивао. Седмог, пак, дана по његовој смрти његова жена роди сина кога назове Тјешимир[83], што се латински каже »consolator populi«. Пошто је краљ преминуо, они који припадаху Тихомиловом роду почеше да владају Рашком, а сви банови, исто као и раније, почеше самостално владати и нијесу хтјели полагати никаквог рачуна краљици ни њеним синовима. Сама Травунија је остала покорна краљици јер су њени сродници живјели у Травунији и Дубровнику и не усуђиваху се да се одметну од ње. Кад је, пак, дјечак одрастао, оженише га кћерком бана Чудомира из Бијеле Хрватске, са којом изроди два сина: Прелимира[84] и Крешимира. Пошто су, пак, дјечаци одрасли, Тјешимир пошаље свога сина Крешимира тасту, који је управљао Бијелом Хрватском, наређујући овом да сакупи војску и да пође на босанског бана. А сам са својим сином Прелимиром, пошто је сакупио своје сроднике и народ Травуније, крене у борбу против бана који је управљао Превалитанском облашћу. И бан, сакупивши свој народ, припреми се за борбу. Кад се битка заметнула, бан паде мртав. И Тјешимир паде рањен и затим премину. Његов, пак, син, Пре-

лимир добије битку и заузе читаву Црвену Хрватску, па буде окруњен за краља и поче владати земљом и краљевством својих предака.

Крешимир, пак, његов брат, борећи се скупа са ујаком, опустоши Ускопље, Луку[85] и Преву[86]. А босански бан, увидјевши да није у могућности да се овима борбом супростави, побјегне код угарског краља. Затим Крешимир заузме[87] читаву Босну и њоме је владао. Послије смрти мајчиног му оца завладао је Бијелом Хрватском. У то вријеме премину бугарски цар Петар, који столоваше у граду Великој Преслави, а грчки цар, сакупивши силне снаге своје војске, заузме читаву Бугарску и потчини је својој власти. Затим ту остави своју војску и врати се у свој двор. А његове војсковође дођу с војском у покрајину Рашку и читаву је заузму. Рашки жупан побјегне и оде краљу Прелимиру са своја два сина, Пиеном[88] и Радиградом, и са својом кћерком по имену Прехвала; краља нађу у жупанији Оногошт. Кад је краљ Прелимир видио да је жупанова кћерка јако лијепа и сасвим добро саздана, његово срце би обузето љубављу према њој и сазвавши своје дворјанике[89], нареди им да разговарају са жупаном, дјевојчиним оцем, и да му ставе до знања да би краљ, уколико би се он са читавом својом облашћу хтио својевољно потчинити краљевој власти и заклети на вјерност краљу и његовим синовима, оженио његову кћерку. Кад је жупан то чуо, обрадова се и, скупа са својим синовима, закуне се на вјерност краљу и његовим потомцима; и обећали су да ће удовољити свему ономе што би им краљ наредио. Тада краљ узе за жену његову кћерку и, пошто је вјенчање било обављено на краљевски начин, даде својим шурјацима Требјесу у баштину[90], што Латини зову »haereditas«, и Радиграда учини жупаном у Оногошту. Не дуго послије тога умре грчки цар, и краљ Прелимир и његов таст послаше поруку својим пријатељима Рашанима да без икаквог страха побију Грке који су њима владали. Тако би и учињено. Пошто су једног дана сви Грци били побијени, краљ с тастом и својим шурјацима оде[91] у Рашку и читаву је придобије, па свога таста постави за великог жупана, као што је и раније био, а своје шурјаке

за жупане под очевом влашћу, да управљају овом покрајином; и посједовали[92] су је, али поштујући краљевско право. Затим су се краљу Прелимиру родила четири сина, чија су имена ова: прворођени Хвалимир, други Болеслав, трећи Драгислав, четврти Превлад[93], којима подијели своју земљу овако: Хвалимиру даде област Зете са градовима, и ове жупаније: Луска[94], Подлужје, Горска, Купелник, Облик[95], Прапратна, Црмница[96], Будва са »Cuceva«-ом и Грбаљ; Болеславу[97] даде Травунију с овим жупанијама[98]: Љубомир, »Vetanica«, Рудина, Крушевица, Врм, Рисан[99], Драчевица, Конавли, Жрновица; Драгославу даде Хумску[100] област и ове жупаније: »Stantania«, Попово, »Yabsco«[101], Лука, »Vellica, Gorymita«[102], »Vecenike«, Дубрава и Дабар; Превладу[103] даде област која се словенски зове Подгорје[104], а латински Submontana[105], и ове жупаније: Оногошт, Морача, Комарница, Пива, »Gerico«, Невесиње, »Guisemo«, Ком, »Debreca«, Неретва и Рама. Ове четири области назове Тетрархија[106]. Краљ Прелимир је живио много година и доживио је синове својих синова, и премину у дубокој старости, а покопан је у сједишту рашке епископије, у цркви светог Петра с великом чашћу, поштовањем и славом. Крешимиру, пак, његовом брату, роди се син коме надјене име Стеван. Овај је по очевој смрти управљао Бијелом Хрватском и Босном, и послије његове смрти увијек су његови насљедници владали у Хрватској. Њему се од ванбрачне жене роди син шепав на обје ноге, који за дуго времена неће моћи[107] ходати; њега назове Легет[108]. Овај Легет[109], кад је умро његов отац Крешимир, одведен је у Травунију код свога рођака Болеслава. Њега је послуживала нека дјевојка по имену Ловица, коју заволи и доцније ожени. С њом је изродио седам синова, који растући постану млади борци и вјешти у руковању оружјем. Синови краља Прелимира[110], који нијесу слиједили стопама свога оца, почеше се окрутно и охоло понашати с народом којим су владали. Због тога су се много омразили народу. Али пошто се зла намјера не може дуго прикривати, племена тајно пошаљу посланике горереченој седморици браће и дадоше им вјеру да ће заједнички устати и уништити синове и нећаке краља Прелимира. Тако, по договору, седморица браће с оцем Легетом

и народом, а с пристанком и жељом оца и читавог народа, устадоше и почеше гонити синове краља Прелимира, па их од најмлађега до најстаријега побију мачем. Ипак један од њих, по имену Силвестар, син Болеслављев, избјегне скупа са својом мајком Кастреком, па обоје побјегну у Lausium који се сада зове Ragusium, одакле је мајка Силвестрова водила поријекло.

Синови Легетови, пошто су извршили братоубиство или човјекоубиство, почеше владати земљом, а њихов отац је боравио у Которском заливу, у мјесту које се зове Трајект[111], гдје је себи саградио тврђаву и двор. Али свемогући Бог, који воли свако добро, а мрзи свако зло и гријехове, ускоро удари кугом и помором на оца, иначе болесног тијелом и духом, и на синове му, те тако сви нестану, као и њихова браћа и нећаци, које су они сами побили. Кад је, пак, народ за ово сазнао, обузе све велики страх, те пошто нијесу имали краља, споразумно одмах оду у Дубровник и одатле узму Силвестра, који је једино био преостао од порода славног краља Прелимира, и поставе га за свога краља.

Тако краљ Силвестар, пошто је преузео краљевство, у миру владаше читавом Тетрархијом, поштујући Бога и правду. И изроди сина кому надјене име Туђемир, па премину у миру.

Краљевски пријесто наслиједи Туђемир[112] и, пошто се оженио, изроди сина, кога назва Хвалимир. У то вријеме у бугарском народу се уздигну неки Самуил, који је захтијевао да га сеословљава царем. Он је водио многе ратове против Грка, које избаци из читаве Бугарске, тако да се за његово вријеме они нијесу више усуђивали да се приближе његовој земљи.

Пошто је умро краљ Туђемир, на пријестољу га је наслиједио Хвалимир, његов син, који се оженио и изродио три сина. Прворођеног назове Петрислав[113], који је управљао Зетском облашћу; другога Драгимир, који је управљао Травунином и Захумљем[114]; трећега Мирослав, који је управљао облашћу Подгорје. Пошто је препустио земљу својим синовима, премину у дубокој старости.

Једног дана Мирослав, идући у посјету свом старијем брату, уђе у чамац и док је пловио Скадарским језером, одједном наста олуја у којој заглави он и они који бијаху са њиме. Његову земљу посједне његов брат и управљаше њоме умјесто њега. Затим краљ Петрислав изроди сина кога назове Владимир па умре у миру. Би сахрањен у цркви свете Марије, у мјесту које се зове »Gazeni«[115].

Дијете, пак Владимир пошто је примио краљевство, растијаше украшен сваким знањем и светошћу. Затим, у вријеме када је Владимир већ био постао младић и када је стварно владао на пријестољу свога оца, гореречени Самуил, бугарски цар, сакупивши велику војску дође у Далматинске крајеве и удари на земљу краља Владимира. Краљ, пак, који је био свети човјек, понизно се повуче и са читавим својим људством попе се на брдо које се зове Облик. Кад је затим дошао цар са војском и увидео да неће моћи надвладати краља, један дио своје војске остави у подножју брда, а остали дио поведе са собом и крене да освоји Улцињ. Поред осталог, на брду Облику бијаше жестоко отровних змија, које чим би некога уједе, тај би одмах умро. Оне почеше да проузрокују велике губитке како у људима тако и у животињама. Тада је краљ Владимир изговорио са сузама молитву Господу да би свемогући Бог спасио његов народ од те гадне смрти. Бог је услишио молитву свога слуге и од онога дана нико није био уједен од змија. Штавише, ако и сада човјека или било коју животињу на оном брду уједе змија, и човјек и животиња остану живи и без икакве озлиједе. На оном брду од оног дана када се молио блажени Владимир, па све до данас, као да су змије биле без отрова. Међутим, цар посла изасланике краљу Владимиру са захтјевом да, са свима онима који бијаху са њиме, сиђе с брда, али краљ није пристао. Жупан, пак, оног мјеста, попут издајника Јуде, пошаље цару ову поруку: „Господару, ако твоје величанство жели, ја ћу ти предати краља", а цар му одговори: „Ако то будеш могао урадити, знај да ћу те богатим и веома моћним учинити". Тада краљ, сакупивши све оне који су били са њиме, овако им је говорио: „Како видим, треба да ја, веома драга браћо, испуним ону еванђелску изреку

која гласи: „Добар пастир даје своју душу за своје стадо". Дакле, боље је, браћо, да ја дам своју душу за све вас и да својевољно дам своје тијело да га касапе или убију, него да се ви изложите опасности од глади и мача". Затим се, пошто им је ово и многе друге ствари био рекао, опрости са свима и оде к цару. Цар га одмах пошаље у прогонство у охридске стране, у мјесто које се зове Преспа[116], гдје се налазио и двор овог цара. Затим цар, покренувши војску, дуго времена нападаше Улцињ, али га никако није могао заузети. Одатле гњеван одступи, те поче рушити, палити и плијенити читаву Далмацију; градове, пак, Котор и Дубровник запали, а села и читаву покрајину тако опустоши да је изгледало да је земља остала без становника. Овако пустошећи како приморске тако и брдске области, цар пређе све до Задра, а затим се кроз Босну и Рашку врати у своје мјесто.

Међутим[117], Владимир се налазио у оковима, упражњавајући дању и ноћу пост и молитву. Њему се приказа анђео Господњи, који га је тјешио и који му је навијестио[118] оно што се је имало догодити, наиме како ће га Бог ослободити и како ће он због мученипітва допријети у царство небеско, те примити вијенац који неће увенути као и награду вјечног живота. Тада блажени Владимир, поткријепљен анђеоским појавом, све је више упражњавао пост и молитву. Кадли једнога дана кћерка цара Самуила, по имену Косара, потакнута и надахнута Светим Духом, оде код оца и замоли га да јој дозволи сићи са својим слушкињама да би опрала главу и ноге окованих и засужњених, што јој од оца би дозвољено. И тако сиђе и изврши добро дјело. Уто угледавши Владимира и видјевши да је лијепог изгледа, понизан, питом и скроман, као и да је пун знања и божије мудрости, задржи се са њиме у разговору. Њој се његов говор учини слађи од меда и саћа. И она га заволи, али не из страсне пожуде већ због тога што је жалила његову младост и љепоту и што је била чула да је он краљ и да потиче од краљевског рода. Затим га поздрави и оде. Хтијући га ослободити окова, приступи цару и бацивши се пред његове ноге, овако је говорила: „Мој оче и господару, знам да ћеш ме удати, као што је то обичај. Сада, дакле, — ако је

по вољи твом величанству — или ћеш ми дати за мужа краља Владимира, кога држиш у оковима, или знај да ћу прије умријети него ли се удати за неког другог човјека". Кад је цар ово чуо, а пошто је много волио своју кћерку и пошто је знао да Владимир потиче од краљевског рода, обрадује се и приста да се њена молба испуни, па одмах пошаље људе к Владимиру с наређењем да му га прикажу окупаног[119] и одјевеног у краљевском руху. И благонаклоно га гледајући и љубећи пред великашима своје државе, даде му своју кћерку за жену. Пошто је на краљевски начин било обављено вјенчање његове кћерке, цар успостави Владимира за краља и даде му земљу и краљевство његових предака и читав Драчки територ[и]ј. Затим цар поручи Драгимиру, стрицу краља Владимира, да сиђе и преузме своју територију, Травунију, те да сакупи народ и исту напучи, што је и учињено.

И тако краљ Владимир живљаше са својом женом Косаром у пуној светости и непорочности, љубећи Бога и служећи му дању и ноћу, а повјереним му народом владаше са страхом божијим и праведно. Не дуго времена затим умре цар Самуил, а његов син Радомир преузе царство. Он је био веома снажан и водио је многе ратове против Грка за вријеме грчког цара Василија, па је задобио сву земљу до Цариграда. Сада, пак, цар Василије бојећи се да не би можда изгубио царство, тајно пошаље изасланике Владиславу, Радомировом рођаку, поручујући му: „Зашто не осветиш крв свога оца? Узми од мене злата и сребра колико сам будеш сматрао потребним, буди са нама у миру и узми државу цара Самуила, који је убио твог оца, а свога брата, те ако надвладаш, уби његовог сина Радомира, који сада влада државом". Кад је то чуо, Владислав се сагласи[120] и једнога дана, док је Радомир ловио, а он јашио поред њега, нападне га и убије. И тако је умро Радомир, а на његово мјесто владао је Владислав, који га је убио. Узевши тако царство, пошаље изасланике краљу Владимиру да му кажу да дође к њему. Када је то чула краљица Косара, страшила[121] га је говорећи:

„Мој господару, немој ићи да ти се — боже сачувај! — не деси као мом брату, већ пусти мене да одем и да видим и чујем како се краљ држи. Ако хоће мене да смакне, нека то уради, само да ти не погинеш". Дакле, с одобрењем свога мужа краљица оде код свога рођака и он је прими с почастима, али лукаво[122]. Затим по други пут пошаље изасланике краљу, по којима му је послао златан крст и задао вјеру уз ову поруку: „Зашто се устручаваш да дођеш? Ево, твоја жена је код мене и никакво зло није претрпјела, већ се и ја и моји са њоме опходимо с поштовањем. Прими вјеру крста и дођи да те видим, па да се скупа са својом женом вратиш у своје мјесто како доликује, с даровима". Нато му краљ одврати: „Знамо да Господ наш Исус Христос, који је за нас страдао, није био распет на златном или сребрном већ на дрвеном крсту. Зато ако је твоја вјера чврста и ако су твоје ријечи истините, пошаљи ми по свештеним лицима дрвени крст, па ћу доћи, будући да се, вјером и снагом нашега Господа Исуса Христа, поуздајем у животни крст и драгоцјено дрво". Тада позове два епископа и једнога калуђера, па злоћудно изигравајући пред њима своју безазленост, даде им дрвени крст и упути их краљу. Кад су ови стигли, поздраве краља и даду му вјеру и крст. Примивши крст, краљ клекне и помоли се, па пошто је пољубио крст, стави га у њедра, а затим с малом пратњом оде к цару. Сем осталог[123] цар је био наредио да му путем поставе засједе, те да кад буде пролазио, људи из засједе искоче са супротне стране и убију га. Али свемогући Бог, који је свога слугу од дјетињства чувао, и сада је над њим бдио. Наиме, послао је своје анђеле да га штите. И док је краљ пролазио поред засједе они који су били у засједи видјели су краља са витезовима који као да су имали крила и носили трофеје, па кад се освједоче да су то анђели, застрашени побјегоше сваки у своје мјесто. Краљ, пак, стиже до царског двора, у мјесто које се зове Преспа, и чим је упао у двор поче, као што то бијаше његов обичај, да се моли небескоме Богу. Кад је, пак, цар сазнао да је краљ стигао, много се разбијесни. Он је, нарав-

но, из срца желио да краљ на путу буде убијен, прије него што до њега стигне, како не би изгледало да је он саучесник или одобравалац краљевог убиства. Штавише, да би сваку сумњу од себе одстранио, поред засједе коју му је био поставио, он се био и заклео и дао крст у руке епископа и калуђера. Али кад је сада видио да је његова веома рђава намисао откривена, сједећи за ручком пошаље крвнике да му одсијеку главу. Потом, док се краљ молио Богу, витезови га опколе. Кад краљ то примијети позове епископе и калуђера, који су се баш ту налазили, и рече им: „Што се дешава, господо моја? Што сте урадили? Чега ради сте ме тако обманули? Зашто, вјерујући вашим ријечима и заклетвама, умирем без кривице?". А они се од стида не усуђиваху погледати га у очи. Тада краљ, пошто се помолио, исповиједио и примио тијело и крв Господа, а држећи у руци онај крст који је био добио од цара, рече: „Молите се за мене, господо моја, а да умирем без кривице, нека овај часни крст, скупа са вама, буде мени свједок судњега дана". Затим пољуби крст, опрости се с епископима у миру и док су сви плакали, изиђе из цркве, а онда га пред црквеним вратима салетјеше витезови. Глава му би одсјечена 22. маја. Доиста, епископи узму његово тијело и сахране га у истој цркви уз химне и похвале. Да би Господ обзнанио заслуге блаженог мученика Владимира, многи вјерници скрхани разним болестима, пошто су ушли у цркву и молили се код његовог гроба, оздраве. Ноћу, пак, сви су тамо видјели божанску свјетлост, као да је горјело мноштво свијећа. Жена блаженог Владимира је дуго времена плакала с великим ганућем, преко онога што се може ријечима изразити. Гледајући, пак, цар чудесна дјела која Бог тамо чињаше, би наведен на кајање, добро се уплаши и дозволи својој рођаци да узме његово тијело и да га часно сахрани гдје год жели. Она одмах узе његово тијело и однесе у мјесто које се зове „Craini", гдје се налазио његов двор, и сахрани га у цркви свете Марије. Његово тијело лежи у цијелости сачувано и мирише као да је намазано многобројним мирисима, а руком држи онај крст који је био добио од цара.

И у истој цркви сваке године се на његов празник окупља мноштво народа, те се, захваљујући његовим дјелима и његовом посредовању, ту и данас чине многа добра онима који се искрена срца моле. Жена блаженог Владимира, Косара, која поста калуђерицом, живећи побожно и свето, у истој цркви оконча живот и ту би сахрањена, до ногу свога мужа. У оно пак, вријеме када је тијело блаженога Владимира било пренешено из Преспе[124] у „Craini“, цар Владислав сакупи војску и дође да заузме земљу блаженога Владимира и град Драч, како му је било обећано од цара Василија, као накнада за убиства која је починио. Тако налазећи се пред Драчом, и то баш једног дана док је вечерао и гостио се, одједном му се појави наоружани витез у прилици светог Владимира, те обузет страхом поче на сав глас викати: „Притрчите, моји витезови, притрчите и одбраните ме јер ће ме Владимир убити!“. Пошто је ово изрекао, уста са свога сједишта с намјером да побјегне, али, одмах погођен од анђела, сруши се на земљу и умре тијелом и душом. Тада његови кнежеви и витезови и сва војска, обузети великим страхом и немиром, распале ватру по табору и исте ноћи побјегоше, свако у своје мјесто. И тако се случи да најгори убица — који сједећи за ручком бијаше наредио да се Владимиру посијече глава, учинивши га тако мучеником — сам буде при вечери убијен, да се претвори у анђела сатане. Ко жели сазнати колико и каквих добрих дјела и чудеса се Бог удостојио починити посредством блаженог Владимира, слуге својега, нека прочита књигу о његовом дјелима, у којој су његова дјела по реду описана, па ће заиста знати да је овај свети човјек био један дух са Господом и да је Бог био са њиме, коме част итд.

Потом[125] Драгимир, стриц[126] блаженога Владимира, кад је чуо за цареву смрт, сакупи народ и војску да поврати земљу и краљевство својих предака. Тога ради, дошавши у Которски залив, нареди да се војска превезе. Пошто су Которани припремили мале лађе, изнијеше пред њега хљеб, вино и разне хране на претек и позову га на ручак

на острву светог Гаврила. Тада он са малим бројем људи уђе у једну лађицу и доплови до острва. Док се припремао ручак, Которани видећи да је Драгимир са мало људи, а да су они веома бројни, те знајући да му нико са копна не може притећи у помоћ будући да се налазио на острву, почеше међусобно говорити: „Бугарски цар је умро и краљеви ове земље су мртви; овај је једини од њиховог рода преживио. Ако овај буде живио и задобио земљу неће нам бити добро, јер ће нас и он угњетавати, као што су нас угњетавали краљеви који су били његови претци и његова браћа. Убимо га, дакле, па неће бити више никога из његовог рода који би угњетавао или узнемиравао нас или нашу дјецу“. Затим, док су били за ручком, то исто међусобно понављаху, па кад се загријаше вином, навалише да га убију. Кад је то Драгимир видио, зграбивши свој мач побјеже у цркву и стаде да се изнутра брани исуканим мачем. А Которани, стојећи изван цркве, нијесу се усуђивали у њу ући. Тада се неколико њих попну и одозго пробију кров цркве, па бацајући у њу камење и дрва, убију га. Затим се укрцају у малу лађу и побјегну. Кад су његови људи сазнали што се десило, вратили су се у своја мјеста. Драгимирова жена, по погибији свога мужа, врати се у свој родни крај. Она је била кћерка Љутомира, жупана Рашке. Кад је стигла са двјема кћеркама и са дјететом у утроби, нађе свог оца мртвог. Потом, скупа са мајком, оде у Босну, код својих ујака. Путем, у мјесту које се зове Брусно, у Дринској жупанији, роди мушко дијете и даде му име Доброслав. Он је подизан у Босни све док није постао младић, а затим је од родбине васпитаван у Дубровнику[127]. Ту се и оженио красном дјевојком, нећакињом цара Самуила, с којом је изродио пет синова, чија су имена: Гојислав, Михаља, Саганек[128], Радослав и Предимир.

Послије смрти бугарског цара Владислава, цар Василије, сакупивши велику војску и мноштво лађа, пође да осваја земљу и заузме читаву Бугарску, Рашку, Босну, читаву Горњу Далмацију и све приморске области до границе Доње Далмације. Затим се Доброслав, пошто је био мудар и даровит, поче покора-

вати Грцима и поста у неку руку њихов помагач и савезник, па је са њима јездио по покрајинама и тајно их наговарао да сурово и неправедно поступају са народом. А и народу је исто тако тајно говорио: „Зашто подносите тако велико зло од Грка? Неправедно вам суде, односе[129] вам имовину, жене вам заводе и ваше неудате кћерке скрнаве и каљају. Никад вам моји претци, који су прије мене били краљеви, нијесу такве ствари чинили. То је велико и тешко зло". И док је он тако радио у појединим мјестима, народ поче да се у њега узда и да га много воли, као и да жестоко мрзи Грке. Међутим, племена се споразуме и једног дана међусобно измијене посланике и писма, па устану и током једног дана побију све грчке великаше који су били затечени по читавој Далмацији.

Затим, пошто су се сакупила[130] сва племена[131], поруче Доброславу и његовим синовима да дођу и преузму краљевство и земљу својих предака. Он дође са пет својих синова, који су већ били постали младићи и вјешти борци, и преузе краљевство, па поче ратовати против Грка и задобије крајеве све до Аплице[132]. Тада грчки цар, бијесан, позва једног од својих војсковођа по имену Арменопол оса и нареди му да дође и савлада краља Доброслава и његове синове. Овај војсковођа, пошто је сакупио велику војску коњаника и пјешака, стигне до Зетске равнице.

И краљ Доброслав сакупи војску и даде један њен дио четворици синова, па их пошаље у мјесто које се зове Врањина, према источној страни, да тамо сачекају исход битке, а он са својим сином Радославом навали на Грке са запада и његови људи стадоше их жестоко уништавати. Потом Радослав, младић снажан и вјешт у руковању оружјем, сјекући лијево и десно, стиже до војсковође кога, чим препозна, удари мачем и збаци са коња на земљу. Кад то виде Грци, дадну се у бијег, а паде их веома велико мноштво које нико није могао избројати. Веома много оних који су бјежали[133], управо кад су мислили да су се већ извукли, нападну и поубијају краљеви синови који су били

на источној страни. И тога дана је над Грцима било извршено велико тамањење и рањавање. Краљевство, пак, Доброслављево свакодневно је расло и умножавало се. Тада краљ даде свом сину Радославу жупанију која се зове „Kezca" због тога што се у рату показао храбрим и што је побиједио. Међутим, кад је грчки цар сазнао што се догодило, обузет великим бијесом и жалосна срца, посла одмах изасланике са доста злата и сребра с тим да то предају рашком жупану, босанском бану и кнезу Захумске[134] области, да би ови послали војску и народ против краља. Тада жупан и бан, пошто сакупе велику војску, поруче Љутовиду, кнезу Захумске[135] области, да сједини сву војску и да он буде кнез и војсковођа читавог народа[136]. И тако би учињено. А цар, с друге стране, сакупивши војску много већу него раније, пошаље изасланике у Драч, преко којих је наредио неком Курсилију, топарху, који је у то вријеме држао Драч и читаву Драчку територију, да сакупи сав народ са Драчке територије и да се стави на чело читаве војске, па да крстарећи ухвати краља и његове синове било гдје их буде пронашао.

Тако Курсилије са читавом војском дође у равницу града Скадра и ту застане, како би се на том мјесту сви сакупили. Ту се, дакле, сакупило толико мноштво људи да их је скадарска равница једва могла примити. Затим, прешавши ријеку, стигоше у равницу града Бара[137]. Кнез Љутовид са својом војском стигне у Травунију. Краљ Доброслав, пак, са синовима и својом војском остао је у Црмници[138] пошто је видио да има веома много Грка и пошто се плашио да Љутовид не пређе преко залива, па да не остане уклијештен између њих. Пошто је дозвао својих пет синова, рече им: „Видите, предраги синови, да је велика грчка војска, а ми смо у поређењу са њима јако малобројни и чини ми се да нијесмо никако у стању да им у борби одолимо. Учинимо, дакле, овако: нека двојица од вас, Гојислав и Радослав остану, а ви остала три узмите сваки по десет хитрих људи са трубама и роговима и попните се на брда па се по њиховим врховима тако поразмијештајте да Грци помисле да су опкољени.

Ја ћу, пак, са овима који су са мном упоноћ насрнути на њихов табор. И кад будете чули глас труба и рогова, исто тако и ви са околних брда затрубите и веома гласно вичите. Послије тога, спуштајући се полако, примичите се њиховом табору, па кад будете дошли близу, немојте се плашити већ будите храбри и мушки се борите, а свемогући Бог ће их предати у наше руке". Тако у сумраку три краљева сина попеше се на брда и учинише све онако како им је краљ био наредио. Истовремено неки Баранин, краљев пријатељ, у намјери да престраши Грке, приђе Курсилију и рече му: „Чувај се, господару, и брижљиво настој и гледај како ћеш се извући са својом великом војском. Само знај да си са сваке стране опкољен веома великим снагама". Ова опомена се разгласила по табору и све обузе велики страх. Нато Курсилије одмах нареди да сви буду под оружјем, па одреди да се далеко од табора поставе осматрачи и страже. Међутим, краљ са својом војском, ноћу помало наступајући, тихо се приближаваше њиховоме табору. Упоноћ, пак, стиже тамо гдје се налажаху грчки осматрачи и стражари, па насрне на њих, те неке побије а остале нагна у бијег. Кад су то видјели Грци, жестоко се узбуде. Управо тада се огласи краљева труба, а они који су били са краљем почеше дувати у рогове и веома гласно викати. И синови краљеви који бијаху по брдима исто тако почеше са разних страна трубити у трубе и рогове и викати. Затим, лагано се спуштајући низ падине брда, приближаваху се непријатељима, а исто тако је поступио и краљ. Грци се заиста почеше јако страшити, па пошто су слушали како се они дуго времена спуштају, а услијед ноћи нијесу могли да виде, мислили су да се ради о веома великој војсци, као што су били чули од Баранина. А кад су по проламању труба, рогова и вике закључили да су они већ близу и да на њих наваљују, обузети страхом, даду се у бијег. Када је, пак, краљ сазнао, а тако исто и они који бијаху са њиме, да су Грци почели бјежати, наваливши предзору на њихов табор, почеше, гонећи их пред собом, да их рањавају, сијеку и убијају. На сличан начин и краљеви синови их на све стране млаћаху и убијаху. Кад је, гонећи их

и убијајући, краљ са својим синовима и са својом војском прешао преко потока који тече Прапратном[139] и доспио у шуму, Гојислав, не препознавши свог оца, будући да су били прашњави и крвљу попрскани, тако да један другог није разазнавао, насрне на њега и збаци га с коња, али га ипак није ранио. Тада отац јаким гласом завапи: „Боже помилуј![140] Боже помилуј!", а син га одмах по гласу познаде па, брзо сјахавши, паде му пред ноге и рече: „Опрости оче, заиста те нијесам препознао", а краљ му одговори: „Не страхуј, сине, када је божија[141] милост још са нама, па ме због тога нијеси ни ранио ни убио". Тада краљ застаде на оном мјесту и даде му име „Божија милост", што се латински каже „Dei misericordia". Ово мјесто и данас се тако зове због тога што је Бог подарио милост краљу, наиме да не буде убијен од свога сина, као и због тога што је тако голему војску предао у руке малог броја људи. Краљеви синови су затим гонили непријатеље до ријеке Дрима, рањавајући и убијајући их, а и хватајући их. Пошто су веома много њих свезали, одвели су их са собом код оца, који се још налазио на мјесту „Божија[142] милост". Курсилије, пак, тешко рањен умакне, али је преминуо чим је стигао у равницу скадарске služности[143]. На мјесту његове смрти би постављен крст; ово мјесто и данас се зове „Курсилијев крст".

Послије тога краљ пошаље свога сина Гојислава с војском против кнеза Љутовида, давши му педесет Грка који су били заробљени и рањени, да би их чим се буде приближио непријатељима, овако рањене и попрскане крвљу, послао у табор кнеза Љутовида, како би сами Грци причали оно што им се догодило, а ако Грци не буду хтјели отићи, да их све покоље. И то је краљ урадио зато да се кнез и његова војска кад их виде овако поклане, од страха поколебају. Гојислав учини све оно што му је отац био наредио. Покренувши, дакле, војску, преплови залив па, настављајући пут преко Конавала, успе се на брдо које се зове Клобук. Тада, пошто је близу била Љутовидова војска, пошаље гореречене Грке у његов табор. Кад су то видјели они који су били са Љутовидом и

кад су чули оно што се збило, жестоко се уплаше. Али кнез Љутовид, будући да је био човјек ратоборан и вичан оружју, није се нимало уплашио. Напротив, он посла Гојиславу ову поруку: „Твоје досјетљивости ме никако не плаше, него ако си човјек[144] и ако ишта вриједиш, узми са собом два витеза, а ја ћу исто тако сићи у поље да ту укрстимо оружје, па ћеш сазнати ко сам ја". Ова порука допаде се Гојиславу и одмах, узевши са собом два одважна витеза, сиђе у поље, а и кнез је исто тако сишао. Пошто, пак, почеше да се боре, један од двојице Гојислављевих витеза, по имену Удобик, наваљујући на кнеза Љутовида, удари га и баци на земљу. Тада други[145] поче дозивати: „Дотрчите[146] саборци и другови, дотрчите, јер је Љутовид побијеђен и мртав". На глас о Љутовидовој погибији почеше сви Гојислављеви људи придолазити, али Љутовид, како је био само рањен, дохвативши се коња, даде се у бијег. Они, пак, који су били са Љутовидом, видјевши да је он пао и да је рањен, даду се у бијег. А Гојислав и његови људи гонили су их читавог оног дана, и дигавши ратни плијен, вратише се као побједници у своја мјеста. И од оног дана земља је под краљем и његовим синовима живјела у миру, и нико се није усудио да им се супростави, већ су сви постали према њима мирољубиви. Краљ Доброслав, предајући многе дарове оном Баранину који је био обавијестио Курсилија да је опкољен великом војском, тврдио му је да ни он ни његови синови неће никада заборавити то дјело. Затим краљеви синови добију читаву Драчку територију до ријеке Војуше[147] и тамо саграде тврђаву, у којој поставише храбре људе, који излазећи из ње пљачкаху Грке и свакодневно их заробљаваху. Славни краљ Доброслав владао је двадесет и пет година и, пошто паде у кревет, умре у Прапратни, у свом дворцу. Његови синови, окупљени око њега, оплачу га и сахране у цркви светог Андрије, у његовој капели с великом почашћу и славом. Послије краљеве смрти састадоше се његови синови са својом мајком и зажеле да између себе подијеле земље и области својих предака, како би сваки од њих посједовао

свој дио. Тако Гојислав и Предимир, најмлађи брат, добише Травунију са Грбљем: Михаља Облик, Прапратну и Црмницу; Саганек[148] Горску, „Iuppanam"[149], Купелник[150] и „Barezi"; Радослав[151] Луку[152], „Iuppam"[153], Подлужје и Будву са њеним подручјем[154].

Послије овога краљица је скупа са својим прворођеним сином Гојиславом владала краљевством и синовима. Нико, пак, од синова нијеословљаван титулом краља док је живјела краљица, њихова мајка, већ су се називали само кнежеви. Потом, у неко вријеме Гојислав[155] паде у кревет и док је у њему немоћан лежао, неки Травуњани који се зваху Скробимези[156], пошто се договоре, дођоше и убише га на кревету[157], а његовог брата Предимира ухвате па га такође убију. Затим за свога поглавицу и господара поставе неког по имену Доманек[158]. Кад су то чули Михаља[159], Саганек и Радослав, њихова браћа, сакупе војску и дођу у Травунију, па пошто похваташе оне убице, подвргну их разним мукама и убију најгором смрћу, али Доманек са неколико њих избјегне. Затим, оставивши ту Саганека, Михаља[160] и Радослав[161] врате се у Зету. Не дуго потом Саганек, плашећи се да и даље тамо остане, поврати се у Зету, у своје жупаније. Доманек опет дође и уђе у Травунију. Кад се Михаља увјери да Саганек не жели ићи у Травунију, позвавши к себи Радослава[162], рече му да он оде и брани област Травунију, али Радослав одговори да никако неће оставити свој дио који му припада у Зети. Тада Михаља и Саганек, плашећи се да не навале Грци, који су се иначе припремали да дођу, а хтјели[163] су им се супротставити, заклеше се пред великашима земље свом брату Радославу[164] и издају му повељу према којој ће он и његови насљедници посједовати дио Зете који му је диобом припао, као и да ће, ако би он могао придобити Травунију или било коју другу област, то њему и његовим насљедницима остати у посједу и насљеђу без протурјечења и тражења од стране њих и њихових насљедника, који им никада то неће тражити. Тада Радослав, сакупивши војску, оде и упадне у Травунију па потуче Доманека[165], свлада га и убије. Затим продре у Захумље и заузме га. У то

вријеме премину краљица и Михаља[166] прихвати краљевство. Он је имао седам синова, чија су имена ова: Владимир[167], Пријаслав, Сергије, Дерија, Гаврил[168], Мирослав и Бодин. Будући да је имао ових седам синова, пошто преузе краљевство не хтједе одржати заклетву коју је био дао свом брату Радославу[169], него му одузме Зетску жупанију и даде је свом сину Владимиру. У то вријеме умре жена краља Михаље па он узе другу жену, једну Гркињу, цареву рођаку, и са њом изроди четири сина, чија су имена ова: први Доброслав, други Петрислав, трећи Нићифор[170], четврти Тодор. Од Доброслава, од[171] Нићифора и од Тодора није остало потомства, само се од Петрислава роди[172] Бодин који је владао читавом краљевином. Владимир[173] и његова браћа кренуше у Рашку и заузму је. Њу краљ даде на управу сину Петриславу. Затим браћа пођу на Бугарску и поведу многе битке против Грка и Бугара, па заузму читаву Бугарску, коју покрајину краљ Михаља даде на управу свом сину Бодину. Затим Бодин постави на своју главу дијадему и одмах нареди да га називају царем. Кад је грчки цар то чуо, разбијеснио се и, пошто је сакупио силну војску, пошаље је да савлада[174] Бодина. И Бодин, сакупивши мноштво бораца, изиђе против Грка. Једног дана почеше се оба народа жестоко касапити и рањавати. Тада би поражен Бодин, бугарски цар, и би ухваћен од Грка, па по наредби грчког цара прогнан у град Антиохију. Остала, пак, Бодинова браћа, пошто се Богу није допадао гријех њиховог оца почињен његовим кривоклетством, јездећи по покрајинама час овамо час тамо и водећи многе бојеве, сви у њима погибоше још док им је отац био жив, али не у исти дан, већ сваки у своје вријеме. Краљ Михаља је владао тридесет и пет година па је умро. Би сахрањен с великим почастима у манастиру светих мученика Сергија и Бакха. Послије тога преузме краљевство Радослав, његов брат, који је имао осам синова и четири кћерке. Имена његових синова су ова: први Бранислав, затим Градислав, Хвалимир, Станиња[175], Кочапар, Гојислав, Доброслав и Пичинек[176]. Краљ Радослав, пак, бијаше читавог свог живота мирољубив, безазлен и богобојажљив. За вријеме његовог владања било му је јављено да Бодин, његов нећак, живи а да је цар који га је био прогнао преминуо. Кад је то краљ Радослав сазнао, послао је[177] неколико смјелих и оштроумних људи у Антиохију и даде га уграбити из затвора и довести код себе. Кад је Бодин доведен, био је са радошћу примљен од краља и његових синова. Краљ му даде Грбаљ[178] и Будву. Шеснаесте[179] године владања краља Радослава[180] Бодин заборави доброчинства која му је био учинио краљ: не оста у вјерности, већ споразумјевши се са својом маћехом и са њена четири сина, који му бијаху браћа по оцу, одметне се од краља скупа са својом браћом. Краљ, пак, пошто је био безазлен и мирољубив, није хтио да против њега поведе борбу, већ се са својим синовима понизно повуче у област Травунију. Тако он, стар и сит живота, усну са својим претцима и би сахрањен са великим поштовањем у манастиру светог Петра од Поља.

Затим Бодин, узевши краљевство, продре у Зету и поче да савлађује своје рођаке. Тада Петар, архиепископ барске архиепископије, човјек добре успомене, видјевши да је међу браћом велика свађа, посредова скупа са свештенством и народом, па су их наговарали и међу њима мир утврдили. И Бодин и браћа међусобно се заклеше да ће живјети мирољубиво и спокојно. Међутим, Браниславу се роде шест[181] синова, чија су имена ова: прворођени Предиња[182], па Петрислав, Градиња[183], Тврдослав, Драгил[184] и Грубеша. Краљу Бодину, пак роде се четири сина од Јаквинте[185], кћерке Аркирица[186] из града Барија, чија су имена ова: Михаља[187], Ђорђе, Аркириц[188] и Томо. Пошто би углављен мир, Бодин са браћом оде у Рашку и оружјем је доби, па загосподари њоме. Тамо је поставио два жупана из редова својих дворјаника: Вукана и Марка, који му се закуну да ће они и њихови синови бити нарочити приврженици њему и његовим синовима или насљедницима. Потом узме Босну и тамо постави кнеза Стевана. Затим, по смрти Роберта Гвискарда, с овлашћењем[189] Нормана који су се налазили у Драчу и на читавој Драчкој територији, узео је и држао читаву Драчку територију и сам град Драч. Потом, склопивши мир са грчким царем, поврати му

град. Међутим Јаквинта, Бодинова жена, јако је жалила гледајући како Бранислављеви[190] синови јачају и множе се. Она се, наиме, плашила да Бранислав или његови синови по смрти њеног мужа не преузму краљевство. Због тога им је увијек завидила и чекала је згодну прилику да уништи оца и синове. Тако у неко вријеме кад су Бранислав, његов брат Градислав и син му Бериња[191] наивно дошли у град Скадар код краља, Јаквинта видећи да су дошли сами, обрадује се па пришавши краљу поче безочно тражити и настојати да их он ухвати и стави у затвор, иначе ако то не буде урадио, она никако не би могла више живјети са њиме. Говорила му је: „Знам да ћеш умријети, па ће они преузети краљевство, а твоји синови ће јести за њиховом трпезом". Али зашто да о томе много говоримо? Краљ Бодин би побијеђен од жене као Ирод од Иродијаде. Док су сједали за ручком и јели, по краљевој наредби буду ухваћени и стављени у затвор, а пошто краљ није хтио да се одупре жељи своје жене, поста за трпезом вјероломник, као Ирод убица. Кад су то чули њихова браћа, синови и нећаци, сакупе све сроднике и оду у Дубровник, па уђу у град са четиристо наоружаних људи. Кад је краљ чуо да су ови похитали у Дубровник, сакупивши војску, стиже до овог града и опсједне га, па поче да га осваја. Тада браћа и синови кнеза Бранислава[192], као и они који су били са њима, излазећи наоружани из града, свакодневно су чинили велике покоље над војском краља Бодина. Једног дана када су изишли и многе побили и ранили, Кочапар бацивши копље прободе и убије неког Козара кога је краљица много вољела. Кад је то видјела краљица, одмах расплете косе па поче жестоко се тући шакама у главу, плакати и говорити свом мужу: „Јао, јао, јао, зар збиља не видиш, о краљу, како убијају твоје људе?! Њихови сродници су у нашим рукама, а они не престају да свакодневно рањавају и убијају твоје људе. Зар још нијеси свјестан онога што је учинио Кочапар? Зашто дозвољаваш да живе њихова браћа коју држиш у оковима?". Тада краљ, разбијешњен, подигнувши мач, нареди да се пред градом Дубровником и на очиглед њихове родбине одсијече глава кнезу Браниславу, његовом брату и сину, надовезујући тако убиство на

вјероломство. Тада епископи и опати који су били дошли да моле краља да им се не одсијеку главе и да између њих оствари мир, видећи да су они већ убијени, много су жалили што су закаснили да дођу и почеше жестоко осуђивати и грдити краља због тога што се покорио жељи своје жене и што је убио своју браћу. Краљ се одмах покајао и горко је плакао, па пошто су му они били браћа, нареди да се часно сахране. Тада епископи и опати, узевши њихова тјелеса, сахране их с великим почастима у манастиру светог Бенедикта на острву[193] које се налази пред Дубровником. Затим њихова браћа и синови као и остали који бијаху у граду, пошто су чули да неки желе да предају град краљу, припремивши мале лађе, па укрцавши се сви у њих, доплове у Сплит, а одатле преплове у Пуљу, па затим стигну у Цариград. У међувремену краљ узе Дубровник и ту сагради тврђаву. Потом се врати у Скадар. Владао је двадесет и шест година, а у двадесет другој години убио је своју браћу. Кад се испунило двадесет и шест година и пет мјесеци његовог краљевања, преминуо је и био је сахрањен како доликује краљу у манастиру светих мученика Сергија и Бакха. Тада Михаља[194], његов син, хтједе да га наслиједи на пријестољу, али због злобе његове мајке народ то није хтио, већ постави за свог краља Доброслава, брата краља Бодина.

За свог владања Доброслав је окрутно поступао са народом. У то вријеме, када су браћа и синови кнеза Бранислава већ били чули да је умро краљ Бодин, по налогу цара дођу у Драч, гдје се Гојислав ожени и остане са својим нећацима. А његов брат Кочапар оде у Рашку и одатле, пошто је са жупаном Вуканом сакупио војску, пођу против краља Доброслава. Краљ такође сакупи војску и хтједе да се брани. Кад се напокон зачe борба у Дукљи, на ријеци која се зове Морача[195], буде поражена војска краља Доброслава, а он би заробљен. Затим Кочапар и Вукан, пославши краља Доброслава окованог у Рашку, дођу у Зету и задобију је, па опустоше веома велики дио Далмације. Послије овога Вукан оде у Рашку, а Кочапар остане у Зети[196]. Потом је Вукан са Рашанима поставио засједе Кочапару да би га убио. Кад је Кочапар за то сазнао, отиђе у Босну и ту се ожени

кћерком босанског бана, али ускоро затим погине у боју, у Захумљу. Међутим народ, пошто се сакупи, постави за краља Владимира, сина Владимировог, а унука краља Михаље.

Док је Владимир владао, волио је мир и са свима га је одржавао. Око себе је окупио своју браћу и оженио се кћерком рашког жупана. И земља је дванаест година живјела у миру. Послије његове женидбе са Вукановом кћерком, жупан је ослободио краља Доброслава, који се налазио у оковима, будући да је био стриц краља Владимира. Кад је овај био ослобођен, дође код свог нећака који чим виде краља, нареди да га одмах ухвате и ставе у затвор[197], у коме је остао за све вријеме док је владао његов нећак Владимир. Дванаесте године владања краља Владимира, Јаквинта, наведена савјетима неких најгорих људи, који усто бијаху и непријатељи жупана Вукана, даде овим истим људима смртоносни напитак који је приредила у Котору, гдје је боравила. Кад ови стигну у Скадар, преко дворских слуга давали су краљу да пије отров, тако је он од својих слугу био преварен. Тада краљ паде у кревет. Сада Јаквинта, знајући да је на самрти, дође са својим сином Ђорђем у Скадар да посјети краља, али чим је краљ види, удаљи је од себе и нареди да изиђе напоље. Кад је изишла, онима који су ту стајали рече: „Зашто краљ поступа тако? Какво сам зло учинила? Ако господин краљ жели да зна: његов стриц Доброслав, који се налази у оковима, учинио је да умре господин краљ". Ово је, пак, рекла хтијући да уништи Доброслава, плашећи се да он не наслиједи краљевство. И одмах одатле оде па стигне до Горице да сачека краљеву смрт. Потом тајно, уз многобројна обећања, упути поруку краљевим људима да по краљевој смрти убију Доброслава, што би и извршено. Краљ је преминуо и био је сахрањен у манастиру светих[198] Сергија и Бакха. Заиста, краљеви људи, искористивши прилику, сагласе се са Јаквинтом у односу на Доброслава, па извукавши га из затвора, ослијепе га и кастрирају па пошаљу у манастир светих[199] Сергија и Бакха, гдје је, проживјевши дуго времена са калуђерима, и умро.

Послије смрти краља Владимира краљевство преузе Ђорђе, син краљице Јаквинте. Друге године свог

владања желио је тајно похватати Бранислављеве синове, али то није никако могао, јер им би стављена до знања нека таква намјера, па они оду у Драч код свог стрица Гојислава. Грубиша је једини био ухваћен и стављен у затвор у Скадру. У оно вријеме војсковођа Кало Јован[200] Куман, сакупивши јаку војску, нападне с Гојиславом и његовим нећацима краља Ђорђа. И краљ се, сакупивши војску, припреми да их оружјем сачека. Пошто су заметнули битку, краљ Ђорђе би побијеђен и многи његови бјеху побијени, а веома многи заробљени. Краљ се, пак, са неколицином спаси и побјеже на Облик. Затим војсковођа и остали, наваљујући на град Скадар, заузму га. Потом, кад су извукли Грубишу[201] из затвора, по царевој наредби би прихваћен од народа за краља, а војсковођа, оставивши му војску врати се у Драч.

За вријеме Грубишине владавине краљ Ђорђе, знајући да је Грубиша[202] веома вјешт ратник и силан јунак, одважан у борби, побјегне у Рашку. А Ђорђева мајка би ухваћена код Котора и одведена у Цариград, гдје је и умрла. Краљ[203] Грубиша је владао седам година, и за то вријеме земља је била у миру и веома се опоравила. Тада је Бог дао жита и вина на претек и земља би напуњена сваким изобиљем. Напокон, седме године његовог владања, навали на њега краљ Ђорђе са Рашанима. Грубиша му се борбом супротстави, али у истој погибе, храбро војујући и борећи се, пред градом Баром. Би сахрањен како доликује у цркви светог Ђорђа, сједишту епископа овога града.

Затим краљ Ђорђе задобије краљевство, али не и земљу. Он посла изасланике браћи краља Грубише, Драгињи и Драгилу, који су били преостали, па се преко изасланика с њима измири и закуне им се да ће са њима подијелити земљу и да им неће учинити никакво зло. Они му због заклетве бјеху повјеровали па дођу. Краљ им даде један дио земље и жупаније у Зети и стаде их јако поштовати. И ово је краљ чинио због тога не би ли Градињу[204], њиховог трећег брата, могао преварити и к себи привући, па их затим све уништити. Градиња[205], пак, боравећи у Рашкој, ту се ожени и изроди четири[206] сина: први Радослав[207], па Лобар[208] и Владимир[209]. Затим Драгило са свима

из своје земље продре у Подгорску област и заузме Оногошт и многе друге жупаније. Видећи сада краљ да се разборито понаша, јако му се допадне. Затим, по Драгиловом савјету, краљ сакупи војску и оде у Рашку, па је оружјем задобије и поплијени. Ту наиђу на Уроша који је био у затвору, у који су га били ставили његови рођаци, па га, извукавши га одатле, пошаљу за жупана у Рашкој. Потом се краљ са свима својима поврати у своје мјесто са великим плијеном. У то вријеме Градиња[210] се био повукао у Захумље. Касније, видјевши да се Драгило, његов брат и њихови нећаци разборито понашају и да свакодневно јачају и расту у љубави читавог народа, наведен завишћу и плашећи се да га народ не поштује искрено, а и да не би можда изгубио краљевство, краљ даде ухватити Михаљу, сина краља Владимира, а послије њега Драгила, и стави их у затвор. Драгиња[211], пак, са своја четири сина: Првошем, Грубишом[212], Немањом и Сираком[213] извуче се и побјегне у Драч. Кад је чуо да се његов брат и нећаци налазе у оковима, и Градиња оде у Драч. Затим војсковођа Пиригорди[214] са Градињом[215] и Драгињом[216], сакупивши народ и велику војску, пођу и заузму територију до Врањине и до Бара, али пошто је војсковођа хтио да оде у Цариград, Градиња[217] оставивши свога нећака Бороша[218] на Облику да чува тврђаву, допрати војсковођу до Драча. Тада краљ Ђорђе, разбијешњен, нареди да Драгила и његовог нећака Михаља лише небеске свјетлости због тога што су Градиња[219] и његов брат оружјем напали на њега. Пошто је војсковођа Пиригорди[220] отишао у Цариград, у Драч је дошао други војсковођа, господин Алексије de Condi Stephano[221]. Међутим, краљ Ђорђе сакупи војску, крене и опсједне Облик, а Борош[222] се са својима јуначки бранио. Кад је то чуо војсковођа господин Алексије, сакупи скупа са Градињом и његовим братом војску, па сви крену на краља. Али пошто је краљ био веома омражен код читавог народа, нико се није нашао ко би му ово најавио прије него је стигао војсковођа са Градињом и са војском. Ови навале на краљев табор, побију и ране веома велики број људи, а остале натјерају у бијег. Краљ се тада извуче и побјегне у Црмницу[223]. А војсковођа, пошто је краљ био натјеран у бијег, остави Градињу са вој-

ском и врати се у Драч. Тада пошто је земља због невоља и ратова већ била опустјела и пошто се свакодневно све више пустошила, побуни се Котор а затим и читава земља краља Ђорђа. А Градиња са својима заузимаше земљу и гоњаше краља, кога с друге стране тјераху Рашани. Бјежећи, краљ се са својима скривао по горама и шумама, час овдје час ондје. Али видјевши да га прогоне са свих страна краљ, не знајући што да ради, уђе у тврђаву која се зове »Obolon«. Тада је Градиња задобио[224] територију до Котора осим тврђаве, у којој се краљева посада одржавала. Међутим, војсковођа дође у Скадар, а Градиња му поручи да што прије стигне како би заузели тврђаву и ухватили краља. Кад је војсковођа дошао са војском, опсједнуше тврђаву. Тада су они који су се сматрали пријатељима и веома блиским краљу, и који су јели његов хљеб, подигли против њега своје потчињено људство, тако једни споља а други изнутра предадоше тврђаву и краља војсковођи господину Алексију, који узевши краља, поведе га са собом у Драч, а одатле га, окованог и у пратњи стражара, пошаље у Цариград, гдје је преминуо у затвору.

Послије ових збивања састану се племена и поставе за краља Градињу, који, примивши краљевство, поче владати народом сасвим праведно. Он заиста бијаше богобојажљив и богољубив човјек, милостив и сажаљив, заштитник и бранитељ удовица и сирочади, и у свим својим поступцима одликовао се свако добротом. Због тога су се и они који су се били распршили по областима и покрајинама, као и они који су били отишли у Пуљу, кад су сазнали за његову доброту, одмах вратили у своја мјеста, у свој родни крај, те опет напунише и населише земљу која је већ била скоро сасвим разорена и опустошена. Краљ Градиња је за вријеме свог владања доживио многе подвале и неправедне нападе од рђавих[225] људи, али га је од свега тога Бог спашавао. Кад се наврши једанаест година његовог краљевања, оде путем свих смртника и усне у миру са претцима својим. Сахрањен је с почастима и уз мноштво народа, рукама својих синова, кнеза Радослава[226], Јована[227] и Владимира, у манастиру светих мученика[228] Сергија и Бакха. Затим кнез Радослав оде код цара Емануела који га добро прими

и даде му да господари и управља читавом земљом коју је раније посједовао његов отац. Кад[229] се затим кнез Радослав вратио од цара, поче да, скупа са својом браћом, господари и влада земљом. Потом усташе неки злотвори, који бијаху непријатељи од давнине, и одметнуше се од њега и доведу Десу, Урошевог[230] сина, и њему дадоше Зету и Травунију. А Радославу и његовој браћи преоста Приморска област и град Котор до Скадра. Али они непрестано настављаху да се туку и боре против Урошевог[231] сина и против осталих непријатеља, како би територију која се од њих била одметнула могли поново добити, а ону којом владаху постојано бранити. И тако даље.

Пропратни текстови

Напомене уз текст *Љетописа*

[1] У латинском тексту стоји a pluribus senioribus. О значењу ријечи senior опширно је расправљано у уводу. Овдје додајемо да се племићи града Бара први пут помињу као seniores у једном документу од 12. маја 1247. године издатом у Бару; у њему, наиме, стоји како је кнез Јован сазвао племство и народ града Бара (»... comes Johannes convocavit seniores et populum Antivari . . .« — T. Smičiklas, Codex Diplomaticus, свезак IV, стр. 317 и 318).

[2] О нашој интерпретацији читавог горњег уводног текста дали смо детаљно образложење у уводу.

[3] Овај цар је владао од 491. до 518. године.

[4] Ова јерес је добила име по Еутихију, цариградском архимандриту, који је заступао и божанственост Христовог тијела. Његова доктрина је била осуђена у Цариграду 448, али ју је годину дана касније одобрио концил у Ефезу. Иако поново осуђена 451. године, ова доктрина је била прихваћена од Еутихијевих сљедбеника, Монофизита, који ће се одвојити од католичке цркве и засновати властиту у Арменији и Сирији.

[5] У Ватиканском рукопису стоји Gelasio Papa Secundo, дакле папа Гелазије Други. Пошто је овај Гелазије био папа 1118—1119. год., а његов тобожњи савременик цар Анастасије владао од 491. до 518. године, Лучић је редигујући за штампу (сада) Ватикански рукопис, ову аномалију означио звјездицом, као што је то урадио и са још неким сличним Дукљаниновим апсурдима. Према томе се ријеч Други оправдано јавља и у Лучићевом штампаном издању, гдје се као и у Ватиканском рукопису, такође јавља звјездица са одговарајућим Лучићевим указивањем, у његовим напоменама, на ову аномалију. Шишић, међутим, у свом издању не доноси ову ријеч и, што је још горе, тврди да ове ријечи нема у Ватиканском рукопису. Наиме у фусноти бр. 2 на страни 293, позивајући се на свој текст »Gelasio papa« (без: Secundo — Сл. М.), тврди: „Тако и у римском рукопису; Луције је у штампаном тексту (De regno 287) донео сем речи папа још и *secundo*, дакле тобоже: Gelasio secundo (1118—1119); чијом је кривњом ова грешка настала, не знам". Шишићу је ипак морало бити сасвим

јасно да је ова грешка, као и безброј других оваквих, резултат Дукљаниновог потпуног непознавања хронологије и фантастичне збрке његових историјских појмова. Иако Шишић каже да не зна чијом је кривицом настала ова грешка, он је, тврђењем да она не постоји у Ватиканском рукопису, очито окривио Лучића за ову „грешку" која се тобож јавља само у његовом штампаном издању. И тако је јадан Лучић, који је на ову Дукљанинову грешку тако маркантно указао, сам испао кривац за исту. Шишић се и овдје исто тако тешко огријешио као и својим тврђењем да на крају латинског рукописа не постоји »etc.«. Јасно је да је он и једно и друго тврђење изнио да би отклонио двије тако јаке сметње његовом тврђењу да је Љетопис настао у XII вијеку. Јер ко би могао вјеровати да би Дукљанин могао свог тобожњег савременика папу Гелазија Другог направити савременим грчком цару из петог вијека. Несхватљиви Шишићев поступак у вези са његовим тврђењем о непостојању ријечи „Други" у Ватиканском рукопису, могао би неке навести на помисао није ли можда Шишић у Риму имао неки други рукопис који се разликује од овог који ми овдје доносимо у фоторепродукцији, па да би у том другом рукопису заиста могла не постојати ријеч „Други" уз име папе Гелазија. Али да Шишић у Риму није имао никакав други рукопис, не доказује само чињеница да се у Ватикану чува само један једини латински рукопис Дукљаниновог Љетописа, као нити само чињеница што се он позива, као и ми, на исту сигнатуру под којом се овај рукопис чува у Ватикану, већ то доказује још и један његов недозвољени поступак, наиме, он је на једном мјесту (ф. 69т.) Ватиканског рукописа одвојио двије, омашком преписивача, везане ријечи (vires = vir es), па је на одговарајућој маргини поновио свој знак одвајања и испред њега се потписао, прекршивши тако једно од основних архивистичких правила да се у рукописима не смију вршити никакве исправке нити правити било какве биљешке.

[6] У латинском тексту стоји »gens«. Овдје је јасно да се ради о народу. Иначе Дукљанин ријечи populus и gens употребљава час у једном а час у другом значењу, тако њему ове ријечи означавају и народ и племе и војску и род. Пошто се ријечи populus и gens јављају у Љетопису веома много пута, ми ћемо се ограничити да само овдје истакнемо да смо се према одговарајућем контексту одлучивали када да те ријечи преведемо са народ, када са племе, када са војска и када са род. Истина, једну пуну досљедност нијесмо у том погледу спровели јер је понегдје контекст такав да би могао омогућити два разна тумачења.

[7] У Ватиканском рукопису стоји *Senubaldi,* а Шишић доноси *Svevladi* са овим образложењем: „Луције има на оба мјеста (тј. у Ватиканском рукопису и у његовом штампаном издању — Сл. М.) Senuladi; очита грешка — према бољем Орбиновом тексту — место Svevlado" (стр. 293, нап. бр. 4). Ова Орбинијева својевољна измијена, коју је Шишић прихватио, омогућила је разна лутања, тако Ј. Рус сматра да је ово чудно име превод германског имена Theodorik а А. Mayer „оправдано упозорава на руску паралелу Всеволод". (Мошин, н. дј., стр. 40, нап. бр. 9).

[8] Ово је једно од имена из Дукљанинове маште, јер иначе не постоји. Иако се име Templana јавља и у Ват. рук. и у штампаном Лучићевом издању, и то оба пута означено звјездицом, као аномалија, па и код Орбинија, Шишић доноси Teutonia. Шишићева образложења ове измјене, која доноси и Мошин, изгледа нијесу овом посљедњем била довољно убједљива док је задржао у свом издању »Templana« (Мошин, 41, нап. бр. 13).

[9] У Ват. рук. као и у Лучићевом штамп. издању ријеч *Rex* уз *Dalmatinorum* означена је, као аномалија, звјездицом.

[10] И овдје је ријеч Regem означена звјездицом. Осим тога она је, исто као и претходне ријечи: Rex, Templana и Secundo, још и потцртана.

[11] У Ват. рук. стоји »cecidit«. Глагол *cado* Дукљанин највише употребљава у значењу: бити поражен, изгубити рат, претрпјети пораз, па затим у значењу: пасти, а изузетно у значењу: погинути. Мошинови преводиоци Љетописног текста, Менцингер и Штефанић, у горњем контексту дали су му значење: пасти. Сем тога они су једну другу ријеч из истог контекста погрешно превели, наиме ријечи »pars«, која истина значи дио, али и страну и странку, дали су њено примарно значење које у горњем контексту никако не одговара, тако су ријечи: cecidit pars Christianorum превели са: пао је један дио кршћана, умјесто са: хришћани бјеху поражени, или: хришћани су изгубили битку или буквално: хришћанска страна је изгубила битку. На овакав превод ових ријечи морао их је навести и текст

који слиједи. Њихов превод читавог фрагмента је бесмислен јер гласи овако: „... пао је један дио кршћана и краљ Истре буде убијен, и много је хиљада кршћана погинуло од оштрице мача или одведено у робље". Они су на више мјеста направили ову исту грешку, на која мјеста нећемо посебно овдје указивати; заинтересовани читалац ће их лако открити конфронтирањем њиховог и нашег превода.

[12] О Тотили, који је по Дукљанину такође савременик папе Гелазија Другог, говоримо у уводу овог издања.

[13] У Ват. рук. и свуда друго стоји militibus. Ову ријеч смо овдје превели са: борац. На другим мјестима исту ријеч смо превели са: витез. Ријеч miles значи војника али и витеза. Мошинови преводиоци су је преводили са: војник и тамо гдје је очито да се ради о витезу. Ми смо се и овдје према контексту одлучивали за одговарајуће значење, па отуда се у нашем преводу за milites час јављају борци, час људи, час витезови.

[14] Ово име се у Ват. рукопису први пут јавља у форми Senulatus, а друга два пута у форми Senudilaus и Senudialus (посљедње на маргини — Сл. М.). Шишић, као и Орбини, мијења ово име у Svevladus. И Мошин је прихватио ову измјену с напоменом да ово име „Рус идентифицира с Тодориком Великим, што прихваћа Хауптман". (Мошин, стр. 43).

[15] У Ват. рукопису стоји Urbe, а тако и у Лучићевом штампаном издању. Према томе требало је ову ријеч задржати, међутим Шишић је мијења у regione, тврдећи: „У Луција има на оба места »urbe«, што је очита грешка место regione (код Орбина коректно: paese). Дукљанину су urbs само Рим и Цариград, а све остале вароши: civitas«. (Шишић, стр. 295 у напомени бр. 6). Ово Шишићево образложење измјене ми не прихватамо, будући да је код средњевјековних писаца врло чест обичај да значајније градове називају urbs, а не, као што је случај код класичних римских писаца којима је Urbs Рим.

[16] У Ват. рук. стоји Syllimirum, а Шишић мијења у Selimirum с овим образложењем: „У Луција Syllimirum, што сам исправио према коректнијем Орбину у Selimirum«. Ми међутим не налазимо да би форма Селимир била коректнија од форме Силимир.

[17] У Ват. рук. стоји Bladinum, Шишић је исправио у Vladinum с овим образложењем: „У Луција Bladinum, што

сам према Орбину исправио у коректно Vladinum; зачудо и хрватска редакција оставила је неваљалу форму Bladin«. Ову Шишићеву измјену и ми прихватамо.

[18] У Ват. рук. стоји Ratomirum, што Шишић мијења у Ratimirum.

[19] У Ват. рук. стоји *ac*, а код Шишића *et*, што у ствари садржајно ништа не мијења јер је свеза *ac* исто што и *et*. Ми на ово одступање Шишића од Ватиканског рукописа, као и на многа друга одступања која не мијењају поједина имена или смисао текста, не би указали, али је Медини при својој језичкој анализи Дукљаниновог текста и на овом Шишићевом одступању заснивао своја тврђења о већем броју аутора Љетописа. (Видјети Медини, Како је настао Љетопис ..., стр. 126).

[20] О овој ријечи видјети Шишићева тумачења (Шишић, стр. 424).

[21] У Ват. рукопису стоји Kris, тако и у штампаном Лучићевом тексту, а код Орбинија Chris, а Шишић мијења у Boris, сматрајући да је Kris „очито искварено место Boris". (Шишић, стр. 297).

[22] За горње ријечи „... од дјетинства истицао" у Ват. рук. стоји »... extitit a pueritia« без икаквог интерпункцијског знака јер за њим нема ни никакве потребе, међутим Шишић даје погрешну интерпункцију: »... extitit; a pueritia« која мијења смисао, а коју интерпункцију ријеч cepitque послије pueritia сасвим искључује.

[23] У Ват. рукопису стоји eorum, а код Шишића eius, што изазива промјену смисла. Ова Шишићева грешка, коју је пренио и Мошин, резултирала је и у преводу његовог издања у коме је одговарајући контекст преведен са: „... да би тако измакли испод његове руке ...", умјесто: „да би тако измакли испод њихових руку" или, како смо ми превели: „како би на тај начин ... били изван њиховог домета". (Видјети Шишић, стр. 299 и Мошин, стр. 47).

[24] Ове ријечи нема у Ват. рукопису и мјесто ње стоји празнина означена са три тачке. Шишић је ову празнину умјесно допунио са: societate.

[25] У Ват. рукопису стоји Zuanimirus а нешто ниже Saramirus, које је потцртано и означено Лучићевом звјездицом, што није случај са обликом Zuanimirus. Шишић ово име мијења или, како он каже, исправља у Svetimirus и то „... према Орбину (Seutmir) и према мишљењу Чрнчићеву (ed. cit. 10 бел. 1)". (Шишић, стр. 300, нап. 16).

[26] У Ват. рукопису стоји Caesaream, и то оба пута, други пут нешто ниже, а код Шишића Casariam, и то опет уз његово нетачно тврђење: „Тако у рукопису; у штампаном тексту грешком Caesaream" (Шишић, стр. 300). Дакле, у штампаном Лучићевом тексту вјерно је пренешена оба пута ријеч Caesaream из Ват. рукописа. Изгледа да је и овај Шишићев поступак један од многобројних његових покушаја да исправи иначе садржајно немогућ Дукљанинов текст.

[27] У Ват. рук. на овом мјесту стоји Sfetopelek. Ово име, које се више пута помиње, јавља се и у форми Svetopelek, Sphetopelek и Svetopelk. Шишић је ово име увијек замијенио са именом Budimir. Мошин доноси увијек Svetopelek и овако образлаже своје неслагање са Шишићем: „На основи хрватске редакције и маргиналне биљешке код Орбинија (да ли је то баш његова биљешка?), да се тај владар испрва звао Svetopluk, Шишић (стр. 135—136) закључује, да је у Дукљанинову тексту испрва стајало име Будимира и да га је касније неки глосатор промијенио у Svetopluk под утицајем Панонске легенде о св. Методију, гдје је Svetopluk назван „славенским кнезом", јер је у то доба идентифицирање Хрвата и Срба са „Славенима" било прилично редовито. Како у једну руку и Лучић и Орбини једнако свуда наводе само име Svetopluk, а у другу у Хрватској кроници постоји очевидна збрка код имена Будимира и Светог-пука, те како осим тога хрватски извори не познају краља Будимира, а поготово краља првог законодавца, не усуђујем се прихватити Шишићеву исправку и остајем код Svetopelek, које представља точну латинску транскрипцију славенског облика Светопелк. При томе допуштамо вјеројатност, да је наведено име дошло у текст под утјецајем Панонске легенде и да се под њим може скривати успомена на неку другу од чувених хисторијских личности оног доба".

[28] Од читаве масе папа која је носила ово име ни један није био савременик Константина (Ћирила). С обзиром на тако велики број (девет) папа тога имена, Дукљанин је лако могао и потрефити, али за његову несрећу баш сви они су поповали у друга времена. Иако се име папе Стефана у вези са Константином јавља четири пута, Шишић то увијек сматра глосом, наиме „да је неисправно име Стефан уметнуо неки доцнији глосатор" (Шишић, 428).

[29] У Ват. рук. и свуда друго стоји doctorem. Шишић и ову ријеч сматра глосом с обзиром да се „изричај »doctor« за чувене теологе чешће употребљава тек од XIII века даље" (Шишић, 428). Титула »doctor« уз име Константина дата је у смислу проповједник, подучаваоц у вјери, а не у смислу »doctor Ecclesiae«, а још мање у другом каснијем значењу ове ријечи.

[30] У Ват. рук. и у Лучићевом штампаном издању стоји *gens*, што смо ми горе превели са племе. Ову ријеч је Шишић изоставио, а тако исто и Мошин, што је резултирало у грешку превода Мошиновог издања, јер на одговарајућем мјесту овог превода стоји: „... да би свака област и свако окружје знало...", а треба да стоји: „да би свако племе знало...".

[31] У Ват. рук. и другдје стоји Nobiles Viros = племиће, што Шишић сматра доцнијом глосом (стр. 428), а ми као Дукљанинову пројекцију у прошлост.

[32] Ову ријеч Шишић сматра каснијом глосом с обзиром да је „изричај vicarius (apostolicus) немогућ пре XII—XIII века" (стр. 430 и 431).

[33] И ово име је Шишићу доцнија глоса: „Сем тога не може да буде сумње, да је име „папинског викара и кардинала" Хонорија — којег у хрватској редакцији нигде нема, што је важно и значајно — измишљено, односно удешено, према имену папе Хонорија (III) код Томе архиђакона... Значајно је, да ни у Jaffé—Löwenfeld-овој или Potthast-овој познатој збирци регеста папинских исправа нигде, па ни у списковима кардинала и других часника папинске канцеларије, нисам могао да нађем и трага, и то ни у које време до 1304., ма буд којем кардиналу или члану папинске канцеларије имена Honorius. Шта више, добро је познато и то, да институција кардиналских зборова и њихово учествовање код управљања западне (католичке) цркве, нарочито свечано изашиљање кардинала легата у иностранство, у оној форми, како га приказује данашњи текст Летописа Попа Дукљанина, никако није могло да буде пре половине XI века..." (стр. 430). У вези са Шишићевим проглашавањем за касније уметке и преправке оваквих и сличних детаља који нужно наводе на много касније датирање постанка Љетописа, морамо поставити питање: ко би могао, и из каквих намјера и интереса, да касније, умјесто да коригује, везује за даљу прошлост тако немогуће ствари?

[34] Један од три кардиналска степена: кардинал-епископ, кардинал-ђакон и кардинал-свештеник.

[35] Имена Leo и Johannes, византијских царских посланика, Шишић сматра доцније измишљеном глосом будући да их Хрватска кроника не познаје (стр. 428), али Хрватска кроника показује више одступања од латинског Љетописног текста, па би један од тих одступања могло бити и изостављање ових имена.

[36] Ријечи: „ако би неко друкче поступао, повриједио би краљевску круну" Шишић сматра немогућим прије XIII—XIV вијека, и тврди да никако не могу имати везе са Дукљом XII вијека, а још мање са IX или десетим вијеком (стр. 431), са чиме се ми потпуно слажемо, само жалимо што и ова чињеница није одвратила Шишића од његовог немогућег датирања постанка Љетописа.

[37] У Ват. рукопису и у штампаном Лучићевом тексту стоји Sumbra, а код Шишића, као и код Орбинија, Surbia, и то без икаквог његовог упозорења на ово одступање од Ватиканског рукописа.

[38] Појава у Љетопису имена Бијела Хрватска за Доњу Далмацију и Црвена Хрватска за Горњу Далмацију није Дукљанинова измишљотина. Прије Дукљанина ове називе помиње дужд A. Dandolo али то не значи да их је Дукљанин од њега и узео. Уколико није путем неког записа до њих дошао, могао је и усменим путем да за њих сазна, јер да су ти називи у неко вријеме живјели не би требало сумњати. О Црвеној и Бијелој Хрватској Шишић опширно расправља (стр. 167 и даље). На ово његово расправљање осврнуо се и Радојчић у свом приказу Шишићевог издања Љетописа (стр. 176). Из овог Радојчићевог осврта донијећемо само оно што резимира и Шишићево и Радојчићево гледиште у односу на ове називе: „Но с поделом приморја на Белу и Црвену Хрватску, ипак је велика неприлика, јер је назив Црвена Хрватска сасвим нејасан. Критични историчари не знају шта ће с њим. Ни Шишић, наравно. Али ипак је баш због Црвене Хрватске, које не може да се одрекне, бар делимично остао уз своје старо мишљење, да је код византинских историка XI и XII в., где они говоре о Хрватима, доиста реч о њима, а не о Србима. Ја сам, међутим, скупио читав низ доказа, да се хрватско име тамо употребљује само као синоним за српско. („Како су називали Србе и Хрвате византиски историци XI и XII века Јован Скилица, Никифор Вриеније и Јован Зонара?", Гласник Скопског Научног Друштва, II, 1926., 1—13). Из њих се јасно види да је тамо говор о свим Србима, или Дукљанима, као Хрватима, а не о једном делу, па је ипак Шишић смислио сада нову хипотезу (170—1), да се овдје спомињу Хрвати као део Срба; мислио је на сличан случај код Чеха и Пољака. Извори не дају никаква права на то. У њима се говори о Србима (или Дукљанима) или Хрватима. Већ сам ја подвукао необичност овога идентифицирања и истакао, да византиски писци обично дају модерним народима стара или географска имена као синонимна, а не нова ...". Ми смо мишљења да рјешење енигматичне појаве назива Црвене Хрватске — који назив није оставио јачег трага у историји због непостојања ни политичког, ни административног ни етнографског, ни географског основа који би тај назив правдао — треба тражити у чињеници коју је истакао Радојчић, наиме да се код неких у неко вријеме хрватско име употребљавало „као синоним за српско". Да је употреба назива Црвена и Бијела Хрватска била не само ријетка већ и сасвим споредна, најбољи је доказ да се ти називи не помињу ни у једном документу ни папске ни било које друге канцеларије.

[39] У Ват. рукопису стоји Aransonam, код Орбинија Aronsio, а Шишић доноси Arausonam (стр. 306).

[40] Између ријечи Нин и Раб Шишић умеће ријеч Teninium, које нема ни у Ватик. рукопису, ни у Лучићевом издању, ни код Орбинија, с образложењем: „Мислим да је ово име (Teninium = Книн) испало грешком старијих преписивача (стр. 306), то јест да је испуштена книнска епископија основана око 1040" (стр. 137).

[41] У Ват. рукопису стоји Vegliam, а Шишић доноси Veglam (стр. 306).

[42] У Ват. рук., код Лучића, а и код Шишића стоји superiori (мисли се на Горњу Далмацију). И Мошин такође доноси superiori, али с напоменом да је то Шишићева исправка јер да како он тврди, у оригиналу грешком стоји: доњу (inferiori). Пошто ово Мошиново тврђење не одговара истини, а пошто ни Шишић не говори о никаквој својој исправци у том смислу, не знамо на основу чега је Мошин могао тако тврдити.

[43] У Ват. рук. стоји Lupiam, код Орбинија Lustria, а Шишић доноси Lapiam и то тумачи као „Лаб, очито ријека и жупа тога имена" (стр. 432).

[44] У Ват. рук. стоји »Lab:«, а код Орбинија Palude Labeate. Шишић је, према Орбинију, у свом издању донио: paludem Labeatidem, што значи Скадарско језеро (стр. 307). Ово Шишићево тумачење скраћенице „Лаб": и ми прихватамо, па смо и превели са Скадарским језером.

[45] У Ват. рук. стоји Supanos, а тако доноси и Шишић. Ријеч жупан се у Љетопису јавља много пута и, сем у овом случају, увијек је написана са почетним словом »i«, дакле увијек Iuppanus. Шишић, међутим, ову ријеч у читавом тексту девете „главе" (по Црнчићевој подјели коју је задржао, како смо раније рекли, и Шишић), која се овдје јавља пет пута, увијек пише supanus, дакле увијек са почетним словом »s«. Ова разлика између Шишића и Ват. рукописа која се на истој ријечи јавља четири пута за нас је тим више несхватљива, па нам је тешко да је сматрамо случајном. На овој својој четворострукој грешци Шишић заснива ово своје тврђење: „У садашњем тексту (и у римском рукопису) само у тој IX глави каже се *supani*, не *jupani*, како иначе читамо у читавом осталом Дукљаниновом тексту. Тај је изричај supani млађи у ортографији наших исправа (према времену њихова постања, то јест, кад су написане)" (Шишић, 428). Напомињемо да су писари при писању ријечи жупан или жупа или жупанија било на латинском или на италијанском језику без обзира на вријеме некад писали zuppanus, zuppa, zuppania; некад suppanus, а некад iuppanus или juppanus. Ова се разлика запажа и код једног истог писара, тако се и у Дукљаниновом тексту један пут појавило »s« мјесто њему уобичајеног »i« на почетку ријечи. Ову Шишићеву грешку је искористио М. Медини као један од елемената на којима он заснива своје тврђење о већем броју аутора Љетописног текста: „Чудновато је — каже Медини — како се је у латинској редакцији често пута сачувао први правопис појединих дијелова Љетописа. У 9. гл. пише: supanus, sednicus, а у осталом Љетопису: iupanus, setnicus (27)." (Медини, Како је постао Љетопис . . ., стр. 141). И тако, како видимо, и једна грешка, која иако четири пута поновљена ипак на изглед неважна, може имати и тежих посљедица.

[46] У Ват. рук. стоји nobilioribus (nobiliores = племенитији, то јест припадници вишег племства). И Шишић ову ријеч доноси као и Ват. рукопис, али је сматра доцнијом глосом (стр. 428).

[47] У Ват. рук. стоји Iupanijs (правилно), у Лучићевом издању погрешно Iupanis, а код Шишића двоструко погрешно supanis. Али сад није важна грешка у односу на почетно слово, уосталом на њу смо већ указали јер је она једна од оних четири истих Шишићевих грешака, већ је далеко крупнија грешка коју је Шишић починио пропуштајући да, на основу Ватиканског рукописа, исправи Лучићеву грешку. Шишићева грешка је толико већа што се не ради само о његовом погрешном читању одговарајуће ријечи у Ват. рукопису, већ што је таквим својим читањем дозволио да читав контекст у коме се ова ријеч налази остане потпуно бесмислен. Наиме, читајући supanis мјесто Iupan*iis*, од субјекта Iupani, који је замијењен замјеницом unusquisque, створио је објекат supanis, међутим објекат је Iupaniis (дакле, објекат нијесу жупани него жупаније). Овако обезглављена и обезрепљена одговарајућа реченица нарочито је задала муке Мошиновим преводиоцима, који су, правилно уочивши да се „ријечи dominaretur supanis earundem provinciarum не могу односити на субјект у почетку реченице — жупане", измислили (мјесто субјекта жупани) један други сасвим немогућ субјект: „сваки човјек", како су они превели замјеницу unusquisque за коју смо већ рекли да замјењује субјект: „сваки жупан". Створивши тако немогућ субјект, упали су у другу не мању грешку немогућим тумачењем, и то с позивом на Du Cange-ов Glossarium, глаголског облика teneret. За трећу грешку коју су речени преводиоци у овом контексту учинили давши депоненсу dominor пасивно значење, имају олакшавајућу околност, наиме Дукљанинову употребу dominare уз dominor на неким мјестима Љетописа. (Ш., 308, Мошин, 55).

[48] О овој ријечи под којом се тобож подразумијева књига закона које је установио краљ Светопелек, досад је веома много расправљано. Шишић се на њој веома опширно задржао. Навео је оно што су о »Methodius«-у казали прије њега разни писци да би се затим негативно изразио о разним мишљењима и претпоставкама изнесеним у вези са овом тобожњом књигом закона: „. . . могу ли се градити, па било баш само комбинације и ипотезе на основу речи, која не постоји и никад није постојала са значењем (па било баш и у пренесеном смислу) „збирка разних списа и докумената" или „зборник закона" или „развод међа између општине и општине". Тај факат спрам оних неоснованих

закључака и домишљавања већ је сам по себи довољан, не само да побуди сумњу, него да поруши све што се износи о тобожњој Дукљаниновој мистериозној словенској књизи »Methodius«. (стр. 132). И заиста, само вријеме у којој је Дукљанин замислио стварање ове књиге, која није ништа друго него продукт његове маште, даје Шишићу за право да њено постојање сматра немогућим. Али Шишић кад год мисли да може, покушава да многе Дукљанинове апсурдности пребаци на друга лица, на касније глосаторе. Тако је урадио и са овом. Мошин, слажући се са Радојчићем, ставља приговор на Шишићево тврђење о овој глоси: „Шишић сматра податак о „Методиусу" каснијом глосом и мисли, да је глосатор имао у виду Панонску легенду о Методијеву пријеводу Номоканона. Слажем се са Н. Радојчићем да нема разлога прогласити ово мјесто за глосу, па и с његовом начелном примједбом: „није добро тежа мјеста избацивати из извора проглашавањем за глосе" (Мошин, стр. 56).

[49] У Ват. рук. и код Лучића Centuriones, а код Шишића sednici (стр. 308).

[50] У Ват. рукопису annis, а код Шишића annos (стр. 308).

[51] Причања о крунисању Светопелека као и ове последње редове Шишић сматра глосом: „Особито је интересантна глоса о крунисању краља Будимира (Светопелек). Значајно је, да Дукљанин, сем Будимирова крунисања, сина му Светолика поткрај девете главе и Предимирова (гл. XXVIII), нигде више не помиње крунисања, па ни посвећења дукљанских краљева, а да о краљевским инсигнијама уопште и не говоримо, па ни код краља Михаила, сина Стефана Војислава, где бисмо то могли очекивати (Зар само „могли очекивати", а не због одсуства причања о томе и извести логичан закључак о немогућности да је Љетопис писао савременик или скоро савременик тог крупног догађаја за Дукљу?! — Сл. М.). Поред тога очито је, да је црква св. Марије у граду Диоклеји, где је тобоже сахрањен краљ Будимир (Светопелек) и где се тобоже имало обавити крунисање, не само Светоликово, него чак »ex illa denique die mos adolevit, ut in eadem ecclesia eligerentur et ordinarentur omnes reges huius terre«, просто измишљена, и то тенденциозно измишљена, као тобожња резиденција и саборна црква *древнога диоклијскога архиепископа*. По мом мишљењу ова је глоса о тобожњем Будимирову (Светопелегову) крунисању у вези с Томом архиђаконом (стр. 91) у толико, што је Томин податак о крунисању српскога краља Стефана Првовенчанога (1217) дао потстрека неком глосатору (вероватно из Сплита или околине), да измисли свој податак о крунисању Будимирову (Светопелегову)". (стр. 428 и 429), а на другом мјесту: „Тврђење пак, на крају гл. IX, да су у цркви Св. Марије у Диоклеји вазда крунисани дукљански краљеви, очита је измишљотина, удешена према познатом факту у XIII веку, да је црква у манастиру Жичи постала сталном крунидбеном црквом српских владалаца од Стефана Првовенчанога па даље". (стр. 431).

[52] Послије ове ријечи Шишић умеће свезу et, које нема у Ват. рук.; мјесто ње стоји запета, а ми смо у преводу употребили интерпункцијски знак двије тачке пошто реченица која слиједи конкретније прецизира мисао претходне; према томе Шишићевом »et« нема мјеста. У транскрипцији је требало задржати запету.

[53] Шишић, наравно, и за ово име мисли да је каснија глоса. У вези овог Шишићевог мишљења врло је умјесан Мошинов приговор: „Треба примијетити да име Атила долази у свим варијантама Дукљанинове кронике (заправо Љетописа и Кронике — Сл. М.) и да је неразумљиво, зашто би тај анахронистички податак, психолошки допустив за глосатора XIII вијека, био недопустив за писца из XII вијека". (М., стр. 58).

[54] Послије ове ријечи Шишић умеће ријеч »eam«, које нема у Ват. рукопису. Овим уметањем Шишић је нарушио смисао Дукљанинове мисли и дао други. Ова Шишићева грешка резултирала је, наравно, и у преводу Мошиновог издања. Тако, док Дукљанин јасно и лијепо каже да је Атила похарао, порушио и попалио велики дио Себеслављеве земље, дотле према Шишићевом уметку излази да је Атила похарао сву његову земљу.

[55] Овдје имамо један од доказа да Дукљанин под појмом *gens* подразумијева и војску.

[56] У Ват. рукопису Sumbram, а код Шишића Surbiam.

[57] У Ват. рук. Charanimirus, а код Шишића Chranimirus уз тврђење да је у Ват. рукопису Caranimirus а у Лучићевом штампаном тексту Charanimirus.

[58] У Ват. рукопису Tvardoslavus, код Шишића Tvardoslav.

[59] У Ват. рук. Ostrivoij, а код Шишића Ostrivoy.

[60] У Ват. рук. Ostryvoij, а код Шишића Ostrivoy. Нека

не буде чудно што смо два пута, и то узастопце, указали на ова на изглед безначајна одступања Шишића од Ватиканског рукописа. Ово ћемо даље избјегавати, односно ограничаваћемо се на нужну мјеру, потребну ради побијања одговарајућих Мединијевих тврђења у односу на графичко диференцирање наводно разних аутора Љетописа. Горња два случаја, садржана у једној „глави" (XVII) од свега 23 (двадесет и три) ријечи, јасно говоре о недослиједности писања слова „у", па према томе, поред многих других таквих примјера, обарају Мединијеве комбинације са овим словом. Али ипак није искључено да ће се наћи неко, ако не да подијели ову „главу", па да један дио припише једном а други другом од „више писаца" Љетописа, а оно бар да једну од двију различитих графија имена Остривој припише неком глосатору. Нек се ово не сматра цинизмом већ претпоставком заснованом на безброј проглашених интерполација и глоса у Љетопису попа Дукљанина, од којих многе немају озбиљнијег основа од оног који би послужио евентуалном проналазачу глосатора и у XVII „глави".

61 У Ват. рукопису Pridislavus (на маргини Pridisl:), а код Шишића Pribislavus; и у Лучићевом штампаном издању стоји Pridislavus.

62 У Ват. рукопису Crepimirius, а код Шишића Trepimirus, с напоменом „У Луција на оба места Crepimirus, очито искварено од преписивача за Trepimirus (гл. Коментар)" (стр. 312). Из Шишићевог коментара откривају се разлози његове промјене имена Crepimirius у Trepimirus, наиме Шишић покушава да Крепимира, једну од личности Дукљанинове маште, идентификује са хрватским кнезом Трпимиром (око 845—864), али у томе, по нашем мишљењу, није никако успио.

63 Послије ове ријечи Шишић додаје ријеч *Bosnae*, које нема у Ват. рукопису, а ни у Лучићевом штампаном тексту.

64 У Ват. рук. Alemanij, код Шишића Alemanii. Напомињемо овдје да Шишић Дукљаниново »i«, које се врло често сусреће, најчешће транскрибује са »y«, што је, наравно, утицало на Мединијеве комбинације.

65 У Ват. рукопису стоји на овом мјесту Svechozar, али само три ретка ниже исто име гласи Sfetozar, а код Шишића на оба мјеста Svetozar. И ово наводимо због Мединијевих комбинација са групом »ch«.

66 У Ват. рук. и другдје, а и код Шишића стоји Lasta. Шишић сматра да је то данашњи Петровац н/м: „То је

Ластва (или Кастио Ластва, тал. некоћ Castellastua), данас — из сасвим практичних разлога — службено прозвано Петровац у општини паштровској, у срезу барскоме... Пред Лаством (одн. Петровцем) има у мору у удаљености отприлике од једног километра, два оширока гребена (школља), један тик другога... Данас се та два гребена зову Перазић и Катич, и на Катичу има на врх 20 метара висока гребена мала црквица. Ово је очито Дукљанинов локалитет „Радослава ками"..." (Ш., стр. 437 и 438). Свакако, ово Шишићево излагање је врло привлачно, али, како смо већ истакли, и према Дукљаниновим називима мјеста требамо, кад то није сасвим сигурно, бити веома опрезни.

67 У Ват. рук. стоји equitibus, што Шишић мијења у equis. На ову промјену Шишића је навела бесмисленост контекста изазвана очито промјеном реда ријечи. Шишићевом измјеном горњи контекст ипак није добио један прихватљив садржај, наиме да су људи краља Радослава запливали с коњима. У сваком случају Шишић није смио дирати у текст, већ је своју замишљену замјену equitibus са equis требао навести само у напомени. Пошто текст Ват. рукописа ми не доносимо у транскрипцији већ само у фотокопији, ми смо у нашем преводу извршили коректуру горњег фрагмента онако како претпостављамо да је тај фрагмент требао гласити са правилним редом ријечи; тако ми задржавамо equitibus, па смо наш превод ускладили према оваквом реду ријечи горњег фрагмента: »... quia Ciaslavus cum suis equitibus iam prope erat, timore percussi, ut stabant, natantes pervenerunt...«.

68 У Ват. рук., а и код Лучића стоји грешком tempore, па је Шишић исправио у timore. Сам контекст говори да је ова исправка сасвим сигурна, али ју је Шишић требао навести само у напомени, задржавајући у тексту Љетописа поменуту грешку.

69 У Ват. рук. и код Лучића стоји remigantes, а код Шишића navigantes.

70 У Ват рук. Kijs, код Лучића Kiis, а код Шишића Kys.

71 У Ват. рук. Civedino код Шишића Civelino.

72 Свуда стоји ibi, које је у овом контексту adverbium temporis, а не loci; због тога је требало превести са тада.

73 У Ват. рук. стоји: *in loco,* међутим Шишић то мијења у: *et locus,* јер је очито да није разумио смисао горњег текста који се, као и у Ватиканском рукопису, налази

у заградама. Због тога је он у овом тексту уметнуо ријеч dicitur којој никако нема мјеста.

[74] На мјесту горњих тачкица у Ват. рукопису стоји ријеч коју ми несигурно читамо Ciscoro; њу је Лучић у штампаном тексту донио: Ciscono, а Шишић Kiskovo. Шишић јој је дао овај облик јер је мислио да ће тако бити прихватљивије његово кориговање одговарајућег фрагмента у коме је, као што смо казали у предњој напомени, уметнуо ријеч dicitur. Међутим, он је оваквим читањем ријечи Ciscoro или Ciscono починио у овом контексту још једну грешку јер Дукљанин није мислио да, поред мјеста Цвилино на коме су наводно страдали Угри, наведе још једно на коме би наводно био погинуо кнез Киш, и које би требало, по Шишићу, да се зове Кисково. Уосталом, да је он на такво мјесто уопште мислио, никако не би почетно слово ове ријечи био написао »C« већ »K«, као што је урадио Шишић. Ријеч коју Шишић чита Кисково ми нијесмо могли донијети у преводу јер не знамо што она значи; уосталом, у читању ове ријечи сигурни смо за само прва пет слова, дакле сигурно читамо *Cisco;* шесто слово сматрамо да је прије »r« него »n«, како је то слово прочитао Лучић, али у сваком случају није »v« које се, поред других одступања у читању ове ријечи, јавља код Шишића. Седмо слово изгледа „о", али није тако јасно и изразито као у другим случајевима када се ово слово јавља не само на крају већ и у средини ријечи. Према томе крајње слово би могло да буде и нешто друго, на примјер знак за скраћеницу »orum«, иако је то тешко бранити с обзиром да се у Дукљаниновом тексту ова скраћеница друкче и јасније јавља. С обзиром на текст читаве реченице, чији је саставни дио и фрагмент у заградама, можемо тврдити да се под ријеч чија прва пет слова гласе »Cisco« подразумијева име неког угарског комитета (жупаније, кнежине) на чијем челу је стајао кнез Киш, који је у претходном тексту означен ширим појмом „угарски кнез", а у овом о коме ми сада расправљамо ужим: „кнез + име комитата или припадника односног комитата". Да је Дукљанинов кнез Киш био само један од угарских кнежева, односно да је Дукљанин мислио на њега као таквог, доказује његово причање које слиједи, наиме да је Кишова жена, послије погибије свога мужа, затражила војну помоћ од угарског краља да освети мужевљеву смрт.

[75] За горњи фрагмент „а и због тога" латински текст у Ватиканском рукопису гласи: et ideo quoniam. Шишић,

међутим овај фрагмент доноси овако: ideo, quoniam, дакле избацио је свезу »et« и ставио запету између *ideo* и *quoniam* и на тај начин је промијенио прави смисао овог фрагмента.

[76] У Ват. рук. haес, а код Шишића aес, што је свакако омашка штампара.

[77] За текст који у преводу гласи: „Кад су се Латини стали враћати у своје градове" у Ват. рукопису стоји: »..., revertentes (субјект »Latini« је раније истакнут — Сл. М.) in suas civitates«. Овако тај текст гласи и код Лучића, међутим Шишић га доноси овако: »...; revertentes autem Saraceni in terram suam, Latini volebant revertere in suas civitates«. (стр. 318 и 319).

[78] У Ват. рукопису стоји excerptis, а код Лучића погрешно acceptis. Шишић је поновио Лучићеву грешку, умјесто да је приликом колационирања исправи будући да је у Ват. рукопису ова ријеч (као, уосталом, читав текст) веома читко написана. Отежавајућа околност за овај Шишићев пропуст је чињеница што је са acceptis читав контекст коме ова ријеч припада бесмислен, па га је ова бесмисленост морала упозорити на више пажње приликом сравњивања рукописа и Лучићевог издања. Нас је баш, поред других, и ова ријеч acceptis, коју смо сматрали у датом контексту немогућом, навела да одемо у Рим, на извор, па због тога не можемо да се довољно начудимо Шишићу за овај и за многе друге сличне пропусте. Ова Шишићева грешка изразила се, наравно, и у преводу Мошиновог издања, у чијем одговарајућем контексту је почињена још једна грешка (за коју истина Шишић није одговоран), наиме наведено је педесет умјесто петсто витезова. Грешка acceptis јавља се и у Суботићевом преводу (стр. 40) јер је он преводио из Лучићевог издања, гдје се, како смо рекли, такође јавља ова грешка. Кад се овакве аномалије јављају у разним издањима историјске грађе, а таквих је аномалија због лошег читања веома много, историчари не би требали тако лако насиједати и доносити немогуће интерпретације; боље је у таквим случајевима признати немогућност правилног и могућег тумачења, односно превођења.

[79] За ријечи „одлагањем гласа »L«" у Ват. рук. а и код Лучића стоји »*L posita*«, а Шишић, без икаквог упозоравања на своју допуну, доноси »*r pro 1 posita*«.

[80] У Ват. рук. стоји Setnicis, али је претходно било написано Sednicis, па је друга рука (она која је писала мар-

гиналне биљешке и наслов Ват. рукописа) исправила у Setnicis, и то тако што је изнад три прва прецртана слова *Sed* ставила *Set*. Овдје напомињемо да се ова ријеч у читавом Ватиканском рукопису јавља свега три пута, што се код Шишића она појављује више пута, посљедица је његовог, иначе недозвољеног, мијењања ријечи centurio у sednicus. Прва два пута се ова ријеч у форми sednicus јавља у тобожњој „глави" IX, а трећи, и посљедњи, пут овдје, односно у тобожњој „глави" XXVII. Па и овај посљедњи пут је првобитно била написана у форми sednicus. Нека ова констатација послужи ради конфронтирања Мединијевог тврђења: „У гл. 9 пише sednicus, а у осталом Љетопису setnicus". (стр. 141).

[81] У Ват. рукопису и код Лучића стоји Ylibro, а код Шишића Ybro.

[82] У Ват. рук. стоји factum praelium, а Шишић између ове двије ријечи умеће ријеч *est*, и то без да наведе да је то његов уметак.

[83] У Ват. рукопису стоји Tiescemirum, а на одговарајућој маргини Tiescimir (као и код Лучића и Орбинија), али и поред тога Шишић доноси Tiscemirum. Од оваквог читања га је, осим упорне друкче графије код осталих, морао одвратити и латински текст који објашњава садржајни смисао овог имена (»consolator populi«). Ово име се више пута јавља и Шишић упорно понавља исту грешку.

[84] У Ват. рукопису стоји Praelimirum, као и код Лучића, а код Шишића Predimirum. И у доцнијим појавама овог имена Шишић има увијек Predimirus, а Ват. рук. и Лучић увијек Prelimirus или Prelemirus, а једном и Plerimirus. Много касније у вези са једном другом личношћу јавља се у Ват. рук. и име Predimirus. С обзиром да се име Praelimirus јавља и са дифтонгом, као и с обзиром на то да прва половина овог имена има »Praeli«, није искључено да се Дукљанин при комбиновању имена, од којих се многа само код њега јављају, није одлучио да једно скује комбинацијом латинске и наше ријечи. У сваком случају, никако се не могу поистовјетити имена Прелимир и Предимир, тим прије што Дукљанин зна и за једно и за друго име. Према томе не можемо прихватити ни Шишићево тврђење: „У Л(уцијуса) Prelimirum; али коректно гласи ово име Предимир, како га доцније и налазимо у Летопису. Словенскога имена Прелимир нема (гл. Миклошић, о. с. Орбини има на том месту

Predemir, о. с.). Кад је већ Шишић навео да се код Орбина „на том месту" налази Predemir, морао је исто тако признати да се свих осам осталих пута, колико се још ово име у вези са истом личношћу јавља код Орбинија, увијек појављује у графији Prelemiro или Prelimiro.

[85] У Ват. рук. Lucca, а код Шишића и Орбинија Luca. (стр. 324).

[86] У Ват. рукопису Preva, а тако и код Орбинија, а код Шишића Pleva. (стр. 324). У напомени бр. 35 Шишић каже: „У Л. грешком Preva".

[87] У Ват. рук. caepit, код Шишића правилно cepit. На разлике у односу на писање, или не, дифтонга између Ват. рукописа и Шишићевог штампаног текста, које су иначе многобројне, нијесмо ни досад, нити ћемо и од сада унапред указивати. Овај случај смо само користили да на то укажемо. Ни у писању дифтонга, као ни у много чему другом што се односи на правописна правила, Дукљанин није досљедан, па зато ако би неко хтио и на основу употребе, или не, дифтонга градити претпоставке о већем броју аутора Љетописа, упућујемо га на фоторепродукцију Љетописа.

[88] У Ват. рук. Piena, а код Шишића Pleno (стр. 325).

[89] У Ват. рукопису и другдје стоји pueris. Ми смо превели са дворјаници због тога што се никако не може радити о дјеци уопште, а да се не ради ни о синовима Прелимировим, доказ је не само то што би у том случају у тексту прије стајало filiis, већ и чињеница да Дукљанин још није био ожењио свога краља Прелимира. Сем тога, ријеч puer може да значи и службеника, послужитеља, слугу. С обзиром на мисију, сматрали смо оправданим да горњу ријеч преведемо са дворјаници.

[90] У Ват. рук. ове ријечи нема и јасно је из њеног латинског објашњења да је она изостављена. Шишић је ову празнину уочио и допунио је ријечју »dedinam« (дједовина). Ову допуну Шишић је овако образложио: „Ставка: »tunc rex (Predimir) ... dedit cognatis suis (рашком великом жупану и његовим синовима) (Не жупану, већ само његовим синовима — Сл. М.) in tribessam, quam Latini dicunt haereditatem«, дошла је до нас искварена; изгледа као да »tribessa« латински значи »haereditas«, што је потпуно неисправно. Tribessa је брдо ... Очито је на томе месту грешком преписивача испала наша реч »dedina« (од XIV века даље „баштина"), дакле ставка је првотно гласила: »dedit ... in dedinam«, што се онда ис-

правно објашњава »quam Latini dicunt haereditatem«. (стр. 450 и 451). Шишић је своје разлоге који су га руководили да допуну изврши ријечју »dedinam« истакао објашњењем: „Од XIV века даље „баштина". Ми смо, међутим, ову допуну извршили ријечју „баштина" не због тога што се она, како каже Шишић, јавља „од XIV века даље", или како стоји у Рјечнику хрватског или српског језика ЈАЗУ: „долази од XIV вијека", већ што је она, кад се не ради о насљеђу од предака већ о објекту који се додијељује с правом насљеђа, далеко прикладнија од ријечи дједовина, и без обзира на етимологију ријечи баштина.

[91] У Ват. рук. peгexit, а код Шишића perrexit. Као и у писању дифтонга, тако и у писању удвојених сугласника врло честе су разлике између Ватик. рукописа и Шишићевог штампаног текста. И на ове разлике указујемо само на овом мјесту.

[92] У Ват. рук. стоји: »,et possederunt«, а тако исто и код Лучића, међутим код Шишића: »et possiderent«, што, наравно, мијења смисао.

[93] У Ват. рук. стоји Spelanchus, а код Шишића Svevladius. Ми смо горе донијели Превлад јер се доцније под овим именом јавља четврти по реду син краља Прелимира.

[94] О географским именима која се јављају код Дукљанина досад се доста расправљало; у неким случајевима, по нашем мишљењу, сасвим промашено. Ми се нећемо упуштати у расправљање о томе, већ упућујемо читаоце на Шишића, који не само да се дуже задржао на овим именима већ и наводи сву ранију литературу о њима. Нека од ових имена која су нам била сумњивија у преводу смо донијели у наводима, задржавајући латинску графију. У вези са овим географским именима једино ћемо упозоравати на разлику у графији између Ватиканског рукописа и Шишићевог издања.

[95] У Ват. рук. стоји Obliquit, а код Шишића Obliquus.

[96] У Ват. рук. стоји Cremeniza, а код Шишића Cermeniza.

[97] У Ват. рук. стоји Pelislavo, а код Шишића Boleslavo. Ми смо горе донијели „Болеславу" јер очито да се ради о другом по реду Прелимировом сину, који је прије тога наведен под именом Болеслав.

[98] У Ват. рук. погрешно стоји Iuppanis, а код Шишића iupaniis, јер је очито да се не ради о жупанима већ о жупанијама. Шишић је ову грешку исправио директно у тексту; био би правилније урадио да је на исту указао у напомени и ту донио њену исправку.

[99] У Ват. рук. стоји Ressena, а код Шишића Rissena.

[100] У Ват. рукопису стоји Cherenaniam, а код Шишића Chelmaniam.

[101] У Ват. рук. стоји Yabsco, а код Шишића Yabsko.

[102] У Ват. рук. стоји »Vellica Gorymita«, а код Шишића »Vellica, Gorimita«.

[103] У Ват. рук. стоји Prevladio, а код Шишића Svevladio.

[104] У Ват. рук. стоји Podagoria, а код Шишића Podgoria.

[105] У Ват. рук. стоји submontana, а код Шишића Submontana. Иако на многобројне разлике у писању великих и малих слова између Ват. рук. и Шишићевог издања не указујемо, овдје смо то урадили јер би Дукљанинино писање ријечи submontana малим почетним словом могло бити од неког значаја.

[106] У Ват. рук. стоји Thetrarchias, а код Шишића Tetrarchias.

[107] У Ват. рук. прво је било написано poterit, па је другом руком измијењено у potuit, тако измијењено је донио и Шишић. Ми смо приликом превођења употребили првобитну форму јер у горњем контексту футур добро стоји.

[108] У Ват. рук. стоји Leghet, а код Шишића Leghec(h). Према томе није тачно што у нап. бр. 40 тврди Шишић, наиме: „Тако и у рукопису; штампани текст (мисли на Лучићев — Сл. М.) има Leghet (као и Орбини)". Дакле, сем код Шишића, свуда стоји Leghet.

[109] Све исто као и у напомени бр. 108.

[110] Послије ове ријечи Шишић, без потребе, умеће: autem, које се не налази ни у Ват. рук. ни код Лучића.

[111] У Ват. рук. стоји traiectus, а код Шишића Traiectus. И овдје писање малим почетним словом ријечи traiectus може бити од значаја. О овом локалитету који за нас није, као што је то за Шишића (стр. 453) и за друге који су о њему писали, исто што и Превлака у Боки Которској, видјети нашу расправу „Ново тумачење једног фрагмента из »Tabula Peutingeriana«", Историјски записи, св. 1 за 1966., стр. 111—129.

[112] Послије имена Tugemir у Ват. рукопису стоји још једно име: Tihomir, које је веома лагано, и то парцијално, прецртано.

[113] У Ват. рук. стоји Petrislaum, а код Шишића Petrislavum (стр. 330).

[114] У Ват. рук. Chelmam, а код Шишића Chelma(ni)am.

[115] У Ват. рук. Gazeni, а код Шишића Craini.

[116] У Ват. рук. Prapa, код Шишића Prespa.

[117] У Ват. рук. Praeterea, а код Шишића Interea.

[118] У Ват. рук. nuntians, а код Шишића nuncians.

[119] У Ват. рукопису »balno ...«, а код Шишића balneatum.

[120] Претходно је у Ват. рук. било написано concessit, па је другом руком измијењено у consensit; тако је донио и Шишић.

[121] Претходно је било написано terruit, па је другом руком измијењено у tenuit. Ми смо приликом превођења раће задржали terruit. Шишић је донио tenuit.

[122] У Ват. рук. стоји fraudolenter, а код Шишића fraudulenter, што је правилно, али је требало задржати fraudolenter, који облик показује италијански утицај на латински језик, дакле италијанизам који је у Бару тешко замислити у XII вијеку.

[123] У Ват. рук. Praeterea, а код Шишића Interea. И ова Шишићева дивергирања у односу на Praeterea-Interea, којих има више, користио је Медини за своја доказивања већег броја аутора Љетописа. (Медини, Како је постао Љетопис ..., стр. 128 и 135).

[124] У Ват. рук. Prispa, а код Шишића Prespa.

[125] У Ват. рук. Praeterea, а код Шишића опет: Interea.

[126] У Ват. рук. стоји frater, а код Шишића patruus. Шишић је ову измјену учинио јер је из ранијег текста јасно да Драгимир није брат већ стриц Владимиров, будући да је брат Владимирова оца, Петрислава. Због тога смо и ми превели са стриц, али да транскрибујемо текст задржали би frater, па би у напомени објаснили Дукљаниновy грешку. Међутим Шишић није ни упозорио на своју исправку коју је извршио чак у тексту. Дукљанину, који није писао историју већ бајке, није за замјерити на овакве грешке. Много је више за замјерити онима који на сваки начин, дозвољен и недозвољен, хоће да поштопото у његовим бајкама траже, и, што је још горе, доказују историју.

[127] Између ових двију реченица, од којих прва завршава ријечју Дубровник а друга почиње ријечју Узео, Шишић умеће сасвим произвољно (да се најблаже изразимо) овај текст: „(Genuit autem Dragimirus de prima uxore filium Voislavum qui).“ Али му то није било довољно, већ је овај уметнути текст везао са наредним — избацивши из њега интерпункцијски знак тачке и ријеч »ibi« — у једну речелицу. Ову своју интервенцију у Дукљаниновом тексту Шишић је донио у угластим заградама и образложио у коментару (стр. 459—461). И тако Шишић, измисливши — попут Дукљанина — још једну, и то прву, жену краља Драгимира, из ње нам извлачи родоначелника династије Војислављевића и то онда када је Драгимирово посмрче, Доброслав, већ било васпитано у Дубровнику. Тако добивши Војислава, у даљем Дукљаниновом тексту гдје се помиње Доброслав, Шишић ово име једноставно увијек замијењује са Војиславом. Сматрамо да је под врло скупу властиту цијену Шишић покушао ову парцијалну рехабилитацију Дукљанина.

[128] У Ват. рук. стоји Saanec, а код Шишића Saganec. Ми смо горе донијели Саганек, јер се доцније ово име у Љетопису и тако јавља, па смо раће употребили ову форму иако је и она немогућа.

[129] У Ват. рук., а и код Лучића стоји tollent, а код Шишића tollunt.

[130] Послије ове ријечи Шишић умеће ријеч sunt.

[131] Послије ове ријечи Шишић умеће свезу et. И овај као и предњи уметак не мијењају смисао, али се штетно одражавају на стил.

[132] У Ват. рук. стоји Apliza, а и код Лучића, међутим код Шишића Topliza. За ову измјену Шишић даје ово образложење: »Apliza у тексту Луцијеву (овдје Шишић мисли и на Ват. рук. и на Лучићево издање — Сл. М.) (и Орбинову) у ставци: caepitque praeliari cum Graecis et obtinuit terram usque in Apliza«, очито је искварено за Topliza, а то је јамачно област у Србији око реке Топлице (Куршумлија и Плочник) на запад од Ниша“. (стр. 463). Као и у многе друге овакве идентификације, ми сумњамо и у ову, зато смо горе и задржали Apliza.

[133] У Ват. рук. стоји fugientes, а Шишић је изоставио ову ријеч.

[134] У Ват. рук. стоји Chelnanae, а код Шишића Chelmanae.

[135] У Ват. рук. стоји Chelnani, а код Шишића као горе.

[136] У Ват. рук. стоји Populi, а тако исто и другдје; ми би ову ријеч овдје били превели са војска, али смо се поколебали тиме што је Љутовид одређен да буде и кнез и војсковођа, па би се могло претпоставити да је Дукља-

нин мислио да каже како су се тобож рашки жупан и босански бан споразумјели да се уједине за Захумљем не само у предстојећој војној акцији, па да овим уједињеним земљама Љутовид буде нека врста врховног кнеза. Може се претпоставити и то да се под „princeps et ductor" мислило на „глава и војсковођа" читаве војске, али то би био плеоназам. Сингуларни облик ријечи populus нам не може помоћи у тачном одгонетању ове Дукљанинове мисли, јер приликом њене употребе он произвољно употребљава и једнину и множину, па било у којем значењу да је употребљава.

137 У Ват. рук. стоји Antibarenae, а код Шишића Antibarensis.

138 У Ват. рук. стоји Cermoniza, а код Шишића Cermeniza.

139 У Ват. рук. стоји per Prapatnam, а код Шишића (per) Prapratnam. Заграду Шишић употребљава кад умеће ријеч које нема у Ват. рук., међутим ова ријеч коју је заградио налази се у њему.

140 У Ват. рук. стоји Boxe pomiluy, а код Шишића Bože pomiluj, што је користио Медини у познате нам сврхе.

141 У Ват. рук. Bosya, а код Шишића Božija. Пред овом ријечју у Ват. рук. стоји illius, што је Шишић изоставио.

142 У Ват. рук. стоји Boxya, а код Шишића Božija.

143 У Ват. рук. стоји servitutis, а код Шишића civitatis уз констатацију: „У Л(уција) грешком servitutis". (стр. 351). Шишић је ову исправку извршио по смислу, а и аналогијом са текстом у почетку четвртог пасуса исте „главе" где стоји: „in planitie civitatis Scodrinae". Ми претпостављамо да се ипак не ради о грешци преписивача већ да је Дукљанин употребио баш ријеч servitutis, хтијући, можда, притом да изрази неку својеврсну „припадност" вјероватно једног дијела скадарске равнице, претпостављамо баш оног на коме је његов Курсилије издахнуо, граду Скадру, односно свим његовим грађанима, као заједнички терен са правом служности. А да је Дукљанин, као у много чему другом, и у односу на правни институт сервитута могао застранити, не треба да нас чуди.

144 У Ват. рук. стоји vires, а код Шишића vir es. Ове двије ријечи је правилно Шишић одвојио у објављеном тексту, а таква је интервенција и препоручљива, али никако

није смио то урадити, како смо раније већ истакли, у самом рукопису.

145 У Ват. рук. стоји alter, а код Шишића alius. И ову Шишићеву грешку Медини је користио у већ толико пута наведене сврхе.

146 У Ват. рук. и другдје стоји currite. Ми смо превели са: дотрчите, јер је у горњем контексту то смисао наведене ријечи, међутим тај смисао као и читав контекст Моденешинови преводиоци нијесу схватили, па је њихов превод читавог овог контекста погрешан.

147 У Ват. рук. стоји Daiussium, а код Шишића Vaiussium.

148 У Ват. рук., а и код Лучића, Sagavec, међутим код Шишића Saganec.

149 У Ват. рук. „Gorscam, Iuppanam", а код Шишића „Gorscam iuppaniam". Ми смо задржали „Iuppanam" јер претпостављамо да Дукљанин није мислио на жупанију јер не само што је горње двије ријечи одвојио запетом, већ што за жупанију он увијек каже Iuppania, а не Iuppana. Претпоставити је да је он под Iuppanam мислио на неку жупанију сличног имена, рецимо на нешто слично називу Жупања.

150 У Ват. рук. стоји Cuprelluyc, а код Шишића Cupelnik. И овом Шишићевом грешком користио се Медини.

151 У Ват. рук. стоји Radaslavus, а код Шишића, Radoslavus. И ово је користио Медини, тврдећи: „Дукљанин (Медини мисли на дио текста који је по њему написао Дукљанин, а овом дијелу припада и овај фрагмент — Сл. М.) увијек: Radoslav, иако баш он наше „о" по романску радо мијења у а". (стр. 142).

152 У Ват. рук. стоји Lucam, а код Шишића Lu(s)cam.

153 У Ват. рук. стоји »Iuppam«, а код Шишића iup(ani)am.

154 Ми смо превели: „Будву са њеним подручјем" текст који у Ват. рук. гласи: „Succevi in Budua una Iuppa". Шишић је овај текст донио овако: „Succevi (cum) Budva". Iuppa овдје не значи жупанија, већ, претпостављамо, жупу.

155 У Ват. рук. стоји Goislavus, а код Шишића Goyslavus.

156 За ово име Шишић каже да је „очито искварено; изгледа да то има да буде неко требињско племе". (стр. 464).

[157] У Ват. рук. стоји in lecto, а код Шишића in lectulo, који облик се јавља свега два ретка прије у Дукљаниновом тексту, што доказује Дукљанинову недосљедност у писању истих ријечи, а Шишић је својим овако произвољним измјенама безброј пута завео Мединија, који је у свом раду уложио необично много труда, али узалуд.

[158] У Ват. рук. стоји Domanec, а код Шишића Domanech.

[159] У Ват. рук. стоји Myhala, а код Шишића Michala.

[160] У Ват. рук. стоји Mychala, а код Шишића Michala.

[161] У Ват. рук. стоји Radaslavus, а код Шишића Radoslavus.

[162] Исто као у напомени бр. 161.

[163] У Ват. рук. стоји volebant, а у Лучића погрешно nolebant. Ову Лучићеву грешку је поновио и Шишић, а и сам контекст, поред иначе сасвим јасне графије у рукопису, морао га је упозорити да nolebant врло чудно стоји, будући да су се дукљански владари увијек супротстављали непријатељима кад су их ови нападали, што је и нормално, а не само и увијек заступљено у Дукљаниновим причањима. Због ове Шишићеве грешке и одговарајући превод у Мошиновом издању је сасвим бесмислен.

[164] У Ват. рук. стоји Radaslavo, а код Шишића Radoslavo.

[165] У Ват. рук. стоји Domanec, а код Шишића Domanech.

[166] У Ват. рук. стоји Mihala, а код Шишића Michala.

[167] У Ват. рук. стоји Bladimirus, а код Шишића Vladimirus.

[168] У Ват. рук. стоји Gabril, а код Шишића Gabriel (Gabril — слов. утицај).

[169] У Ват. рук. стоји Radaslavo, а код Шишића Radoslavo.

[170] У Ват. рук. стоји Nicoforius, а код Шишића Niceforus.

[171] У Ват. рук. стоји ex, а код Шишића et.

[172] На овом мјесту послије ријечи роди (се) Шишић ставља три тачке, са којима завршава не само реченицу већ и пасус, да би наредни започео са објектом реченице коју он без икаквог разлога прекида. Тако наредна реченица, која у Дукљаниновом тексту, а тако исто и код Лучића, почиње ријечју Владимир код Шишића почиње именом Бодин. На овом мјесту он додаје ријечи које је екскор-

порирао из претходне реченице: „qui dominavit totum regnum", али пошто му то није било довољно за намјеравану конструкцију, он у овом фрагменту између ријечи *qui* и *dominavit* умеће ријеч *postea*, а на крају фрагмента додаје још и свезу *et* којом повезује Дукљанинову нову реченицу. И тако је Шишић умјесто да констатује апсурдност тако јасне појаве горњег Бодина, синовца Бодина-историјске личности — који ће владати не само прије свога стрица већ и много прије дједовог брата, краља Радослава, а својим владањем ће прекинути и владавину свога директног дједа, краља Михаила, који ће се након њега поново јавити као владар, што је сасвим у складу са свим Дукљаниновим причањима — покушао на један несхватљив начин да из Дукљанинова текста избаци Бодина-синовца. За ову своју тако драстичну измјену Шишић доноси само ове напомене: 1) „Празнина у тексту Дукљанинову (гл. горе стр. 357) значи, да је на томе месту испало грешком ранијих преписивача неко име". (стр. 464) и 2) „Овако се испадање по неколико речи опажа у Летопису чешће. За нас је сада најзначајније оно у глави XL, где се (и опет испадањем једног имена) краљ Бодин, син Михаилов, како и даљи текст показује, приказује као његов унук. У овом је смислу онда та грешка код Орбина и конзеквентно проведена. Уп. горе исправљени текст на стр. 357 и белешку на стр. 464, која се односи на тај исправак)" (стр. 460). Дакле, како видимо, Шишић говори о испадању неке ријечи на мјесту које он обиљежава тачкицама, међутим нема никаквог испадања ријечи, већ је име за које он тврди да је „испало грешком ранијих преписивача", он сам избацио, да би га пребацио тамо гдје је то захтијевала његова иначе немогућа конструкција. Непотпуним објашњењем овог свог поступка Шишић је могао обманути свакога који није ову његову конструкцију пошао контролисати помоћу Лучићевог и Орбинијевог штампаног издања, која издања данас представљају велику ријеткост. Ми смо прије одласка у Ватикан запазили да са овим Шишићевим уметањима није нешто у реду, али ипак нијесмо могли ни помислити што је све урађено са Дукљаниновим текстом; да смо тада имали при руци Лучићево или Орбинијево издање, ствар би нам и без Ватиканског рукописа одмах била сасвим јасна. Тешко нам је претпоставити да Мошин приликом припремања свог издања Љетописа није имао при руци и Лучића; ако

је, онда тим горе по њега јер у том случају његово насједање Шишићу не би могло имати никаквог оправдања. Мошин је наиме, доносећи, као и Шишић, три тачке послије ријечи „родио се", утврдио: „Празнина у Дукљанином тексту значи, да је овдје грешком ранијих преписивача испало неко име (Ш. 464)" (Мошин, стр. 94).

[173] У Ват. рук. Bladimirus, а код Шишића Vladimirus.

[174] У Ват. рук. стоји debellandum, а код Шишића (de)bellandum. И Лучић је донио debellandum, јер је тако прочитао и у рукопису. Шишић, изгледа, није могао прочитати прво слово ове ријечи, претпостављамо због тога што је оно случајно, иако не великих димензија, написано графијом великог слова, што се ту није могло очекивати, па се због тога он одлучио да предметне „de" као тобож његов уметак.

[175] У Ват. рук. Staniena (али је, а на то и наредни помени овог имена упућују, слово „е" сигурно погрешно написано мјесто слова »c«), а код Шишића Stanichna.

[176] У Ват. рук. стоји Picinech, а код Шишића Pribinek. Шишић за Picinech каже да је очигледно искварено од Pribinech = Pribinjeg. (стр. 464).

[177] Послије ове ријечи Шишић, по Орбинију, умеће овај текст: »aliquantos homines audaces et sagaces«, којим је попуњена очигледна празнина у рукопису. Овај Шишићев уметак смо и ми горе превели.

[178] У Ват. рук. Grepoli, а код Шишића Gripoli.

[179] У Ват. рук стоји sesto (италијанизам — Сл. М.) decimo, а код Шишића sexto decimo.

[180] У Ват. рук. стоји Radaslaij, а код Шишића Radaslavi.

[181] У Ват. рук. стоји sex, а код Шишића septem.

[182] У Ват. рук. стоји Predica, а код Шишића Predichna.

[183] У Ват. рук. стоји Gradicna, а код Шишића Gradichna.

[184] Послије овог имена Шишић умеће још једно: Dragichna, стављајући га у угласте заграде, објашњавајући тако да је то његов уметак. Да уметне ово име Шишић се одлучио због тога што се касније оно јавља у Дукљаниновом тексту за једног од Бранислављевих синова, односно брата шесторице наведених. Због тога је Шишић и извршио горњу

измјену: шест у седам. Пошто је Дукљанин у својој фабули замислио шест синова, горњи број шест је требало задржати непромјењивим, а каснију појаву имена Dragicna требало је тражити у збрци Дукљаниновој са толиким именима, која је углавном сам по својој вољи дијелио својим принчевима и владарима, па због тога није ни чудно што их је бркао, а можда нека већ у току писања и заборављао, па их надокнађивао новим.

[185] У Ват. рук. стоји Iaquinta, а код Шишића Jaquinta. Да не би даље ово понављали, напомињемо да је ово име у Ват. рукопису, у даљем тексту, гдје се јавља више пута, увијек написано Iaquinta, а код Шишића опет увијек Jaquinta. Ово је искористио Медини за своје тврђење: „Слово „j" долази само код Дукљанина (а не и код других тобожњих коаутора Љетописа — Сл. М.) (Jaquinta)" (М. стр. 141). Мислимо да смо честим указивањем на Мединове закључке засноване на Шишићевим грешкама, бар поколебали све оне који су били склони да на основу Мединијеве анализе латинског текста Љетописа виде више његових аутора. Али за највеће скептике ипак сматрамо опортуним да се, како смо већ у уводу рекли, посебно осврнемо на читаву Мединијеву анализу и његове закључке.

[186] У Ват. рук. стоји Archirizi, а код Шишића Archiriz.

[187] У Ват. рук. стоји Michali, а код Шишића Michala.

[188] Исто као у напомени бр. 186.

[189] У Ват. рук. стоји *»potestate«*, а код Шишића *»de potestate«*. Шишић је ријечи »potestate« предметнуо »de« не означивши да је то његов уметак. Напомињемо да тога »de« нема ни у Лучићевом издању. Овим својим уметањем Шишић је потпуно измијенио смисао ријечи potestate у горњем контексту, што се, наравно, одразило и у преводу Мошиновог издања. Ријеч potestas значи власт, моћ и сл., али може бити употребљена и у фигурацији: дозвола, допуштење, овлашћење и сл., исто тако и ријеч auctoritas, која поред других значења (власт, достојанство, углед, вриједност итд.) може бити употребљена у наведеним фигурацијама ријечи potestas, које двије ријечи иако нијесу у потпуности синоними, имају много афинитета. Дакле, и ријеч potestas и ријеч auctoritas употребљене у облативу без предлога, поред других значења, могу да значе: „с

дозволом“, „с допуштењем“, „с овлашћењем“ и сл. Наравно да је контекст одлучујући при одређивању правог значења појединих ријечи. Шишић је осјетио да без предлога не може ријечи potestate дати значење које је он замислио, наиме да је Бодин одузео (силом) Драчку област из руку Нормана, па је због тога тој ријечи и предметнуо предлог »de«. У горњем случају текст »potestate Francorum« има исто значење које би имао текст »potestate data a Francis«. Кад се још узме у обзир и оно што се из других, вјеродостојних, извора зна о односима између Бодина и Нормана, онда може бити и јасно да су ови посљедњи, послије смрти Роберта Гуискарда (»dux Apuliae et Calabriae«), напуштајући Балканско полуострво, и позвали Бодина да заузме драчки териториј.

190 У Ват. рук. стоји Branislai, а код Шишића Branislavi.

191 У Ват. рук. стоји Bericna, а код Шишића Predichna, уз његову напомену: „У Л. на оба мјеста грешком Bericna, што сам исправио према Орбинову тексту“. (Ш., стр. 361). Код Орбинија ово име гласи Predihna. (Орбини, стр. 233).

192 У Ват. рук. стоји Branoslavij, а код Шишића Branislavi. (стр. 362).

193 Послије ове ријечи Шишић додаје ријеч Lacromonae, према Орбинију. (стр. 363).

194 У Ват. рук. стоји Michalli, а код Шишића Michala. (стр. 365).

195 У Ват. рук. и код Лучића стоји Moracea, а код Шишића Moracia.

196 У Ват. рук. стоји Zentam, а код Шишића Zenta.

197 У Ват. рук. стоји custodia, а код Шишића custodiam (стр. 366).

198 Послије ове ријечи Шишић умеће ријеч Martyrum, у угластим заградама.

199 Исто као и у претходној напомени.

200 У Ват. рук. стоји Calo Ioannes, а код Шишића Caloioannes.

201 У Ват. рук. стоји Grubessiam, а код Шишића Grubessam.

202 У Ват. рук. стоји Grubissiam, а код Шишића Grubessam. (стр. 369).

203 У Ват. рук. стоји rex, а Шишић је ову ријеч изоставио.

204 У Ват. рук. стоји Gradicnam, а код Шишића Gradichnam.

205 У Ват. рук. стоји Gradigna, а код Шишића Gradichna. Било је врло важно да Шишић донесе и ову графију (са „gn“) имена које Дукљанин обично пише Gradicna, јер нам је она кључ и за читање његове сугласничке групе »cn«, наравно у његовим личним именима. Дакле, ни глас »c« ни глас »ch« у вези са »n« није „к“. Да је донио графију Gradigna, сигурно би, бар per analogiam, био одвратио Мединија од тога да његово, Шишићево, »ch« не значи »h« у ријечима Stanichna и Gradichna, које Медини баш наводи као примјер за изговор гласа »ch« као »h«. (М., стр. 141). Медини је био толико сигуран у Шишићеву транскрипцију Љетописног текста да се, позивајући се на њега, сасвим категорички изражавао, као на примјер: „У дукљанском дијелу долази »у« само у имену: Goyslavus“ (стр. 141). Међутим, појава гласа »у« је веома честа баш „у дукљанском дијелу“, само што је Шишић увијек доносио »i« мјесто »у«, изузев, не знамо зашто, у случају имена Goyslav, на коме је насио Медини.

206 У Ват. рук. quatuor, а код Шишића tres (стр. 370).

207 У Ват. рук. Radaslavus, а код Шишића Radoslavus (стр. 370).

208 У Ват. рук. Lobari, а код Шишића Joannes (стр. 370). Према томе не одговара истини Шишићево тврђење: „Тако и у рукопису“. (нап. бр. 47).

209 У Ват. рук. Bladimirus, а код Шишића Vladimirus. И у даљем тексту се јавља у Ват. рук. Bladimirus, а код Шишића Vladimirus, али на то нећемо више указивати. Са именом Радослав, нпр., нијесмо могли тако поступити јер се некада јавља као Radaslavus а некада као Radoslavus.

210 У Ват. рук. Gradicna, а код Шишића Gradichna.

211 Овдје се ово име јавља у форми Dragichna, како га Шишић иначе увијек доноси.

212 И у Ват. рук. и код Лучића и код Шишића Grubescia. Ово име које се како смо виђјели у Ват. рук. чешће јавља у облику Grubessia, јасно говори, поред других оваквих дивергирања у графији, да се наш глас »Š«, као што се то констатује и у другим латинским и итали-

јанским документима, писао и са удвојеним словом »s« и са сугласничком групом »sc«. Колико је дивергирала графија гласа „ш“ у барбарским ријечима код латинских писара јасно се види из једног иначе кратког документа од 8. маја 1410. године, у коме се ријеч амбасадор (која је барбарског поријекла и изведена је од белгијске ријечи ambach, а која се у средњевјековној латинштини обично пише ambasciator или ambasiator и изговара — изузев оне који слиједе, као и ми данас, германска изговорна правила латинског језика — амбашатор) — јавља у овим разним графијама: ambassatoribus, ambasiatoribus, ambaxiatores, ambasciatoribus. Према томе оваква недослиједност при писању гласа „ш“ може нам бити схватљива и код Дукљанина, па према томе на тој недослиједности није могуће заснивати било какве закључке у вези са његовим Љетописом, већ је треба сматрати сасвим обичном појавом. Горњи документ налази се код Љубића, Листине VI, стр. 157.

213 У Ват. рук. стоји Sirac, а код Шишића Sirac(imir) (стр. 371).

214 У Ват. рук. стоји Pirigordi, а код Шишића Pirogordi стр. (371).

215 У Ват. рук. стоји Gradigna, а код Шишића Gradichna (стр. 371).

216 У Ват. рук. стоји Dragiena, а код Шишића Dragichna (стр. 371).

217 У Ват. рук. стоји Gradigna, а код Шишића Gradichna (стр. 371).

218 У Ват. рук. стоји Boroscі, а код Шишића Prevoscium, уз његово тврђење: „У Л. на оба места Borosci(um)“ (стр. 371).

219 У Ват. рук. Gradigna, а код Шишића Gradichna. Ово име које се јавља још више пута у Ват. рук. и даље се пише Gradigna, а код Шишића упорно Gradichna. Ми нећемо више наводити посебне случајеве. Да је Шишић правилно транскрибовао ово и слична имена, не би се ни у Мошиновом преводу ни другдје јављала, поред иначе толико немогућих Дукљанинових имена, и ова стварна и лијепа наша имена у унакаженом виду: Gradihna, Dragihna и сл.

220 У Ват. рук. стоји Pirogorti, а код Шишића Pirogordi (стр. 372).

221 У Ват. рук. Kirialexius de Condi Stephano, а код Шишића Kiri Alexius de Condistefano.

222 У Ват. рук. Boroscius, а код Шишића Prevoscius.

223 У Ват. рук. стоји Cermeniza, а код Шишића: (in) Cermenizam.

224 Послије ове ријечи Шишић умеће: (totam) (стр. 373).

225 У Ват. рук. а и код Лучића, стоји malis, а код Шишића malignis (стр. 374).

226 У Ват. рук. Radaslavi, а код Шишића Radoslavi (стр. 374). Тако и до краја Љетописа у В. рук. увијек Radaslavus, а код Ш. Radoslavus.

227 Овдје, и у Ват. рук. и код Шишића, стоји Ioannis. Овај би требао да буде онај четврти од синова краља Градиње, кога је Дукљанин раније био заборавио навести, а кога је Шишић поистовјетио са Лобаром, можда због тога што се на сахрани оца јављају само три сина. Али, тешко је тражити грешку преписивача који би могао замијенити та два тако различита имена, па и Дукљанин је лако могао памтити тако чудно име као што је Лобар, да би га могао доцније заборавити и замијенити са именом Јован. Можда је у Дукљаниновој машти Лобар умро прије свога оца, па се због тога од четири сина, за која је Дукљанин тврдио да је имао краљ Градиња, на његовом спроводу и јављају само три. Свакако, Дукљанин нам је за четири Драгињина сина оставио и четири имена.

228 У Ват. рук. стоји martyrum, а код Шишића martirum (стр. 374).

229 Овдје се јавља једна штампарска омашка, наиме умјесто postea код Шишића (стр. 375) стоји postae; иста оваква омашка поткрала се и на стр. 356. Можда ће изгледати чудно да и на тако очигледну омашку штампара указујемо, али, Медини је и ову штампарску омашку искористио да је истакне као карактеристику аутора „дукљанског дијела“ Љетописа и дословце је казао: »Post haec је једнако обично у цијелом Љетопису, у дукљанском дијелу има мјесто њега двапут »post hoc« а двапут »postae« (Медини, Како је постао Љетопис попа Дукљанина, стр. 127). Сем тога, Медини је нешто испред (на истој страници и у истом пасусу) написао и ово »... postae (ваљда локални израз мјесто post haec...)«.

[230] У Ват. рук., а и код Лучића стоји Urossi, а код Шишића Urosci (стр. 375).

[231] Све исто као и у претходној напомени. Наравно да је и ова посљедња Шишићева одступања од Ват. рукописа Медини искористио за своје комбинације као и за тврђење: ... „Uroscius, који се увијек тако пише". (Медини, стр. 141).

Рукопис *Љетописа*

Praesbiteri Diocleatis Regnum Slavorum, у Рукописном одјељењу Ватиканске библиотеке под сигнатуром Vat. Lat. 6958. Са овог рукописа извршено је почев од друге половине XVII вијека више преписа, који се чувају на разним мјестима, а један од њих се налази и у Архиву Југославенске академије знаности и умјетности.

Важнија издања *Љетописа*

1) Mavro Orbini, Il Regno degli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni, Pesaro 1601, стр. 204—241.

2) Joannes Lucius, De regno Dalmatie et Croatiae libri sex, Amstelodami MDCLXVIII, стр. 287—302.

3) Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum. T. III, Беч 1748., стр. 486—509.

4) Јован Суботић, Дукљанског пресвитера Краљевство Славена, Сербски Летопис за годину 1853., част II, књига 88, стр. 1—86.

5) Ivan Črnčić, Popa Dukljanina Ljetopis po latinski i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku, Краљевица 1874.

6) Фердо Шишић, Летопис попа Дукљанина, Посебна издања САН, књига LXVII, Београд—Загреб 1928.

7) Vladimir Mošin, Ljetopis popa Dukljanina, Загреб 1950.

Биљешка о овом издању

Овдје се доноси текст *Љетописа попа Дукљанина* у пријеносу на данашњи језик према издању колекције „Луча“ *(Љетопис попа Дукљанина,* Титоград 1967, стр. 1—284, увод, превод и коментар др Славко Мијушковић). Пошто је Љетопис наше прво оригинално белетристичко дјело, свакако да као такво представља културни споменик изузетне вриједности, па према томе заслужује да га се са његовог сачуваног латинског превода вјерно и језички коректно врати на језик оригинала. Да бисмо то постигли, а пошто, како смо већ истакли, нијесмо могли због грешака користити досадашња издања Ватиканског рукописа, извршили смо наш превод директно са извора, тј. са његове фоторепродукције. Ту фоторепродукцију целога Ватиканскога рукописа читалац ће наћи у поменутом издању „Луче“, а овдје се доносе на крају књиге у складу са начелима библиотеке „Старе српске књижевности“ четири репродукције из Ватиканскога рукописа.

Такође треба рећи да је за ову прилику приређивач поново прегледао и по потреби допунио текст како предговора, тако и пријевод самог *Љетописа.* Додати су у пропратним текстовима биљешка о рукопису и попис издања овог списа.

Др Славко Мијушковић

Регистар

Владимир Јанковић

Илустрације

Страница из рукописа ... у Рукописном одељењу Ватикан... библиотеке)

Rerum Dalmaticarum scriptores
nondum impressi
Presbiteri Diocleatis Regnum Slavorum
Marci Maruli Patritij Spalaten: Regum Dalmatię
et Croatię gesta
Thomę Archidiac: Spalat: Istoria Salonitanorum Pontificum
atque Spalatensium

Michę Madij Historia Spalat:
Tabula Historiarum à Cutheis de gestis Civium Spalat
Memoria Archiepiscoporum Salonitane, et Spalatine
Ecclesię
Obsidio Jadrensis
Memoriale Pauli de Paulo Patritij Jadren:
Marci Maruli Spalaten. de pat... -S. Hier.
Palladij Fusci de situ Orae Illyrici
Joannis Lucij notę ad eosdem

Ex dono Jo. Lucij

Страница из рукописа
(оригинал у Рукописном одељењу Ватиканске библиотеке)

Joannes Lucius Lectori

Cum in opere De Reg. Dal. et Croat. referendo et examinando plurima loca quorundam scriptorum, qui res Dalmaticas tractaverunt, neque adhuc editi sint: ideo eorundem textus integros, et ex plurium codicum collatione emendatos publicare decrevi, ut omnibus paterent, et si qui [illegible] nobis quoque addita ut clarius [illegible]. Sunt enim

Historia sui [illegible], Regnum Slavorum Illyrico idiomate ab incerto auctore conscripta, quam presbiter quidam Diocleas, [illegible] Antibarensis anonymus Latinam se fecisse in eiusdem praefatione testatur. Huius ex [illegible] Marcus Orbinus in Italicum idioma versam in suo opere Il Regno delli Slavi vulgavit [illegible] neque [illegible] cum orig. nihil convenit.

Marcus quoque Marulus Spalatensis aliud eiusdem historiae exemplar ex Slavonico Latinum fecit, cum Diocleate usque ad Radoslaum concordans, in reliquis diversum.

Thomas Archidiaconus Spal. in sua Historia Salonitanorum atque Spalatin. Pontificum, plura quae in Dalm. post Imperii declinationem evenerunt complexus est usque ad annum 1267

Micha Madius ibidem Spalatensis quaedam scripsit, quae post Archi. legi possunt.

Extat et aliud opus anonymi Spalat. titulo Tabula [illegible], [illegible] aliqua quae Madio addi possunt

Memoria sive Series Archiepiscoporum Salonitanae Ecclesiae

Obsidio Jadrensis anni 1345 anonymi

Memoriale[?] Pauli[?] de Paulo Jadren. ab anno 1371 usque ad ann. 1400

Marci Maruli Spalaten. de patria S. Hieronymi

Quibus additi opus alius imperium Palladij Fusci de situ Orae Illyrici, cum nova versione Appiani Alexandrini de Illyricis

Страница из рукописа
(оригинал у Рукописном одељењу Ватиканске библиотеке)

24

[illegible]

Страница из рукописа
(оригинал у Рукописном одељењу Ватиканске библиотеке)

Страница из рукописа
(оригинал у Рукописном одељењу Ватиканске библиотеке)

Стара српска књижевност у 24 књиге
књига прва

ЉЕТОПИС ПОПА ДУКЉАНИНА

Уредник
Милутин Станисавац

Рецензент
Милорад Павић

Ликовно-графичка опрема
Добрило Николић

Технички уредник
Миољуб Поповић

Коректор
Олга Зарин

Издавачи

Издавачка радна организација *Просвета*
ООУР „Издавачка делатност"
Београд, Добрачина 30

Српска књижевна задруга
Београд, Маршала Тита 19

Штампа

Београдски издавачко-графички завод
Београд, Булевар војводе Мишића 17

Тираж
7 000 примерака

Београд, 1988.

ISBN 86-07-00303-8